

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

1898 KANDİYE OLAYLARI SONRASINDA GİRİT'TEN
MERSİN SANCAĞI'NA GÖÇLER (1898–1907)

Rüştü ÇELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2009

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**1898 KANDİYE OLAYLARI SONRASINDA GİRİT'TEN
MERSİN SANCAĞI'NA GÖÇLER (1898–1907)**

Rüştü ÇELİK

Danışman: Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2009

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Rüştü ÇELİK tarafından hazırlanan "1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit'ten Mersin Sancağı'na Göçler (1898-1907)" başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı

Başarısız

Başkan

Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE
(Danışman)

Üye

Prof. Dr. Tamer GÖK

Üye

Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

6007/FE/2009

Prof. Dr. Mustafa AKŞAN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde uğraştığı en önemli konulardan biri iç göçtür. Resmen ya da fiilen devletten ayrılan çeşitli bölgelerden Anadolu'ya doğru yaşanan bu göçler Osmanlı Devleti'nin demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Göçlerin meydana getirdiği sonuçlar günümüzde dahi etkilerini göstermektedir.

Biz çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin iç göç macerasında bir kesiti inceledik. Çalışmada 1898 Kandiye Olayları sonrasında Girit'ten Osmanlı asker ve memurlarının ayrılması ile Ada'nın Müslüman ahalisinin 1898-1907 yılları arasında gerçekleştirdiği göç sürecini ve daha doğrusu bu sürecin Mersin Sancağı'na yansımalarını belirlemeye çalıştık. Akademik alanda daha önce hiç çalışılmamış olan "1898 Girit Göçleri" konusunun küçük bir kesitini temel problem olarak alan bu çalışmanın eksikleri bulunmakla beraber ilk olması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Bu tez çalışmasının konusunu önermekle kalmayıp verilerini paylaşan, danışmanlığını üstlenen, her aşamasında sabırla yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE'ye en içten teşekkürlerimi sunarım. Yine özellikle kaynak temini konusunda büyük yardımları olan Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE'ye başta teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Lisans ve lisansüstü öğrenimim boyunca kendilerinden çok şey öğrendiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Fevzi DEMİR'e ve Prof. Dr. Şerife YORULMAZ'a ayrıca teşekkür ederim.

Tezimizin hazırlanması sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, ve Mersin Üniversitesi Kütüphanelerinin çalışanlarına da teşekkür ederim.

Son olarak tezimi hazırladığım sırada bu faaliyetimden en fazla etkilenen ve bana yardımlarını esirgemeyen eşim Leyla ÇELİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarak; çalışmayı bana yaşama enerjisi veren oğlum Fethi Göktuğ ÇELİK'e ithaf ederim.

Mersin, 2009

ÖZET

6–7 Eylül 1898’de Kandiye merkezli olarak meydana gelen olaylar sonrasında, Büyük Devletlerin baskısıyla Osmanlı askerleri Girit’ten çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında güvenlikleri iyice tehlikeye düşen Ada’nın Müslüman ahalisi yoğun bir şekilde Anadolu’ya göç etmeye başlamışlardır. Özellikle İzmir merkezli yapılan bu göçler neticesinde, Osmanlı hükümeti Batı Anadolu şehirlerine yığılan göçmenleri, çeşitli başka bölgelere iskân etmeye çalışmıştır.

Mersin Sancağı, bu göç sürecindeki önemli merkezlerden biridir. Mersin ve Tarsus kazalarını içine alan bu bölge, yaşanan göçmen iskânı sürecinde hükümetçe, hem göçmenlerin iskân edildikleri, hem de Mersin limanı kullanılarak çeşitli başka iskân bölgelerine nakledildikleri bir merkez olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, 1898–1907 yılları arasındaki dönemde, Girit’ten Mersin Sancağı’na yapılan göçler ve bu göçler ile gelenlerin iskânları sırasında karşılaşılan sorunlar demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel açılarından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Girit, Mersin, Tarsus, Göç, Göçmen, İskân

ABSTRACT

In the period followed the events took place in Kandiye on 6 – 7th of September 1898, the Ottoman troops were forced to retreat from Crete under pressure of the Great States. Against this situation, the Muslim inhabitants of the island whose safety of life was in extreme danger began to migrate to Anatolia. In consequence of these migrations, particularly those made intensively to Izmir, the Ottoman government tried to settle the immigrants amassed in West Anatolian provinces to various areas of Anatolia.

Mersin sub-province is one of the outstanding centers during that migration process. This region which encompasses Mersin and Tarsus counties had been used by the government during the undergone immigrants settlement process as a center where immigrants were settled as the government had further used the Port of Mersin to transfer the immigrants to other regions.

This study looks into migrations made from Crete to Mersin sub-province between the years 1898–1907 and the mutual interaction of the immigrants with the region during the migration process and handles the topic from the demographic, social, cultural and economic aspects.

Keywords: Crete, Mersin, Tarsus, Migration, Immigrant, Settlement

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: 1898 KANDİYE OLAYLARINA KADAR GİRİT	6
I.1. Ada'nın Coğrafyası.....	6
I.2. Ada'nın Tarihi.....	7
I.2.1. Osmanlı Egemenliği'nde Girit Adası'nın 1821 Olaylarına Kadarki Durumu.....	8
I.2.2. Ada'da Osmanlı Egemenliğine Karşı İlk Milliyetçi İsyancılar: 1821 Olaylarından 1895–96 İsyancılarına Kadarki Dönem.....	11
I.2.3. 1898 Kandıye Olaylarıyla Sonuçlanacak Süreç: 1895–96 İsyancıları ve Muhtariyetin İlan.....	14
I.3. 1898 Yılına Kadar Ada'nın Demografik Yapısı.....	20
I.4. Kandıye Olayları Öncesinde Avrupa Devletlerinin Girit Sorununa Bakışı.....	26
II. BÖLÜM: KANDİYE OLAYLARI VE SONRASI	28
II.1. Kandıye Olayları.....	28
II.1.1. Kandıye Olaylarının Ortaya Çıkışında Müslüman Ahalinin Kentlere Yığılmasının Etkisi.....	28

II.1.2.Yakın Tarihli Bir Örnek: Hanya Olayları.....	30
II.1.3.Kandiye Olayların Başlaması ve Gelişmesi.....	33
II.1.4.Kandiye Olaylarının Bastırılması ve İdamlar.....	39
II.1.5.Osmanlı Askerlerinin Ada'dan Çıkartılması.....	43
II.1.6. Kandiye Olayları Karşısında Büyük Devletlerin Tutumları.....	47
II.2. Kandiye Olaylarının Sonrası.....	50
II.2.1.Kitlesele Göçün Başlaması.....	50
II.2.2.Osmanlı Devleti ve Büyük Devletlerin Göçler Karşısındaki Tutumları.....	53
III. BÖLÜM: 1898 GİRİT GÖÇMENLERİNİN İSKÂN SÜRECİ ÖNCESİNDE	
MERSİN SANCAĞI	57
III.1.Mersin Sancağı'nın Oluşumu ve Coğrafi Sınırları.....	57
III.2.Merkez Kaza Mersin.....	59
III.2.1.Mersin Kenti'nin Kısa Tarihi ve Karakteristik Özellikleri.....	59
III.2.2.Göçmen Kenti Mersin'in Kozmopolit Demografik Yapısı.....	64
III.3.Tarsus Kazası.....	68
III.3.1.Tarihi.....	68
III.3.2.Demografik Yapısı.....	69
III.4.Mersin Sancağı'nın İdari ve Demografik Açından İncelenmesi (1898–1907)...	72
III.4.1. İdari Yapı.....	72
III.4.2. Demografik Yapı.....	75
III.5. Mersin Tarihi İle İlgili Yapılan Çalışmalarda 1898 Girit Göçmenleri.....	77
IV. BÖLÜM: 1898 GİRİT GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN MERSİN SANCAĞI'NA YANSIMALARI.....	
	82

IV.1. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Göç Olgusu	82
IV.2. 1898 Girit Göçleri İle İlgili Babıâli'ce Yapılan Genel Çalışmalar.....	85
IV.2.1. Muhacirîn Komisyon-u Âlisi'nin Kurulması.....	85
IV.2.2. Göçmen Sayısındaki Artış ve Sürekli İskân Yerlerinin Belirlenmesi.....	86
IV.2.3. Göçmenlerin Sürekli İskân Bölgelerine Sevk Edilmeleri.....	93
IV.2.4. Göçmen Sayısının Tespiti.....	97
IV.3. 1898 Girit Göçlerinin Mersin Sancağı'na Yansımaları.....	99
IV.3.1.Göçmenlerin Mersin İskelesi'ne Sevk Edilmeleri ve Sevk Edilen Göçmen Sayısının Tespiti.....	99
IV.3.2.Göçmenlerin Mersin Sancağı'nda Karşılanması ve Alınan Önlemler.....	102
IV.3.3.Göçmenlerin Mersin Sancağı'na İskân Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar...	104
IV.3.3.1. Kalıcı İskân Bölgelerinin Belirlenmesi ve Evlerin İnşası.....	104
IV.3.3.1.1. Tarsus Olayları.....	110
IV.3.3.1.2. Evlerin İnşasının Tamamlanması.....	115
IV.3.3.2.Göçmenlere Arazi Tahsisi ve Göçmenlerin Üretici Hale Getirilmeleri.....	118
IV.3.3.3.Göçmenlerin Masraflarının Karşılanması.....	121
IV.3.3.4.Göçmenlere Tanınan Muafiyetler.....	125
IV.3.3.5.Göçmenlerin Bölgeye Uyum Sağlama Çabaları ve Yerli Halk İle Olan İlişkileri.....	126
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	133
EKLER	141

KISALTMALAR

a.g.b.	Adı geçen bildiri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	Sadâret Evrakı Mektubi Kalemi
AVS	Adana Vilayet Salnamesi
B.E.O.	Babîali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DH. MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DS	Devlet Salnamesi
Ed.	Editör
GVS	Girit Vilayet Salnamesi
Haz.	Hazırlayan, yayına hazırlayan
HR.SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi
HVS	Halep Vilayet Salnamesi
İ.AS.	İradeler Askeri
İ..Hus	İradeler Hususi
İ..MTZ.GR..	Girit İradeleri Kataloğu
Km.	Kilometre

M.	Miladi
Md.	Madde
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
R.	Rumi
s.	Sayfa
SDAO.	Salname-i Devlet-i Âli Osman
S.K.T.	Sarı Kitap Tercümesi
ss.	Sayfadan sayfaya
TİSAV	Tarih ve İslam Araştırma Vakfı
T.S.Ş.	Tarsus Şer'iyeye Sicilleri
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı
Yay.	Yayınevi / Yayıncılık / Yayınları
Y.A.Res.	Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.A.Hus.	Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.E.E.	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE.KP	Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı
YKY	Yapı Kredi Yayınları
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK.	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.KOM	Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.TKM	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Y.PRK.UM. Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı

y.y. yüzyıl

Z.n. Zarf no

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: 1868 Fermanı İle Ada'da Oluşan İdari Yapı.....	10
Tablo-2: 1876 GVS'ne Göre Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı.....	21
Tablo-3: 1877-78'de Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı.....	22
Tablo-4: 1876-1911 Yılları Arasında Ada'daki Müslüman ve Rum Nüfus Oranlarının Farklılaşması.....	23
Tablo-5: 1890'da Mersin ve Tarsus Kazalarının Nahiye ve Köy Sayıları.....	58
Tablo-6: 1881/82-1893 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Mersin Kazası'nın Kadın Erkek Nüfusu ve Etnik-Dinsel Dağılımı.....	66
Tablo-7: 1831 Nüfus Sayımına Göre Tarsus Sancağı'nın Nüfus Dağılımı.....	70
Tablo-8: 1881/82-1893 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Tarsus Kazası'nın Kadın Erkek Nüfusu ve Etnik-Dinsel Dağılımı.....	71
Tablo-9: 1901'de Mersin ve Tarsus Kazalarının Nüfusu.....	72
Tablo-10: 1898-1907 Yılları Arasında Mersin Sancağı'nda Görev Yapan Mutasarrıflar..	73
Tablo-11: Mersin Sancağı'nın Etnik ve Dinsel Dağılımı (1906/7).....	77
Tablo-12: Rıza Paşa'nın Projesi Uyarınca İlk Göçmen Sevkiyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları.....	92
Tablo-13: İkinci Göçmen Sevkiyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları.....	97

GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde devletin siyasi ve ekonomik yapısında olduğu kadar demografik yapısında da önceki dönemlere göre büyük farklılıklar meydana gelmiştir. Özellikle yaşanan iç göçler nedeniyle devletin nüfus dağılışı hızlı ve köklü bir şekilde değişmiştir. Bu anlamda 19. yüzyılı Osmanlı Devleti açısından bir “göç yüzyılı” olarak değerlendirebiliriz.

Bu yüzyıl içerisinde resmen ya da fiilen devletten kopan birçok bölgeden, çeşitli sayılarda göçmen Anadolu başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara göçmüşlerdir. Bu göçmen kitlelerinden biri de 1896 Olayları ile başlayan özellikle 1898 Kandiye Olayları ile hızlanan Girit göçleri sırasında İzmir başta olmak üzere çeşitli bölgelere gelen Girit göçmenleridir.

6-7 Eylül 1898'de Kandiye merkezli olarak meydana gelen olaylar sonrasında, Büyük Devletlerin baskısıyla Osmanlı askerleri Girit'ten çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında güvenlikleri iyice tehlikeye düşen Ada'nın Müslüman ahalisi yoğun bir şekilde Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Özellikle İzmir merkezli yapılan bu göçler neticesinde, Osmanlı hükümeti Batı Anadolu şehirlerine yığılan göçmenleri, çeşitli başka bölgelere iskân etmeye çalışmıştır. Bu süreçte Mersin Sancağı da bu göçmen kitlelerinin yerleştirileceği merkezlerden biri olarak seçilmiştir.

Girit göçmenlerinin bir kısmı başka bölgelere nakledilmek, bir kısmı ise iskân edilmek üzere Mersin'e gönderilmiştir. Giritli göçmenlerin iskânları için Mersin'in seçilmesinde göçmenlerin Ada ile bağlantılarını koparmamak ve Ada ile benzer iklim koşullarında bulunmak için iç bölgeler yerine sahil boylarını istemesi etkili olmuştur. Böylece Mersin Sancağı için göçmenlerin nakil ve iskân macerası da başlamıştır.

1898 Girit göçlerinin Mersin Sancağı'na yansımalarını konu alan bu çalışmada öncelikle Kandiye Olayları öncesi Ada'daki durum değerlendirilecektir. Kandiye Olayları ve bu olaylar sonrasında Müslüman ahalinin göçünün giderek artması; bir sürecin ve bu süreç sırasında Ada'da oluşan siyasi ve sosyal durumun bir sonucudur. Bu nedenle olaylar ve sonrasındaki kitlesel göç hakkındaki incelemelere geçmeden önce, I. Bölümde özellikle Girit adası ile ilgili tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

II. Bölümde ise Ada'dan yapılan göçlerin hızlanmasının en önemli nedeni olan Kandiye Olayları'na değinilecektir. Bu bölümde literatürde hakkında çok fazla inceleme olmayan bu olayların nedenleri, gelişimi, olayları bastırmak için alınan önlemler ve olaylar sonrasındaki kitlesel göç incelenecektir. Bu inceleme yapılırken üç önemli kaynak kullanılmıştır. Bunlardan birincisi olaylar hakkındaki Osmanlı arşiv belgeleridir. Bu bağlamda Osmanlı arşivindeki Hariciye Siyasi Tasnifi ve Girit İradeleri Kataloğundaki belgeler kullanılmıştır. İkinci kaynağımız “Sarı Kitap Tercümesi” adı altında Osmanlıcaya aktarılan ve “Girit Sorunu” ile ilgili 1898 Ocak–Ekim dönemine ait Fransız Dışişleri Bakanlığı yazışmalarını içeren “Sarı Kitap”tır. Yıldız Esas Evrakı 114 ve 16 no’lu zarfların içerisinde yer alan bu kaynak sıklıkla kullanılmıştır. Son kaynağımız ise “Kandiye Olayları” ile ilgili olarak literatürde tespit ettiğimiz tek yayın olan ve İngiliz askeri arşivlerine dayanarak olayları aktaran Ron Phillips’in, 2001 yılında Kandiye’de yapılan bir kongrede sunduğu “Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898)” adlı bildirisidir.

III Bölümde göç hareketi sırasında özellikle İzmir’de toplanan göçmenlerin nakil ve iskânlarında önemli bir merkez olan Mersin Sancağı'nın göçmenler gelmeden önceki durumu incelenecektir. Bu bölümde de özellikle Adana Vilayet Salnameleri ve bölge ile ilgi yapılmış olan akademik ya da amatör tarih çalışmaları kullanılmıştır.

IV. Bölümde ise 1898 göçlerinin Mersin Sancağı'na yansımaları incelenmiştir. Özellikle konun anlaşılır kılınması açısından önce kısaca 19. yüzyıldaki göç dalgaları karşısında Osmanlı Devleti'nin takındığı tavır ve bu göç dalgaları içerisinde 1898 Girit göçlerinin yeri ortaya konmaya çalışılmış; daha sonra göçmenlerin çeşitli bölgelere sevk edilmesi ve bu sevk edildikleri yerlerden biri olan Mersin Sancağı'nda karşılaştıkları sorunlara değinilmiştir. Bu bölüm Osmanlı arşiv belgelerine dayanılarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Osmanlı arşivlerindeki özellikle Sadaret Mühimme Klemi, Dâhiliye Mektubi Klemi, Yıldız Evrakı, Meclis-i Vükela Mazbataları ve İradeler incelenmiştir.

Bunların yanında Tarsus Şer'iyye Sicilleri incelenmiş, özellikle 350 no'lu defterde Giritli göçmelerin kendi aralarında Girit'teki mallarını satmak için yaptıkları birçok vekil tayin etme kaydında göçmenlerin Tarsus'ta oturdukları yerler tespit edilmiştir. Yine özellikle göçmenlerin yerleştirildikleri yerlerden biri olan Tarsus'taki İhsaniye köyüne gidilerek göçmenlerin uzak torunları ile görüşmeler yapılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki konuştuğumuz kişilerden aldığımız sınırlı bilgiler sadece uzak torunlara dilden dile dolaşarak aktarılmış hikâyelerdir. Son olarak Mersin Belgeliği'nde bulunan "İhsaniye Köyü Esas Nüfus Kayıt Defteri" incelenmiştir. Bu defterde 27 Temmuz 1321 (9 Ağustos 1905) tarihinde deftere kaydı yapılan Giritli göçmenlerin isimleri, aileleri, doğum tarihleri ve doğdukları yerler tespit edilmiştir.

Girit'ten göçler denilince hem gündelik yaşamda, hem de akademik alanda akla Mübadele gelmektedir. Oysa Mübadele öncesinde, 1898 yılında gerçekleşmiş ve yaklaşık 40.000 kişilik bir göçmen kitlesinin geldiği bir göç hareketi de yaşanmıştır. Üstelik kendilerine "Eski Giritli" diyen bu göçmenlerin sayısı Mübadele ile Türkiye'ye gelen ve kendilerine "Yeni Giritli" denilen gruptan fazladır. Biz çalışmamızda Mübadele

öncesinde gelen göçmenler içerisinde yer alan ve İzmir'den iskân edilmek üzere Mersin Sancağı'na gönderilen yaklaşık 1.500 kişilik (273 hane) göçmen grubu hakkında çeşitli tespitlerde bulunmaya çalıştık.

Öncelikle Mersin Sancağı'na iskân edilmek üzere gönderilen Girit göçmenlerinin iskân süreci içerisindeki en önemli sorunları evlerinin inşasıdır. "İhsaniye Köyü Esas Nüfus Kayıt Defteri" ve Tarsus Şer'iyye Sicilleri içerisindeki 350 no'lu defterden anlaşıldığı üzere tamamı Kandiyeye bölgesinden gelen Giritli göçmenlerin, iskân edilmeleri için seçilen İhsaniye, Pirice, Hebilli, Sucular gibi bölgelerdeki evleri uzun müddet inşa edilememiştir. Bu durum yaşamları giderek zorlaşan Girit göçmenlerinin özellikle Tarsus Kazası'nda olaylar çıkarmalarına sebep olmuştur.

Evlerin inşa edilememesinin en önemli sebebi finansman sorunudur. Her bir Giritli göçmen hanesinin iskân edilmesi yani evlerinin inşa edilip, kendilerine bir çift öküz, tohumluk ve sermaye verilmesi için yaklaşık elli liralık bir kaynak gerekmektedir. Babıâli'nin büyük uğraşlarından sonra Giritli göçmenlerin evlerinin 1902 Mayıs'ında bitirilip iskân edilmeleri ile beraber kendilerine arazi tahsisi yapılmış ve yeni yaşamlarını kurana kadar göçmenlere vergiden askerliğe kadar çeşitli alanlarda muafiyetler tanınmıştır.

Göçmenler ile ilgili yapılan işlemlerden anlaşıldığı üzere Mersin bölgesine gelen göçmenler çoğunlukla çiftçidirler. Elimizde göçmenler ile ilgili tek nüfus kaydı olan İhsaniye köyündeki nüfus kayıtlarını esas alırsak göçmenlerin yaş ortalamaları yaklaşık yirmi sekizdir.

Mersin Sancağı'ndaki göçmen grubunun yeni hayatlarını kurarken yaşadıkları evlerinin inşası, geçimlerinin temini, üretici konuma geçmeleri için kendilerine devletçe gerekenlerin verilmesi gibi temel sorunların yanında karşılaştıkları sorunlar yerli ahali ile

aralarında olan dil problemi ve Mersin Sancağı'na iskânları ile birlikte Ada'da kalan mallarıdır.

Sonuç olarak biz bu çalışmada Girit'ten yapılan göç hareketini 1898–1907 yılları arasında ve Tarsus ve Mersin bölgelerini içerisine alan Mersin Sancağı coğrafi sınırları içerisinde incelemeyi amaçladık. Çalışmamızda Mersin Sancağı'nda göçmenlerin kalıcı iskânlarının gerçekleşmesine kadarki süreç temel problemimiz oldu. Bu yüzden Giritli göçmenlerin iskânlarının gerçekleşmesi sonrasında meydana gelen sorunlara pek değinmedik.

I. BÖLÜM: 1898 KANDİYE OLAYLARINA KADAR GİRİT

I.1. Ada'nın Coğrafyası

Batı kaynaklarında Krete, Creta, Crite olarak geçen Ada, Araplarca Akritiş ya da İkritiş olarak isimlendirilmiştir. Avrupalılar, Arapların Hendek ismiyle inşa ettikleri kalenin ismini tahrif ederek Kandiyе (Candia) olarak telaffuz ettiklerinden, Venedik hükümeti bu beldenin ismini bütün Ada'ya vererek Kandiyе Adası (L'il de Candie) demişlerdir.¹

Yüzölçümü yaklaşık 8.618 km² olan Ada'nın batıdan doğuya uzunluğu yaklaşık 260 km. ve genişliği ise 50 km. kadardır. Bu genişlik yer yer 15–16 km.ye kadar düşer.³ Adanın genel olarak ortalama mesafeleri Çanakkale'den 300, Pire'den 150, Kıbrıs'tan 300, İskenderiye'den 230 mil kadardır. Ada ile Afrika'nın kuzeyi (Bingazi) arasındaki mesafe 180 mil kadardır. Bu nedenle Ada'nın Asya ve Avrupa ile olduğu kadar Afrika ile de yakından irtibatı bulunmaktadır.

Üç kıta arasında bulunan Girit Adası, Karadeniz, Marmara ve Ege'den güneye Akdeniz'e ve okyanuslara geçen, buralardan kuzeye giden deniz ticaret ve irtibat yollarına hâkimdir. Ada, Ege Denizi ile Akdeniz'in kesiştiği noktada kilit niteliğiyle Anadolu'nun batı ve güneybatı sahillerine ve Afrika'nın kuzey sahiline bağlıdır. “Girit bütün bu ülkelere bunların kültür etkileri altında kalabilecek kadar yakın, fakat bunlardan gelebilecek düşman akınlarını önleyebilecek kadar uzaktır.”⁴

Tipik Akdeniz ikliminin özelliklerini taşıyan Ada'nın iklimi, Ege sahillerinin iklimiyle benzerlik gösterir. Adayı her taraftan dik sahiller çevirmektedir. Bilhassa güney

¹Hüseyin Kami Hanyevi, Girit Tarihi, C. I, İstanbul, 1288, s. 8; Cemal Tükin, “Girit Maddesi” *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 799

²Ada'nın etrafında irili ufaklı birçok ada bulunması nedeniyle yüzölçümü konusunda kesin bir sayı ortaya konulamamaktadır. Çeşitli kaynaklarda verilen yüzölçümleri için bkz: A. Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896–1908)*, TTK, Ankara, 2000, s. 7

³A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 7-8

⁴A. Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1988, s. 5

sahilleri çıkıntılardan mahrum ve limansızdır. Buna karşılık kuzey sahilleri ise kuvvetli girinti ve çıkıntılara sahiptir.⁵ Zaten en önemli şehirleri de kuzeyde bulunan Kandiye, Hanya ve Resmo dur. Arazi dağlıktır. Birbirinden çöküntülerle ayrılan dağ kütleleri Ada'yı boydan boya geçer. Ada bu durumuyla isyan halinde bulunan asilerin uzun bir gerilla savaşı yapmalarına elverişlidir.⁶

I.2. Ada'nın Tarihi

Yukarıda bahsedilen stratejik konumu nedeniyle, tarihin eski devirlerinden beri Girit Adası önemli bir yerleşim merkezi olmuştur.⁷ Ada, Osmanlı hâkimiyeti öncesindeki dönemde son olarak Venedik egemenliğindedir. Venedikliler Ada'ya hâkim oldukları 13. yüzyıldan itibaren Girit'te sıkı bir kontrol oluşturmuşlar; anavatanlarından Ada'ya önemli sayıda insan göç ettirmişlerdir.

14. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu Türk beylikleri tarafından Ada'ya yağma amaçlı akınlar yapılmaya başlanmıştır. Osmanlıların önce Mentеше ve Aydın Beyliklerini sonrada özellikle Ege Adaları ve Kıbrıs'ı almalarıyla 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Doğu Akdeniz'de bir iki önemli nokta dışında Osmanlı egemenliği tam anlamıyla gerçekleşmiştir.

Ada, Fatih Sultan Mehmet zamanında, Venedik savaşları sırasında (1463–1479) birçok defa akınlara uğramış, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Barbaros Hayrettin Paşa'nın yönetimindeki Osmanlı donanması tarafından epeyce hırpalanmış, 1567 yılına gelindiğinde Suda kalesine akınlar yapılmış, Resmo bölgesi bombalanmıştır. Fakat

⁵Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları ve 1821 Yılına Kadar Girit", *Belleten*, C. IX, S. 24, Ankara, 1945, ss. 136–206, s. 163

⁶Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara, 1988, s. 18

⁷A. Müfit Mansel, *a.g.e.*, s. 5 vd.

Osmanlı'nın yapmış olduğu bu saldırılarda Ada'yı almaya o dönem için çok büyük bir önem vermedikleri gözükmektedir.

17. yüzyıla gelindiğinde Rumeli, Adalar Denizi ve Suriye'ye doğru genişlemiş olan Osmanlı İmparatorluğu için ticari önemini kaybetmiş olan Girit, stratejik olarak önem kazandı.⁸ Başkenti İstanbul olan Osmanlı İmparatorluğu için Ege ve Akdeniz'in kontrolü ne derece önemliyse, Girit'e sahip olma ve İmparatorluğa karşı girişilecek muhtemel bir saldırıyı bu noktada durdurma da aynı derecede önem kazanıyordu.⁹

1645 yılında bir bahane ile başlayan Osmanlı'nın Girit üzerine saldırısı ve Ada'yı kuşatması, ancak IV. Mehmet Dönemi'nde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Girit Serdarı olmasından sonra, onun kumandasındaki iki buçuk yıllık bir mücadele sonucu başarıya ulaşmıştır. Böylece toplam yirmi beş yıl süren kuşatma 1669'da imzalanan 18 maddelik bir teslim antlaşmasıyla sona ermiş ve Girit Osmanlı yönetimi altına alınmıştır.

I.2.1. Osmanlı Egemenliğinde Girit Adası'nın 1821 Olaylarına¹⁰ Kadarki Durumu

Girit Adası, Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedildiği andan itibaren özel, ayrıcalıklı bir yapı içinde oldu. Bu ayrıcalıklı yapının temelinde imparatorluğun diğer vilayetlerinde toplanan ispençe, tapu, otlak, kışlak vb. divani ve örfi vergilerin Ada'dan alınmaması ilk sırada yer alır. Ayrıca Ada, 1839'da ilan edilen Tanzimat sürecinin de dışında bırakılmış ve ardından tüm Osmanlı İmparatorluğu genelinde yapılan temettuat

⁸ Nuri Adıyeke, *Hikayet-i Azimet-i Sefer-i Kandiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 4

⁹ A. Nühket Adıyeke/ Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında Tarihsel bir Örnek Olarak Girit'in Yunanistan'a Katılması*, SAEMK, Ankara 2001, s. 1

¹⁰ 1821 ile 1829 yılları arasında meydana gelen ve Osmanlı bağlı bir reaya grubunun milliyetçilik akımları sonucu bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan olaylar zinciri Osmanlı kaynakları tarafından "Yunan Ayaklanması" olarak; Yunanca literatürde ise "Yunan Bağımsızlık Savaşı" diye adlandırılmaktadır. Çalışmamızda biri merkezin diğeri ise merkezden çeşitli sebeplerle memnun olmayan yerelin ifadesi olan bu iki terimden hiç biri kullanılmamaya çalışılarak "1821 Olayları" demek daha uygun bulunmuştur. Yunan Ayaklanması/Yunan Bağımsızlık Savaşı tartışması için bkz. Filiz Yaşar, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2005

sayımları, Girit Adası'nda temettuat vergisi alınmaması nedeniyle yapılmamıştır. Bunun yanı sıra özellikle 19. yüzyılda Osmanlı yönetimi Ada'da, buraya özgü artarda önemli reformsal düzenlemeler gerçekleştirmiştir.¹¹ Ancak bütün bu süreç içerisinde “Girit Adası halkı, tarihi karakteristik özelliklerinden olan isyan halinden hiç geri durmamıştır.”¹²

Girit, Osmanlı topraklarına hemen hemen en son katılan ve Osmanlı egemenliğinin en gevşek gerçekleştiği coğrafyadır. Fetihten hemen sonra Osmanlı'nın denge politikası nedeniyle yaptığı teşviklerle birlikte Ada'da önemli miktarda kitlesel ihtidalar yaşanmıştır. Belki de bu dönüşüm neticesinde Osmanlı'nın gevşek egemenlik örgüsü kendini hem Ada'nın Osmanlı yönetimince oluşturulan idarî dokusunda, hem de toplumsal yapıda gösterir. Ada'daki Müslüman unsur ile yerli Rum-Ortodoks unsur o kadar karışmıştır ki, Müslümanların kullandıkları isimler Rumca isimlerle birleşmiştir.¹³ Osmanlı İmparatorluğu'nun başka coğrafyalarında Müslümanlarla Rumların komşuca yaşama biçimi, Girit'te gerçek anlamda birlikte yaşama örneği oluşturur. Ada'da resmi dil ve eğitim dili Türkçe olmasına rağmen günlük, halk arasında konuşulan dil Rumcadır. Üstelik sadece Rumlar değil, Müslümanlar da hem Rumlar ile olan ilişkilerinde hem de kendi aralarında bu dili kullanmışlardır.¹⁴

¹¹A.Nükhet Adıyeke, “Şark Meselesi'nin Bir Aynası Girit”, *Fethinden Kaybına Girit*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, ss. 239–250

¹²Cemal Tukin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit İsyanları ...”, a.g.m., s. 140

¹³Belgelerde Hacı Şerifaki, Yanni Osman, Hasan Nikolaki gibi isimlere sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin, tezimiz ile ilgili incelediğimiz bir belgede, göçmenlerin göç ve iskân sürecinde karşılaştıkları zorluklar sonucunda infiale gelip; yevmiyelerinin ödenmemesini protesto ederek Tarsus hükümet konağına ve kaymakamın evine saldırmaları üzerine tekrar böyle olayların çıkmasını engellemek için Dâhiliye Vekâleti, göçmenlerin hükümet konağına saldırısına ön ayak olan Giritli göçmenler Hasan Ağa, Hasan Bin Derviş, Bezarul, Mustafa ve Hacı Şerifaki'nin önce Rodos'a daha sonra ise Adana Vilayeti'nin diğer bir ucuna sevk ve iskân edilmelerini, “teb'id ve terbiyeleri esbabının istikmalinin” kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bkz. *B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=519-73, 19 Eylül 1318 - 02 Ekim 1902 ve *B.O.A., A.MTK.MHM.*, Dosya no=512-14, 29 Kanun-ı sani 1316- 11 Şubat 1901'deki mühürler. Çeşitli merkez yazışmalarında olduğu gibi, göçmenlerin bölgeye gelmesinden sonraki dönem için önemli bilgiler içeren Tarsus Şer'iyye Sicillerinde de buna benzer birçok isim geçmektedir.

¹⁴A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 99; A.Nükhet Adıyeke/Nuri Adıyeke, “Yunan İsyanı Sırasında Girit'te İrtidad Olayları”, *Fethinden Kaybına Girit*, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006,ss. 125-132, s. 125. Ada'daki bu iç içe geçmişlik durumu, Adalı Müslümanlar üzerindeki olumsuz etkisini, özellikle onların çeşitli dönemlerde isteyerek ya da zorunlu tutulmaları nedeniyle yaptıkları göçler sonrasında Anadolu'da

Osmanlı yönetimi döneminde Girit, bir vilayet şeklinde idare olunmuştur. Osmanlı idaresi altında Ada, Hanya, Resmo ve Kandiye olmak üzere üç bölgeye¹⁵ ayrılmıştır. Önceleri merkezi Kandiye iken 1850’de Hanya hükümet merkezi haline getirilmiştir. Vilayet beş sancağa ayrılmıştır. 17 Kaza, 50 Nahiye ve 1108 köyden oluşmaktadır.¹⁶ 1868’de çıkarılan bir ferman ile yeni bir idari yapılanmaya gidilmiştir:

Sancaklar	Kazalar	Köy Sayısı
Hanya	Kidonya	69
	Kisamu	165
	Selino	48
	Toplam Köy Sayısı	282
Kandiye	Pedya	85
	Menufaç ve Rizo	114
	Maloviz	60
	Kenuryo ve Piryoçiçe	75
	Toplam Köy Sayısı	334
Resmo	Resmo (Merkez)	87
	Milopotamu	100
	Amari	45
	Toplam Köy Sayısı	232
Laşid	Mirebela (Merkez)	35
	Yerapetre	16
	Sitia	62
	Uyanu	16

gösterecektir. Örneğin; bizim inceleme dönemimiz (1898–1907) dâhil olmak üzere çeşitli dönemlerde Anadolu’ya gelen göçmenler geldikten sonra bölge halkı ile gerek arazi anlaşmazlıkları nedeniyle gerekse yaşam şekillerinin farklılıklarından dolayı pek uyum içerisinde olamamışlardır. Bu uyumsuzlukta iletişim eksikliği önemli bir yer tutar. Göçmenlerinin birçoğunun sadece Rumca bilmesi nedeniyle bunlar bölge halkı ile iletişim kurup, dertlerini anlatamamışlar; bölge halkı da gelen bu göçmenleri “Rum”, “Gâvur” gibi ifadelerle dışlamışlardır. Bkz. Tahmiscizade Mehmet Macit Efendi, *Girit Hatıraları*, (Yay. Haz: İsmet Miroğlu-İlhan Şahin), İstanbul 1977, s. 32

¹⁵ Cemal Tukin, “Girit Maddesi” *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 792

¹⁶ Şemsettin Sami, *Kamus-ül-A’lâm*, C. V, İstanbul 1314, s. 3855–3856

	Toplam Köy Sayısı	129
İskafiye	Apokorona (Merkez)	61
	İskafiye	24
	Ayvasil	42
	Toplam Köy Sayısı	127
Girit Toplam Köy Sayısı		1104

Tablo-1:1868 Fermanı İle Ada'da Oluşan İdari Yapı

Kaynak: A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 45

Ada'da Osmanlı egemenliği kurulduktan sonra bir süre durgunluk devresi yaşanmış; herhangi bir olay patlak vermemiştir. Ancak daha sonraki dönemde Rusya'nın tahriki, Fransız İhtilali'nin yarattığı milliyetçilik ve özgürlük duyguları, Osmanlı idaresinin günden güne bozulması ve zayıflaması, Filiki Eteryacı Cemiyeti'nin çalışmaları, "1821 Olayları"nın etkilerini Ege Adaları gibi Girit'e de taşımıştır.¹⁷

I.2.2. Ada'da Osmanlı Egemenliğine Karşı İlk Milliyetçi İsyanlar: 1821

Olaylarından 1895-96 İsyanlarına Kadarki Dönem

1821 Olayları ile birlikte Ada'da da çeşitli ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Bu ayaklanmalar Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yardımıyla bastırılmıştır. 3 Şubat 1830'a gelindiğinde ise Londra protokolü ile Yunanistan'ın sınırları çizilirken büyük devletler Babıâli'yi Ada'ya bazı ayrıcalıklar verilmesi konusunda ikna etmişlerdir. Kısa zaman sonra yeni ayaklanmalar ortaya çıkınca, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya Ada'nın yönetimi tamamen bırakılmıştır. Fakat gerek Ada'da Yunanistan'ın etkisiyle oluşan milliyetçilik akımları ile ayaklanmaların eksik olmaması ve gerekse Ada'nın masrafları gelirlerinden fazla olduğu için ekonomik açıdan yarar sağlamaması nedeniyle Ada 1840'ta tekrar Osmanlı idaresine devredilmiştir.¹⁸ Bu tarihten 1856 yılına kadar sık sık ayaklanmalar görüldüyse de bunlar kolaylıkla

¹⁷Bilal Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler, I-II*, Ankara, 1976, s. 20

¹⁸A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 17-19.

bastırılmıştır. 1856'da Islahat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra 1858'de meydana gelen olaylar neticesinde Girit nahiyelerinden bazı itibarlı kişiler toplanarak Vali'ye ve Osmanlı memurlarına ilettikleri dilekçelerle huzur ve asayişin sağlanması için yapılacak düzenlemeler konusunda bir dizi öneriler sunmuşlardır. Bunun üzerine Babîâli'ce 26 Mayıs 1858'de bir takım reformlar ilan edilmiştir. Ancak bu reformlarda yeterli olmamış; 1866'da yeniden bir isyan çıkmıştır.

1866 isyanının en belirgin özellikleri hem Osmanlı donanmasının kusurlarını ortaya çıkarması hem de bundan daha önemli olarak "Avrupa kamuoyu ve hükümetlerinin tepkisi ve bu hükümetlerin olaylara fiili olarak müdahalesidir."¹⁹ İsyân sırasında, Ada'da büyük bir katliam yaşanacağı söylentisi Rumların bir kısmının iç bölgelerden sahile ve sonra da Avrupa devletlerinin gemileriyle Yunanistan'a kaçmalarına sebep olmuş, Avrupa kamuoyu etki altına alınmış, böylelikle İmparatorluğun bir iç meselesi uluslararası bir sorun niteliği kazanmıştır.

1866 isyanı kuvvet kullanılarak bastırılmıştır. Bundan sonra bir komisyon ile birlikte Ada'ya gelen Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa, idari, mali ve siyasi açıdan yeni düzenlemeler ve haklar getiren bir Girit Vilayet Nizamnamesi hazırlamıştır. Bu nizamname ile ilgili olarak çıkarılan 10 Ocak 1868 tarihli fermanla, vilayet yönetim kadrolarında Hıristiyanlara da görev alma hakkını tanınması, aşar vergisinin 1868 Mart ayından itibaren iki seneliğinin tamamen affedilmesi, her kazadan iki üye seçimiyle yılda bir kez toplanacak bir meclis-i umumi oluşturulması gibi düzenlemeler bulunmaktadır.²⁰ Bu düzenlemeler hazırlanırken Ada halkının daha fazla zarar görmesini önlemek amacıyla genel af ilan edilmiştir.

---

¹⁹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 22

²⁰A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 24-25

Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Rus savaşıdan yenik çıkmış olması Giritli Rumların ayaklanma ve Yunanistan'a katılma isteklerinin tekrar ön plana çıkmasına neden olmuş, ancak bu durum bölgede dengelerin değişmesini istemeyen İngiltere tarafından bir ayaklanma çıkmadan engellenmiştir.²¹ Bu durum üzerine, Osmanlı Hükümeti çeşitli konularda Rumların artan şikâyetlerinin önünü almak amacıyla Ada'da gerekli inceleme ve düzenlemeyi yapmak üzere Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında bir komisyonu Ada'ya göndermiştir. Bu komisyonun çalışmaları sonucu Hanya yakınlarındaki Halepa adı verilen yerde 25 Ekim 1878 tarihinde Rumların temsilcileri ile Babiâli'nin komisyonu arasında Halepa Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Girit valisinin beş yıl için Büyük Devletlerin onayıyla tayin edilen Osmanlı tebaası bir Hıristiyan olması, genel meclisteki üye sayısının ve yönetimin diğer kademelerindeki memurların sayısının ekseriyetle Hıristiyan olması, Rumcanın da resmi dil olması gibi esaslar belirlenmiştir.²² Sözleşme gereği ilk iş olarak önce kısa bir süre Aleksandr Karateodari Paşa daha sonrada Fotiyadi Paşa beş yıl için Girit valiliğine tayin edilmiştir.²³

Bu dönemde gerek Rum tarafında; gerekse Ada'nın Müslüman ahalisi içerisinde farklı görüşlere sahip partiler teşekkül etmiş; Halepa Sözleşmesi ile oluşan görece sakin ortam ancak kısa bir süre sürmüştür.

Müslümanlar tasarrufça Ada'nın 2/3'üne sahip oldukları halde yönetimde Rum ahali kadar temsil edilmiyorlardı. Özellikle Hıristiyan bir valinin atanması ve onun yönetimi sırasında yaptıkları uygulamalar Müslümanlar arasındaki hoşnutsuzluğu artırıyordu. Böyle bir ortamda Girit'in Yunanistan'a katılmasını amaçlayan Rum Liberal Partisi ortaya attıkları isteklerle yeni bir isyanın ve kargaşanın çıkmasına neden oldu. İki yıldan uzun bir süre, iki unsur arasındaki olaylarda çok sayıda katliam yaşandı. Bunun

²¹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 28-29

²²A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 28-29

²³Karateodari Paşa, 14 gün kaldıktan sonra İstanbul'a döndüğü için yeni bir atama yapılmıştır.

sonucunda çeşitli kazaların Hıristiyan ve Müslüman karma nüfustan oluşan köyleri bölünmeye başladı ve Müslümanlar mallarını terk edip şehirlere göçe başladılar.²⁴ Bütün bu olaylar üzerine 26 Ekim 1889'da yayınlanan bir fermanla Babiâli Girit'te Halepa Sözleşmesi ile sağlanan ayrıcalıkları büyük ölçüde kısıtladı.²⁵

Bundan sonraki dönemde çeşitli sorunlar sonucu Ada'daki gerginlik bazen artmakla birlikte 1895–96 isyanlarına kadar Büyük Devletlerin müdahaleleriyle sorunlar kısmen çözümlenmiş gibi görünse de “durum, bir fırtına öncesinin sessizliğini anımsatıyordu. 1897 Türk-Yunan Savaşı'na zemin hazırlayan ve Ada'nın önce muhtariyet ve ardından ilhak ilanı ile Yunanistan'a katılmasına yol açan 1896–1908 arası olaylar bu ortamın içinde gelişti.”²⁶ Ada'nın Rum halkı bundan sonraki dönemde örgütlü olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopma eylemlerine girişti.

I.2.3. 1898 Kandiye Olaylarıyla Sonuçlanacak Süreç: 1895–96 İsyancı ve Muhtariyetin İlanı

1895–96 olayları yukarıda da bahsedildiği gibi özellikle 1889 kısıtlamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu kısıtlamaları uygulamaya koymak amacıyla ardı ardına Ada'ya Müslüman valiler göndermiştir. Bu sıralarda Ada'da iki unsur arasında çıkan çatışmalar bireysel olaylarla su yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Bireysel olaylar zaman içerisinde özellikle Rumlar açısından giderek kitlesel hale gelmeye başlamıştır. Bu durum üzerindeki en önemli etki hiç şüphesiz 1894 yılında kurulan İhtilal Cemiyeti (Epitropi)'nindir. Bu cemiyet Aralık 1895'de Vamos'ta Osmanlı askeri birliğinin bulunduğu garnizonu kuşatma altına almış; uzun süren bu kuşatma

²⁴A. Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme-yi Siyasiye*, C. III, Yay. Haz. Bekir S. Baykal, TTK, Ankara, 1987, s. 180

²⁵A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 35

²⁶A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 40

sırasında Türk birlikleri önemli kayıplar vermişlerdir. Kuşatma ancak Rum halkının istekleriyle Babıâli'nin buna olan itirazları arasında bunalan ve “artık Ada’da yönetim imkânsız hale gelmiştir”²⁷ diyerek görevinden istifa eden Karateodori Paşa'nın ayrılması üzerine valiliğe Turhan Paşa'nın, askeri komutanlığa da Abdullah Paşa'nın getirilmesi sonrasında sona erdirilebilmiştir. Karateodori Paşa'nın Ada'dan ayrılmadan yaptığı konuşma sırasında sarffettiği yukarıda bahsedilen sözler asayişsizlik döneminin başladığını da bildirmekteydi. Böylece 1896 yılı içerisinde olaylar ardı ardına başlamıştır.

Sonraki dönemde Abdullah Paşa'nın askeri komutanlığın yanı sıra valiliği de üzerine alması sonrasında Ada'daki asker sayısının artırılmasıyla kısmen olaylar bastırılmıştır. Bu durumun çıkarlarına aykırı olduğunu fark eden ve o dönemde Yunanistan'da adeta “devlet içinde devlet olan”²⁸ Etniki Eteryia Cemiyeti Girit'e sürekli gönüllü ve silah göndermeye başlamıştır. Bu karşılıklı iki tarafta da oluşan askeri hareketlenme üzerine Büyük Devletler savaş gemilerini göndererek duruma doğrudan müdahale etmişler²⁹ ve Babıâli'ye aşağıdaki önlemleri almasını isteyen bir nota vermişlerdir:

- “1-Hıristiyan bir vali tayini,
- 2-1878 Halepa Sözleşmesi'nin uygulanmaya konması,
- 3-Genel meclisin toplantıya çağırılması,
- 4-Genel af ilanı”³⁰

Girit'te meydana gelen olayların Yunanistan'ın el altından yürüttüğü kışkırtmalar sona ermedikçe engellenemeyeceğini; yapılacak herhangi bir ıslahatın başarılı

²⁷A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 141-142

²⁸Doguas Dakin, *The Unification of Greece 1770–1923*, London, 1972, s. 150'de aktaran A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 149

²⁹*B.O.A., Y.A.Hus.*, no=353-66, 4 Haziran 1896 vd., A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 144

³⁰Cemal Tükin, “Girit Maddesi” *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 799; A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 144

olamayacağını fark eden Büyük Devletler Yunanistan'a da bu durumu belirten uyarıcı bir nota vermiştir.

Ada'da bundan sonra çeşitli reform adımları³¹ atılsa da aslında olaylar kâğıt üzerinde verilen vaatler ve yapılan reformlarla önlenemeyecek kadar büyük boyuttaydı. 1897 yılına gelindiğinde kısmen bastırılmış olan isyanın yeniden alevlenmesi kaçınılmaz duruma gelmişti. Nitekim beklenen isyan hareketi bu yıl içinde Ada'nın Yunanistan'a ilhakını sağlamak amacıyla Kandiye'de başladı. Olaylar büyüyerek kısa sürede Resmo'ya kadar yayıldı.³²

1897'de yeniden başlayan olaylar sırasında Ada'da büyük karışıklıklar olmuştur. Örneğin, asiler yine Türk birliklerini kuşatmışlar, Müslüman köylerine saldırarak katliamlar yapmışlardır. Olaylar Hanya'ya da sıçramış hatta kentte kimin başlattığı bilinmeyen büyük bir yangın çıkmıştır.³³ Bu durum hemen sonraki yıl yaşanacak olan Kandiye Olaylarının da tetikleyicisidir.

Bütün bu olayların olduğu dönemde yapılan yazışmalardan anladığımız kadarıyla Büyük Devletler olaylardan Osmanlı Hükümetini sorumlu tutuyordu. Örneğin, Hanya'daki Fransız Konsolosu M. Blanc, Fransız Dışişlerine gönderdiği bir telgrafta Osmanlı Hükümeti'nin, Avrupalı güçlerin reformlarını uygulanmasını önlemek için Müslümanları bu eylemler konusunda tahrik ettiğini belirterek sonuçta genel de tüm olaylardan onları sorumlu tutuyordu.³⁴

1897 yılında gelişen olaylar sonrasında iç kamuoyunun baskısıyla Yunanistan'ın Ada'yı işgal etmesine ve yeni bir gerginliğin başlamasına neden olmuştur. Olayları çıkarları açısından önlemek isteyen Büyük Devletlerde 15 Şubat 1897'de Hanya,

³¹Bunlar için bkz. A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 152–160

³²A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 160; *Girid Meselesi Nasıl Hal Edilmeli*, İstanbul, 1326, s. 8

³³*Girid, Mazisi-Hali-İstikbali*, Matbaa-yı Ebuzziyya, İstanbul; 1328, s. 93; A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 161

³⁴A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 161

Kandiye ve Resmo şehirlerinde işgale başlamışlar; bunun ardından Hanya Kalesi'ndeki Osmanlı sancağının yanına kendi bayraklarını da çekerek işgali resmen ilan etmişlerdir.³⁵

Ada'nın Yunanistan tarafından işgali ile oluşan son gerginlik 1897 Türk-Yunan Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Bu savaş aslında ülke içindeki kamuoyunun baskısı ve Girit Sorunu'nun Ada'da muhtariyet ilan edilmesi şeklinde yani kendi aleyhine çözüme doğru gitmesi gibi nedenlerle³⁶ Yunanistan'ın gerçekleştirmek zorunda kaldığı, kazanması imkânsız bir mücadeleydi.³⁷ Bu mücadelede Yunanistan Balkan Hıristiyanlarını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırabileceğini; tüm Balkan ülkelerinin Osmanlı'ya karşı kendi yanında savaşa katılabileceğini düşünüyordu. Ancak Yunanistan ile çıkarları çatışan, Balkan Slavlarının büyük ağabeyi Rusya'nın müdahalesiyle Balkan ulusları tarafsız kalarak onları hayal kırıklığına uğrattılar. Anlaşılan o ki; Balkan ulusları ileriki yıllarda Osmanlı'ya karşı gerçekleşecek olan bir Balkan ittifakının şimdilik sadece bir provasını yapmakla yetindiler.

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Osmanlı ordusunun Yunan kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmasıyla ateşkes imzalandı. Savaş meydanında galip gelen Osmanlı Devleti barış masasında Büyük Devletlerin müdahalesiyle bu galibiyetin sonuçlarını alamadı. Bilakis barıştan karlı çıkan, savaşın mağlubu Yunanistan oldu. Osmanlı Devleti savaşta işgal ettiği Teselya Bölgesi'ni boşaltmak zorunda kaldığı gibi Girit'in Büyük Devletlerin kontrolünde muhtariyete sahip olmasını da kabullendi.³⁸ Yunanistan ise Girit'ten kuvvetlerini çekmek ve muhtariyeti tanımak zorunda kalmakla

³⁵Hüseyin Hıfzı, *Girit Vekayii*, İstanbul, 1326, s. 16

³⁶A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 186-187

³⁷H. Fosses, *La Crete et l'Hellenisme*, Paris, 1897, s. 127-128'den aktaran A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 187

³⁸E. Driault, *Şark Meselesi*, Çev.: Mehmed Nafiz, İstanbul, 1329, s. 356

birlikte Ada'yı ilhak sürecinde sağlayacağı katkı açısından bu durumu kendi çıkarlarına uygun hale getirmeyi başardı.³⁹

Yukarıda kısaca aktarılmaya çalışılan bütün bu gelişmelerin sonucunda “Fransa'nın önerdiği ve İngiltere'nin de desteklediği şekliyle Girit'in muhtariyet yönetimi esasları belirlenerek bu noktalarda varılan uzlaşma Osmanlı Hükümeti ile Büyük Devletler elçileri arasında 18 Aralık 1897'de imzalanarak ilan edildi.”⁴⁰ 26 maddeden oluşan muhtariyet idaresi teşkilatına dair nizamname ile muhtariyet yönetiminin kesin çerçevesi belirlendi. Buna göre Girit Adası, siyasi ve askeri egemenliği yine Osmanlı Devleti'nde olan muhtar bir vilayet olacak(Md. 1), Büyük Devletlerin onayı ile Babîâli tarafından Ada'ya bir Hıristiyan vali tayin edilecek (Md. 2), Adliye ve Jandarma heyeti özel nizamnameler ile düzenlenecektir (Md. 5–6). Yine aynı nizamnameye göre iki yılda bir vilayete ait kanunları düzenleyerek Babîâli'nin onayına sunacak olan bir meclis toplanacak (Md. 9), vilayetin bayrağı ve parası Osmanlı Devleti'nin sancağı ve parası olacaktır. (Md. 10)⁴¹

Ada'nın Müslüman ahalisi muhtariyet ile ilgili görüşmelerin başından beri bu durumdan rahatsız olmuş, silahlı protesto gösterileri yapmıştır. Osmanlı yönetimi özellikle bu dönemde konuşulan Osmanlı askerlerinin Ada'dan çekilmesi fikrinden ve bu durumun Müslüman halk üzerinde kendilerinin düşmanlarının keyfi idaresine terk edildikleri izlenimi uyandıracığından tedirgin olmuştur.⁴² Yine de Osmanlı yönetimi bu dönemde Müslüman ahaliyi teskin etmeye çalışmış; özellikle Osmanlı hükümrancılık haklarının korunacağına dair güvence verilmesi ve nizamnamenin 15. Maddesi gereği Müslümanların

³⁹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 190

⁴⁰A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 198

⁴¹*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 18 Aralık 1897*

⁴²*B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 32-1248, 20 Teşrin-i evvel 1313 – 1 Kasım 1897, Turhan Paşa'nın Lahiyası*

şahsi ve medeni haklarının güvence altına alınacağını belirtmesi nedeniyle bu düzenlemeyi kabul etmiştir.

Muhtariyetin ilanı Girit'teki Müslümanlar üzerinde olumsuz etki yaratırken; Ada'nın Rum nüfusu tarafından sevinçle karşılanmıştır. Rumlar bu durumu Ada'nın Yunanistan'a ilhakı sürecine doğru atılmış bir adım olarak nitelendirmişlerdir.⁴³ Bu tespitten de anlaşıldığı üzere muhtariyet dahi Ada Rumlarına yetmeyecek ve faaliyetlerine daha büyük bir şevk ve hırsla devam edeceklerdir.⁴⁴

Bu dönemde Ada'da milliyetçilik ve liberalizm akımlarının öncülüğünü Venizelos üstlenmiştir. Venizelos'un asıl hedefi "Girit Giritlilerindir" sloganıyla netleşen Girit halkının kendi kaderini belirleme hakkının Ada'ya verilmesi idi. Ancak Girit Rum nüfusunun büyük çoğunluğu kaderlerini Yunanistan ile birleşmek olarak gördüğünden Venizelos'da çalışmalarını bu nokta üzerinde yoğunlaştırdı ve tüm ihtilal bildirilerinde "Enosis" (Birleşme) ilanını durmadan yineledi. Bu hedefin ağırlığı altında Ada'nın Rum nüfusuna 1897'de ilan edilen muhtariyet dahi yetmedi.⁴⁵ Çünkü yineleyecek olursak Ada'daki yerli Rumların görünürdeki amacı muhtariyet olmakla birlikte, gerçek hedefleri Yunanistan ile birleşmeydi.

Muhtariyetin ilanı ile birlikte Büyük Devletler, bunun uygulanmasının Ada'daki amirallerine ait olduğunu ve bunların kontrolü altında geçici bir yönetim kurulacağını bildirmişlerdir.⁴⁶ Bu amaçla Girit Meclisi içinden bir İcra Komitesi oluşturacak, yönetimi gerçekleştirecek bu komite amirallerce belirlenecek, istenildiğinde

⁴³Driault, *a.g.e.*, s. 358

⁴⁴Zaten 1896 yılı sonunda İhtilal Komitesi'ne dönüşen Epitropi cemiyeti, 1897'de komite liderliğine Venizelos'un gelmesi ile birlikte faaliyetlerine hız vermiş; Girit'teki son Türk askeri de Ada'yı terk etmedikçe reform olsun, muhtariyet olsun hiçbir düzenlemeyi tartışmayacaklarını ilan etmişlerdir. Sonraki dönemde daha da ileri giderek yayınladıkları 25 Ocak 1897 tarihli bildiri ile muhtariyetin ilanından 11 ay önce Ada'nın Yunanistan ile birleştiğini ilan etmişler; hatta 8 Şubat 1897'de Halepa'da Yunan bayrağı çekmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 181

⁴⁵A. Nükhet Adıyeke /Nuri Adıyeke, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında...*, *a.g.e.*, s. 2

⁴⁶*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 4 Nisan 1898*

onlar tarafından görevden alınabilecekti.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin, bu düzenlemenin Osmanlı hukukuna ve Ada'daki Müslüman halkın çıkarlarına aykırı olduğu yolundaki itirazlarına⁴⁸ rağmen, Büyük Devletlerin desteği ile bu komitenin oluşturulması çalışmalarına başlandı. Girit Meclisi de bu düzenlemeyi kabul etmekle beraber, bunun soruna kesin çözüm getiremeyeceğini, mutlaka Osmanlı asker ve memurlarının Ada'dan ayrılması gerektiğini belirtti.⁴⁹ Bundan sonraki süreçte bir İcra Komitesi oluşturularak; 23 Ağustos 1898'de de geçici yönetime dair bir nizamname yapıldı. İşte tam bu sıralarda Ada'daki Osmanlı varlığı ve Müslüman ahali açısından bir dönüm noktası olacak Kandiye Olayları meydana geldi.

I.3. 1898 Yılına Kadar Ada'nın Demografik Yapısı

Ada'nın hareketli siyasi yapısı, iç mücadeleler ve “az sayıdaki resmi yayın ve bunların sağlıklı olup olmadıkları tartışmaları herhangi bir dönemde, Ada'nın nüfus sayısını ve Ada'daki Hıristiyan ve Müslüman ahalinin oranını net bir şekilde belirleme olasılığını ortadan kaldırmaktadır.”⁵⁰ Ancak buna rağmen biz özellikle Kandiye Olayları'nın Ada'daki Müslüman nüfusu üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için, eldeki az sayıdaki kaynaktan hareketle özellikle olaylara yakın dönemdeki Ada'nın oransal nüfusunu belirlemeye çalışacağız.

Ada'nın nüfusunun Osmanlı döneminden 1821 olaylarına kadar Müslümanların lehine bir artış gösterip göstermediği tartışmalıdır. Ada'da milliyetçi isyanlar süreci başladığında nüfus üç yüz bine yakındır ve bu nüfus içinde de Müslüman ahalinin 2/3 çoğunluğa sahip olduğu şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır.⁵¹

⁴⁷B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 16 Mayıs 1898

⁴⁸B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 5 Temmuz 1898

⁴⁹B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 30 Temmuz 1898

⁵⁰A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 78

⁵¹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 78

1821'den itibaren Ada nüfusunda ve nüfus içerisindeki Müslüman ahali oranında hızlı bir düşüş gözlenir. “Yaklaşık on yıl içinde Ada nüfusu 260.000’lerden 170.000’lere”⁵² inmiş ve Müslüman ahali çoğunluk olma durumunu kaybetmiştir.

1876 tarihli GVS’de Ada’nın toplam nüfusu 227.871 olarak verilmiştir. Bu toplamın sancaklara dağılımı şöyledir:

Sancak	Müslüman	Hıristiyan	Yahudi	Toplam
Hanya Sancağı	18.102	30.187	345	48.634
İskafiye Sancağı	1.155	22.284		23.439
Resmo Sancağı	10.803	20.293		31.096
Kandiye Sancağı	53.233	33.481		86.714
Laşid Sancağı	8.453	29.544		37.997
Toplam	91.746	135.780	345	227.871

Tablo-2: 1876 GVS’ne Göre Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı

Kaynak: GVS, 1876, s. 131-132; A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 80

Tablodan da anlaşıldığı üzere, 1876 yılında Ada’da nüfusunun % 40’ı Müslüman, yaklaşık % 60’ı ise Hıristiyandır. Kandiye Sancağı, 53.233 kişilik Müslüman nüfusuyla toplam Müslüman nüfusunun % 58’inin yaşadığı bölgedir. Sadece Kandiye’de Müslüman ahali, Hıristiyan ahalden sayıca fazladır.

Kemal Karpat’ın hicri 1294 (1877–78) yılına ait Devlet Salnamesi’ne dayanarak verdiği genel toplam ise 65.128 hanede 232.834 kişidir. Bu toplam hane ve nüfus sayısının sancaklara dağılımı şöyledir:

⁵²A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 78

	Hanya	Kandiye	Resmo	İskafiye	Laşit
Hane Sayısı	12.131	22.251	13.213	9.312	8.221
Nüfus	53.591	86.814	39.529	23.946	28.954

Tablo-3: 1877-78’de Ada Nüfusunun Sancaklara Dağılımı

Kaynak: Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 168

Ada vilayet meclisinin kararı ile 1881 yılı sonunda yapılan ve Babıâli’nin Ada’daki Hıristiyan nüfus oranının suni olarak artırıldığı iddiasıyla karşı çıktığı sayıma göre Ada’nın toplam nüfusu 279.192 kişidir.⁵³ V. Cuinet ise % 69’u Hıristiyan, % 30’u Müslüman ve % 1 diğerleri olmak üzere 1887 yılı için Ada’nın nüfusunu toplam 294.192 olarak vermektedir. Bu nüfusun 1/3’üne yakını Kandiye’de yaşamaktadır. Kandiye’de yaşayan bu 93.119 kişinin 37.769’u (% 40’ı) Müslümandır. Bu durumu ile Kandiye, Ada’daki Müslüman nüfusun en fazla bulunduğu kenttir. Toplam Müslüman nüfusun % 42’si bu kentte yaşamaktadır.⁵⁴

Karpat’ın bir arşiv belgesine dayanarak aktardığı üzere⁵⁵, Ada’da 1894 yılında 74.150’si Müslüman, 175.000’i Hıristiyan, 500’ü Ermeni, 200’ü Yahudi, 150’si ise diğerleri olmak üzere 250.000 kişi yaşamaktaydı. Buna göre toplam 850 kişi olan farklı üç küçük grup bir kenara bırakılırsa nüfusun yaklaşık % 30 Müslüman, % 70’i ise Hıristiyandı.⁵⁶

⁵³A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 80

⁵⁴Cuinet’e göre Ada’nın diğer kentlerinde yaşayan Müslüman nüfusun sayıları şu şekildedir: Hanya’da 21.598, Resmo’da 15.946, Laşid’de 10.360, Hıristiyan nüfus ile Müslüman nüfus arasındaki oransal farkın en fazla olduğu İskafiye’de 2.814’dür. Vital Cuinet, *La Turquie d’Asie*, tome deuxième, C. I, Paris, 1892, s.539

⁵⁵Bu belgeleri Karpat “BA (Y)/ (Sadaret, Hususi Maruzatı) / 3 C 1312, no.2072” olarak belirtiyor. Karpat, *a.g.e.*, s. 193

⁵⁶Karpat, *a.g.e.*, s. 193

Kandiye Olayları'nın hemen öncesine gelindiğinde “1897 yılı için değişik kaynaklarda verilen Ada'nın nüfusu 300.000'dir.”⁵⁷ Bu nüfusun 70.000'i Müslüman, 230.000'i ise Hıristiyandır. Müslümanların oranı %23 iken, Hıristiyanların oranı % 77'dir.

Ada'nın nüfus verileri incelendiğinde 1821'den itibaren Ada'daki Müslümanların oranında hızlı bir düşüş gözlenirken; Hıristiyan nüfus oranı hızla artmıştır. Bunun ana sebebi bu tarihten itibaren gerek Rumların lehine çalışan iç politik dengeler, gerekse Ada'da ardı arkası kesilmeyen isyan olayları nedeniyle Müslüman nüfusun Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmalarının yanında özellikle Yunanistan'dan Ada'ya gelen Rumlardır.

YIL	İSLAM		RUM		TOPLAM
	Nüfus Sayısı	Yüzde Oranı	Nüfus Sayısı	Yüzde Oranı	
1876	91.746	% 40	135.780	% 60	227.871
1894	74.150	% 30	175.000	% 70	250.000
1897	70.000	% 23	230.000	% 77	300.000
1900	33.496	% 11	269.319	% 88	303.553
1911	27.852	% 8	307.812	% 92	336.151

Tablo-4: 1876–1911 Yılları Arasında Ada'daki Müslüman ve Rum Nüfus Oranlarının Farklılaşması

Kaynak: Karpaz, *a.g.e.*; A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*

Ada'nın Müslüman ahalisi artan Rum baskı ve saldırıları karşısında önce daha güvende olacaklarını düşündükleri şehirlere göç etmişlerdir. Böylece şehirlerde her şeyini kaybetmiş, mutsuz, zorluklar içerisinde yaşamaya çalışan, daha da önemlisi hem Rumlara

⁵⁷A. Nühket Adıyeke, bu sayıyı verdiği bölümde dipnot olarak çeşitli kaynaklarda Ada'nın nüfusu ile ilgili verilen tespitlere yer verir. Buna göre Ada'nın nüfusu *Sabah (İstanbul)* 'ın 8 Kanun-u sani 1313–19 Kanun-u sani 1898 tarihli nüshasında 294.192, Paul Combes'in *L'île de Crete-Etude Geographique, Historique, Politique et Economique* adlı eserinde (s.106) 294.192, P. Mille'nin *De Thessalie en Crete* adlı eserinde (s. 214), Vedat Eldem'in *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* adlı eserinde 309.000 olarak verilmiştir. A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 267

hem de Büyük Devletlere karşı tepkili bir göçmen kitlesi oluşmuştur. İç göç sonucu oluşan “bu yığılma gerek sosyal açıdan, gerekse ekonomi ve iç güvenlik açısından gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiştir.”⁵⁸ Zaten daha sonra da belirtileceği gibi “Kandiye Olayları”nın başlamasının ve daha sonra hızla yayılmasının ana nedeni de işte kırsal kesimden canlarını kurtarmak kaçıp şehirlere gelen bu Müslüman ahali kitlesidir.

1896’da başlayan iç göç sırasında Müslüman ahaliye sadece yerel yönetim ekmek ihtiyaçlarını karşılayarak yardım etmiştir. Sancak merkezlerine sığınan nüfusun giderek artması üzerine Ada yönetimi Babiâli’den yardım istemiş; bunun üzerine merkezi yönetim iki kez yüzer bin kuruşluk yardım göndermiştir. 1896 düzenlemelerinin ardından halkın köylerine dönerek tarım faaliyetlerine devam etmesi için çeşitli teşviklerle birlikte girişimlerde bulunulmuş; bu girişimlerin sonucunda iç göç kısmen engellenmiştir.

1897 yılı Şubat ayından itibaren, Ada’nın Yunanistan tarafından işgaliyle birlikte iç göç ikinci kez ve bu defa daha şiddetli bir şekilde başlamıştır. “Kırsal bölgelerdeki Müslümanlar şehirlere yığılırken, şehirlerdeki Ortodoks nüfus kırsal bölgelerde bu kişilerin boşattıkları yörelere”⁵⁹ kaymışlardır. Örneğin bir arşiv belgesine göre Hanya’da 3500 kişilik Ortodoks grubu 100 kişiye düşerken, Müslüman nüfus 9.500’den 20.000’e yükselmiştir.⁶⁰

Kıyı şeridindeki yerleşim merkezlerinde bulunan göçmenler Osmanlı Devleti’nden gelecek yardımlarla geçimlerini sağlamaya çalışıyorlardı. Giritli Müslümanlara un yardımı yapmaya çalışan Babiâli bu işle görevli bir komisyon oluşturmuştur.⁶¹

⁵⁸A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 269

⁵⁹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 269

⁶⁰*B.O.A., Y.A.Hus.*, No=359-124, 14 Eylül 1312-26 Eylül 1896

⁶¹*B.O.A., İ..MTZ.GR.*, no=31-190, 27 Şubat 1312-12 Mart 1897

Osmanlı hükümeti, sonraki dönemde Girit Muhtacin-i İane Komisyonu adında Maarif Nezareti'ne bağlı olarak oluşturulan komisyon eli ile Girit'teki ihtiyaç sahiplerine yardım etmeye çalışmıştır. Bunun için hem göçmenlerin içerisinde bulunduğu elim durumun; hem de halktan toplanılmaya çalışılan özel yardımların ve Osmanlı hazinesinin yetersizliğinin zorlamasıyla yeni kaynaklar bulunmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda düşünülen ilk tedbir Der-saâdet, Bilâd-ı Selâse, Edirne, İzmir, Selanik, Bursa, Trabzon, Manastır, Adana, Halep, Bağdat, Şam ve Beyrut gibi şehirlerde kesilen her hayvan başına, hayvanın cinsine göre bir miktar vergi alınmasıdır. Düzenlemeye göre koyundan kırk, keçiden otuz, sığırdan ise yüz yirmi para vergi alınacaktır.⁶² Bu düzenlemenin ilginç yanı, düzenlemenin belirtildiği arşiv belgelerinde de sık sık geçtiği üzere şimdiye kadar “esna-yı iğtişâşda hasâr-dîde olan ve dâine-i itâat ve sadâkatde devam ve sebât ile vazîfe-i tâbiyyeti bi-hakkın îfâ iden Hıristiyan ahalinin”⁶³ de bu yardımdan mahrum bırakılmayacağını belirtmesidir. Yani toplanan vergiden Hıristiyan ahalinin de muhtaçları faydalanacaktı. Bu durum zaten iane olarak toplanan bu verginin hem Müslümanlardan hem de Gayrimüslimlerden toplanılmasının zorunlu sonucu olarak görülüyordu.

Şehirlerde de güvende olamayan Müslüman ahali daha sonra başta Anadolu olmak üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine göç etmişlerdir. Ancak bu göçler kitlesel mahiyette değildir. Kitlesel göç ilk kez 1898 Kandiye Olayları neticesinde Büyük Devletlerin baskısıyla Osmanlı askerleri Ada'dan tamamen çekilince meydana gelmiştir.

⁶²B.O.A., İ..MTZ.GR., no=32-1259, 17 Teşrin-i sani 1313- 29 Kasım 1897

⁶³B.O.A., İ..MTZ.GR., no=32- 1259, 17 Teşrin-i sani 1313- 29 Kasım 1897

I.4.Kandiye Olayları Öncesinde Avrupa Devletlerinin Girit Sorununa Bakışı

Girit Sorunu sürecinde 1896 yılına gelindiğinde Büyük Devletlerin Ada'daki durumu ve Türk-Yunan ilişkileri hakkında farklı görüş ve politikaları vardı. Avrupa'daki otorite mücadelesi ile bloklaşmaların olduğu dönemlerde, Girit'in bu devletlerin doğu politikalarının bir parçası olması da kaçınılmazdı. Ancak bu aşamada Büyük Devletler, ikili ilişkiler içinde ne Yunanistan, ne de Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlar'daki dengeleri bozacak bir tutum içine girdiler. Ayrı yaklaşım ve politik görüşleri olmasına karşın birlikte hareket etmeyi tercih ettiler.⁶⁴

Ada'yı ilhak etmek yolunda her türlü çareye başvurmaktan çekinmeyen Yunanistan'ın tavırlarına karşı; Osmanlı sefirlerinin Avrupa'dan gönderdikleri raporlardan anlaşıldığına göre Büyük Devletlerin, Girit işi ile ilgilenmelerinin asıl nedeni, bu sorunun genel barışı tehlikeye düşürecek derecede genişlemesinden duyulan kaygıdır. Bu devletler her şeyden önce, doğuda statükonun korunmasını sağlamak arzusunda bulunuyorlardı. Ancak yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere devletlerden Almanya ve özellikle Yunanistan ile Balkanlar'daki mücadelesinden dolayı Avusturya daha Osmanlı'ya meyilli politikalar takip etmişlerdir.

Avrupa hükümetlerinin sorunun başında Osmanlı ve Yunan hükümetleri karşısında tarafsız kalma çabalarına ya da en azından böyle bir imaj yaratmalarına karşın Avrupa basını taraflıydı. Dönemin Osmanlı yöneticilerinin önemli bularak ilgilendikleri, Girit sorunu hakkında Avrupa kamuoyunun nasıl bilgilendirildiği konusu ile ilgi olarak temel hareket şekli, Avrupa'da bulunan Osmanlı sefirlerinden bu konu hakkında raporlar istemek olmuştur. Bu sefir raporlarından anlıyoruz ki; çoğunlukla Girit'te çalışan telgraf

---

⁶⁴Ayşe Nükhet Adıyeye/ Nuri Adıyeye, *Kıbrıs Sorununun Anlaşılmasında...*, a.g.e., s. 17

şirketlerinin Avrupa başkentlerine gönderdikleri telgraflar çerçevesinde, Girit olaylarına sütunlarında yer veren Avrupa basınının en çok üzerinde durduğu nokta Girit'teki çatışmaların milliyetçilik mücadelesine dönüşmesi idi. Bu mücadelenin yarattığı sempati ile Avrupa kamuoyu Girit Rumlarına isyanın başından itibaren maddi ve manevi destek sağlamak yarışına girdi. ⁶⁵

---

⁶⁵A. Nükhet Adıyeke, "Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu" *Toplumsal Tarih*, sayı 67, Temmuz 1999, ss. 25–30

II. BÖLÜM: KANDİYE OLAYLARI VE SONRASI

II.1.Kandiye Olayları

II.1.1.Kandiye Olaylarının Ortaya Çıkışında Müslüman Ahalinin Kentlere Yığılmasının Etkisi

Özellikle 1866 olayları ile başlayan düzensizlik döneminin en önemli özelliklerinden biri kırsal kesimde meydana gelen şiddet olayları ve bunun sonucunda sayısız Müslüman'ın kırsal kesimden Girit'in Hanya, Resmo, Kandiye, Estiye gibi büyük kaleli şehirlerine yerleşmesidir. Bu durum aslında Rum isyanlarının kendi askeri ve finansal faaliyetlerini kolaylaştırmak için Müslümanların bulunduğu kırsal bölgeleri “arındırmak” şeklindeki temel kaygısının zorunlu kıldığı bir sonuçtur. Belirli dönemlerde Müslüman arazilerinin yıkımı, evlerinin yakılması, zeytin başta olmak üzere çeşitli ekonomik değerleri olan ağaçların sökülmesi hep Müslüman ahaliyi kırsaldan göç ettirmek; göç edenlerin de dönmesini engellemek için yapılan planlı faaliyetlerdir. Bu faaliyetler 1896–1898 döneminde doruğa ulaşmıştır. Örneğin, bu yıllar arasında meydana gelen olaylarda, “Ada'nın verimli ağaçlarının % 12'si büyük bir gazapla yok edilmiş, köylülerin sürüleri çalınmış ve de evleri yakılıp yıkılmıştır.”⁶⁶

Oluşan durum sonucunda Ada'nın Müslüman ahali elindeki ekonomik gücü giderek kaybetmiştir. Çünkü göç etmek üzere ellerindeki malları düşük fiyatlara satmaya başlamışlardır. Göç olaylarının yaşandığı bu dönemde “Ada'nın Hıristiyan halkına bu malları ucuz fiyatla ele geçirebilmeleri için Yunanistan ve hatta Amerika'daki Hıristiyan Giritlilerden para yardımı”⁶⁷ yapılmıştır.

⁶⁶Katilena P. Stathakou, “Victimisers or Victimised? The Role of Christian Atrocities in The Voluntary Emigration of Cretan Muslims in The End of The 19 TH Century”, Mersin Sempozyumu 2008 (19–22 Kasım 2008, Mersin), Yayınlanmamış Bildiri Metni, s. 4

⁶⁷Johann Strauss, “The Cretan Muslims and Their Struggle for Ottomanism: Some Evidence from the Prediodical Press”, V. Milletlerarası T.S.İ.T.K., Marmara Üniversitesi, 1989; T.T.K., Ankara, 1990, ss. 55-56'dan aktaran A. Nükhet Adıyeke, a.g.e., s.266

Bu dönemde Ada'daki Müslüman ahalinin tek yaşam güvencesi Osmanlı askerlerinin Ada'daki varlığıdır. Hem Büyük Devletleri Ada'da temsil eden amirallerin, hem de Giritli Rumların ana amacı bu varlığı sona erdirmek olmuştur. Turhan Paşa'nın Meclis-i Vükela'ya sunduğu rapordan anlaşıldığı üzere Avrupa Devletlerinin Osmanlı askerlerinin Ada'dan çekilmesi doğrultusundaki fikirleri daha muhtariyetin ilanından önce ortaya atılmıştır. Paşa raporunda bu “muzır” fikir karşısında Ada'da on beş tabur Osmanlı askerinin bulundurulmasını Osmanlı hükümlerinin haklarının korunması amacıyla başka Müslümanları asla memleketlerini terk etmemeğe sevk edecek tek çare olarak gördüğünü belirtmiştir. Ona göre muhtariyet, Müslümanların şimdiye kadar sahip oldukları olanakları sınırlayacağından Osmanlı askerinin Ada'dan ayrılması Müslüman ahalide kendilerine bunca kötülük yapan düşmanlarının keyfi idaresine tamamen terk edildikleri izlenimini uyandırır.⁶⁸ Daha sonraki dönemde yaşananlar Paşa'nın bu belirlemelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Ada'da muhtariyetin ilanı ile birlikte farklı bir döneme girilmiştir. Bu dönemin sonucunda Ada'daki Müslüman nüfus ve Osmanlı hâkimiyeti giderek azalmış böylece Ada tamamen Yunanistan'ın egemenliğine geçmiştir. Bu gelişmeleri önceden sezineleyen Ada'nın Müslüman ahalisi muhtariyet ile ilgili görüşmelerin başından beri bu durumdan rahatsız olmuş, silahlı protesto gösterileri yapmıştır.

Muhtariyet, Ada'daki Rum nüfusun faaliyetlerini durduramamış, Rumlar özellikle kırsal kesimdeki Müslüman halka karşı yaptıkları saldırılara devam etmişlerdir. Yurtlarında günlük geçimleri ile meşgul olan Girit'in Müslüman köylüleri de öncelikle maruz kaldıkları bu baskılar ve saldırılar karşısında, evlerini ve mallarını terk ederek büyük kentlere sığınmışlardır. Bütün bu kaçış olayları sonrası Büyük Devletlerin askeri

---

⁶⁸B.O.A., *İ.MTZ.GR.*, no=32-1248, 20 Teşrin-i evvel 1313 – 1 Kasım 1897, Turhan Paşa'nın Layihası, A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 195-196

denetimi altındaki kentlerde azımsanmayacak miktarda insan toplanmıştır. İngiliz ve Fransız belgelerinden anlaşıldığı üzere sırf Kandiye’de toplanan insan sayısı yaklaşık on beş bine ulaşmıştır.⁶⁹

1897 yılı sonlarına doğru havaların da soğumaya başlamasıyla, şehirler içine yığılmış halde bulunan Müslümanlar iç güvenlik için tehdit oluşturmaya başlamış ve çeşitli olaylar çıkmıştır. 1898 yılı Temmuz ayında yürürlüğe konması kararlaştırılan geçici yönetimin, sayıları yaklaşık yirmi beş bini bulan sığınmacı Müslüman halk için herhangi bir öneri getirmemesi⁷⁰ durumu iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Kandiye Olayları, işte tam bu sırada patlak vermiştir. Önceden de belirtildiği gibi olaylar, şehirde toplanmış zor durumdaki insanların yıllardır devam eden baskı ve saldırılara karşı topyekûn geçirdiği bir bunalım sonucu meydana gelmiş tepkilerden biridir. Yaşanan önceki olaylardan farklı olarak bu tepkinin hedefi hem Ada’nın Rum ahalisi, hem de işgalci İngiliz askerleri olmuştur.

II.1.2.Yakın Tarihi Bir Örnek: Hanya Olayları

1898 Kandiye Olaylarına benzer olaylar, bu kadar geniş çaplı olmamakla beraber, daha önceki dönemde Girit’teki diğer bölgelerde de yaşanmıştır. Bu açıdan en önemli ve yakın örnek Hanya’da 1896 ve 1897’de meydana gelen olaylardır.

1896’da yeniden başlayan isyanların ve Ada’daki karışıklığın önünü almak için Ada’da bir reform yapılmasına dair çalışmalar başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda 25 Ağustos 1896’da altı devletin İstanbul’daki elçileri ile Osmanlı Dışişleri Bakanı Tevfik Paşa’nın imzaladığı bir “Tadilat Layihası” yayınlanmıştır.⁷¹ Bu layihaya göre Girit valisi,

⁶⁹Ron Phillips, “Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898)”, *İ Teleftia Fasi tu Zitimatatos*, İraklio, 2001, (ss. 451–479), s. 451; *B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898 vd.

⁷⁰A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 270

⁷¹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 156

Babîali tarafından Büyük Devletlerin onayıyla atanacak bir Hıristiyan olacaktır. Vali Ada'daki ikinci derece düzenlemeleri ve ikinci derece memur atamalarını doğrudan kendisi yapacak, ancak birinci derece düzenlemelerde Padişah'ın onayı alınacağı gibi, birinci derecedeki memurlar da Padişah tarafından atanacaktır. Memurların üçte biri Müslüman geriye kalanı Hıristiyan olacak ve Ada'da iki yılda bir seçilen ve toplanan bir genel meclis oluşturulacaktır. Yine düzenlemeye göre üyeleri arasında Avrupalı subayların da bulunduğu bir komisyon jandarmanın düzenlenmesine çalışacaktır. Son olarak, düzenlemenin belki de en ilginç maddesi valinin, soyunu ispat edemeyen ya da varlıkları huzur ve asayişçe sakıncalı görülen kişileri Ada'dan gönderme hakkına sahip olmasıdır.⁷²

Geciktirilerek de olsa bu düzenlemenin Ada'da uygulanmaya başlanması Müslüman ahalinin tepkisini çekmiştir. Bu tepkinin aslında en önemli nedeni, olaylar nedeni ile kalelere sığınan ve oralarda zor şartlarda hayatlarını sürdürmeye çalışan ahalinin, olaylarda harap olmuş köylerin tamiri yapılamadığından köylerine dönmelerinin sağlanamaması olmuştur.⁷³ Bu dönemde mecliste bulan Müslüman üyeler de kendi haklarının çiğnendiği iddiasında bulunmuşlardır. Bütün bu gelişmelerden sonra özellikle Hanya'da Müslüman halk, sokaklarda dağıtılan beyannamelerle mecliste haklarına saygı gösterilmediği için silaha sarılmaya çağırılmıştır.⁷⁴ Babîali, Büyük Devletlerin de uyarısıyla şehirde toplanan ve giderek hem Hıristiyanlara hem de Büyük Devletlere karşı tepkilerini artıran bu hoşnutsuz kalabalığın çeşitli olaylar çıkarmasını engellemeye ve asayiş sağlamaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Sonuçta 1896 senesi Mayıs'ında

⁷²Tadilat Layihası hakkında bilgi için bkz. A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 156–158

⁷³Türkgeldi, *a.g.e.*, C. III, s. 67; A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 159

⁷⁴Driault, *a.g.e.*, s. 347

genel meclisin toplanması hakkında kaleme alınan irade sonrasında Hanya'da olaylar çıkmış, ancak kısa sürede bastırılmıştır.⁷⁵

1897 yılının ilk günlerinden itibaren olayların yeniden hızla yayılması ve Hanya'ya sıçraması üzerine Ada'daki İngiliz ve Fransızlar ile birlikte konsolosluklara sığınan Hanya'nın Rum halkı, Büyük Devletlerin gemilerine bindirilerek Ada'dan uzaklaştırılmışlardır.⁷⁶ Bu sırada Hanya çarşısında başlayan ve Osmanlı kaynaklarına göre kimin tarafından çıkarıldığı bilinmeyen yangın kısa sürede mahalleleri sarmıştır. Üç gün boyunca süren yangın büyük maddi zarara neden olmuştur.⁷⁷

Fransızlara göre ise yangının çıkma sebebi, 1897 yılının 7 Şubat'ında düzenlemenin uygulanmasına ilk hareket olmak üzere Ada'ya gönderilen Karadağlı jandarmaların karaya çıktığını gören Müslüman ahalinin önceki açıklamaları üzerine kenti yakmalarıdır.⁷⁸ Zaten Fransa'nın Hanya Konsolosu M. Blanc, hem bu olaydan hem de sonrasında meydana gelen diğer olaylardan Müslüman ahaliyi ve Avrupalı güçlerin bu tür reform uygulamalarını engellemek için onları tahrik ettiğini belirttiği Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutmaktadır. M. Blanc, Paris'e Kandiye Olayları hakkında bilgi verirken 8 Eylül 1898 tarihli telgrafında Hanya'da çıkan bu yangını hatırlatır ve Müslüman ahalinin Osmanlı hükümetinin isteği üzerine bu tür olayları ve yangınları Ada'daki yerli ve yabancı Hıristiyanları yok etmek için bilinçli olarak çıkarttığını belirtir. Ona göre olayların ve

⁷⁵1896 Mayısındaki olaylar daha sonra çıkacak olayların habercisidir. *B.O.A., Y.PRK.ASK*, no=111-56, 14 Mayıs 1313-26 Mayıs 1896 tarihli belgeye göre bu olaylarda yirmi üç kişi ölmüştür. *Y.A.Hus.*, no=352-61 no'lu belgeye göre ise yabancı basın özellikle İtalyan basını olaylar nedeni ile Osmanlı askerlerini suçlamıştır. Onlara göre Osmanlı askerleri olayları bastırmak bir yana Hanya sokaklarında "katil ve yağma ile meşgul" olmuşlardır.

⁷⁶A. Nühket Adıyeyeke, *a.g.e.*, s. 160

⁷⁷Girid, Mazisi-Hali-İstikbali, Matbaa-yı Ebuzziyya, İstanbul, 1328, s. 93; *B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898; A. Nühket Adıyeyeke, *a.g.e.*, s. 160-161. Yangında Hükümet dairesi, bir çok ev ve dükkan yanmıştır. Yangının yol açtığı zararlar konusunda bkz. *B.O.A., Y.PRK.ASK*, no=118-2, 12 Şubat 1312-24 Şubat 1897. Yangınların Hanya'dan başka Resmo ve Kandiye'de de görülmeye başlanması üzerine yangınların sebepleri ve nasıl engelleneceği konusunda Osmanlı yönetiminin almayı düşündüğü tedbirler hakkında bkz. *B.O.A., İ.MTZ.GR.*, no=34-1468, 13 Eylül 1313-25 Eylül 1897

⁷⁸*B.O.A., Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898

yangınların öncesinde çeşitli şehirlerde Müslüman ahalinin bu tür eylemlere girişeceklerini açıklamaları da bunun delilidir.⁷⁹

II.1.3.Kandiye Olayların Başlaması ve Gelişmesi

Muhtariyet ile birlikte geçici bir yönetim⁸⁰ oluşturuldu. Bu sırada en büyük sorun yönetime gerekli olan maddi kaynağı sağlamaktı. Bu kaynağın sağlanması için Osmanlı Devleti'nin Büyük Devletler tarafından güvence altına alınmış olan Osmanlı egemenlik haklarına aykırı olduğu yolundaki itirazlarına⁸¹ rağmen, Girit'te bulunan işgal kuvveti amirallerinin istekleri üzerine, Büyük Devletlerce aşar vergisinin yeni yönetim tarafından toplanması kararlaştırıldı.⁸²

29 Ağustos 1898'de amiraller tarafından ülkelerine gönderilen telgraflarla Eylül'ün üçüncü günü Ada'da aşar tahsilâtına başlanacağı bildirilmiştir. Bu durum aynı zamanda Ada'daki Osmanlı memurlarına da iletilmiştir.⁸³ Vali Vekili İsmail Hakkı Bey uygulamanın ertelenmesini istemişse de Fransız Dışişleri Bakanı Delkase'ye 3 Eylül'de Fransa'nın Hanya Konsolosu tarafından gönderilen yazıdan anlaşıldığı üzere amiraller bu isteği reddetmişlerdir.⁸⁴ Ancak yine de Kandiye Mutasarrıfı Ethem Paşa, Vali Vekili tarafından verilen emirlere rağmen yeni uygulamaya 5 Eylül'e kadar müsaade etmemiştir.⁸⁵ 6 Eylül günü Müslümanların yaptığı protesto gösterileri sırasında Kandiye'de İngiliz kuvvetleriyle Müslüman halk arasında çatışma başlamıştır. Çatışma giderek bütün

⁷⁹B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898

⁸⁰30Temmuz 1898'de beş kişiden oluşan bir İcra Komitesi belirlenmiştir. Bu kişiler E. Venizelos, J. Milonoyaki, E. Zaharakis, A. Hacıdaki ve N. Yamalakis'dir. B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 30 Temmuz 1898. Yapılan nizamname gereğince Girit geçici yönetimi Girit Meclisi tarafından bir kişi olmak üzere seçeceği bu komite tarafından yürütülecektir. Bu komitenin faaliyetlerinin denetlenmesi Büyük Devletlerin Ada'daki amiral ve konsoloslarının yetkisinde olacaktır. B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 23 Ağustos1898

⁸¹B.O.A., Y.A.Res., no=94-70, 26 Ağustos 1314-7 Eylül 1898

⁸²B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 23 Ağustos 1898-3 Eylül 1898

⁸³B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 1 Eylül 1898

⁸⁴B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 3 Eylül 1898

⁸⁵B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6 Eylül 1898

kente yayılmış ve olaylar sonucunda tıpkı bir yıl önce Hanya'da olduğu gibi kimin tarafından başlatıldığı bilinmeyen büyük bir yangın çıkmıştır.⁸⁶

Aşar uygulamasının başlatılması ile ilgili çalışmalar sırasında, İngiliz konsolosu Kandiye'ye giderek aşar ile ilgili düzenlemenin gerçekleştirilmesine çalışmış; ancak Kandiye Mutasarrıfını ikna edemeyerek 4 Eylül günü Hanya'ya geri dönmüştür. Burada Vali Vekilini 5 Eylül sabahı uygulamaya geçilmesi için ikna etmesine rağmen, Kandiye Mutasarrıfı Ethem Paşa bunun aldığı emirlere aykırı olduğu gerekçesi ile hükmü uygulamamıştır. 5 Eylül akşamı Müslüman ahali silahsız olarak Kandiye meydanında aşar idaresinin teşekkülü aleyhinde protesto gösterisi yapmış ve devletler tarafından haklarında "reva görülen uygulamadan"⁸⁷ şikâyet ederek Hıristiyanların mallarını yıkıp yakacakları tehdidinde bulunmuşlardır. Hanya'daki Fransa Konsolosu başta olmak üzere Büyük Devlet temsilcilerine göre bu gösteri Kandiye mutasarrıfı tarafından tertip etmiştir.⁸⁸

İngiliz amiralinin baskısı ile Vali Vekili İsmail Hakkı Bey, 6 Eylül 1898 Salı sabahı Ethem Paşa'ya düzenlemenin uygulanması emrini vermiştir. Bu emir üzerine bir bölük İngiliz askeri saat ikiye doğru liman ile Kandiye şehri arasındaki kapıyı işgal ettiği gibi deniz askerlerinden bir bölükte aşar idaresine ait iskeleyi ele geçirmiştir.⁸⁹

⁸⁶Biz bu çatışmayı ve sonrasında olan olayları iki farklı bakış açısından ve üç farklı kaynağa dayanarak aktarmaya çalışacağız. Çünkü çatışmanın nasıl başladığı ve olaylardan kimlerin sorumlu olduğu konusunda tarafların yani Osmanlı Hükümeti ile başta İngiltere olmak üzere Avrupa Devletlerinin farklı iddia ve açıklamaları vardır. Zaten literatürde üzerinde çok inceleme olmayan bu olayların kimin tarafından ve nasıl çıkarıldığını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Kullanacağımız kaynaklar: a.Osmanlı arşivindeki *HR SYS.* ve *İ.MTZ.Gr.* katalogları b.İngilizlerin bakış açısını aktarabilmek için Ron Phillips'in Kandiye Olaylarını İngiliz Askeri Arşivi'ne dayanarak aktardığı bildirisi c.Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bakanlık yazışmalarını içeren "Sarı Kitap"ın Osmanlı arşivlerinde bulunan Osmanlıca çevirisidir. (*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T. ve B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II*)

⁸⁷*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898*

⁸⁸*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898*

⁸⁹*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898; Phillips'in İngiliz askeri arşivinden aktardığına göre, 6 Eylül günü aşar dairesini teslim almak için Albay Reid komutasında 50 asker görevlendirilmiştir. Albay, Hanya'daki devir teslimin ancak 2000 asker ile yapılabildiğini örnek göstererek asker sayısının yeterli olmadığını belirtmiş; ancak buna rağmen görevini 6 Eylül'de bitirmesi emri verilmiştir. Bunun üzerine komutan Ethem Paşa ve Türk temsil heyeti ile görüşmüş onlar bir sorun çıkmayacağına dair yemin etmişlerdir. 6 Eylül günü Albay Reid yanında bulunan bir miktar asker ile hareket etmiş, onu öğleden sonra saat 2'de daha önceden gümrük ofisini kontrol etmek için görevlendirilen başka bir*

İngilizlere göre, olayların gerçekleştiği dönemde Kandiye’de, dağlık kesimdeki askerleri desteklemek amacıyla üç askeri bölük, tıbbî kolorduları, yardımcı servisler ve garnizon birlikleri vardı. Bu sırada Kandiye çevresindeki toplam İngiliz askeri sayısı yedi yüz elliydi. Bunların yüz elli tanesi merkezde, yüz seksen kadarı kordondaki ileri karakolda, diğerleri ise farklı bölgelerdeydi. Osmanlı askerlerinin Kandiye’deki sayısı ise iki üç bin kadardı.⁹⁰

İngiliz askerleri limandaki faaliyetleri sırasında silahlı bir kalabalığın şehir merkezinden limana doğru yaklaşmakta olduğu fark etmiş; karargâhtan ve “H.M.S. Hazard” adlı gemiden yardım istenerek, limanın içerisindeki askerlerde liman kapısındaki bölüğe yardım etmek için oraya gitmişlerdir.⁹¹ Bu sırada liman kapısında olan küçük çaplı çatışmada kapıyı tutmak için gönderilen bölükten bir askerin öldüğü; üç askerinde yaralandığı fark edilmiştir.⁹² Yardıma gelenler ile birlikte sayıları artan İngiliz askerleri liman kapısında tekrar güvenliği sağlamış ve toplanan kalabalığı bir miktar uzaklaştırmışlardır. İngilizler toplanan kalabalığın iki üç bin kişi civarında olduğu tahmin etmişlerdir.⁹³

İngilizlere göre işte tam olayların kısmen durduğu bu sırada aniden Türk kalabalığı ileriye doğru hareket etmiş ve kapıyı savunmakla görevli İngiliz askerlerini önlerine katmışlardır.⁹⁴ İnsanlar liman kapısının tüneline sürüklenmişlerdir. Askerlerden birinin ateş etmesiyle kalabalık ana caddeye doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu

---

bölük karşılamıştır. Bu sırada bir bölük İngiliz askeri de liman kapısına gönderilmiştir. Osmanlı jandarmasını yöneten, aslen İngiliz asıllı Binbaşı Churchill’in gümrük ofisinin anahtarlarını vermemesi üzerine İngilizler araştırma yaparak anahtarları yakınlardaki Türk subaylarında bularak almışlardır. Phillips, a.g.b., s. 451-454

⁹⁰Phillips, a.g.b., s. 451

⁹¹Phillips, a.g.b., s. 454

⁹²Phillips, a.g.b., s. 454

⁹³Phillips, a.g.b., s. 455

⁹⁴Phillips, a.g.b., s. 455

sırada kalabalık etraftaki evleri ve binaları ateşe vermiştir.⁹⁵ Silahlanan ve çeşitli bölgelere dağılan Müslüman ahali ile Rum ahali ve İngiliz askerleri arasında çatışmalar başlamıştır.⁹⁶

Babıâli'nin 6-7 Eylül günleri Vali Vekili İsmail Hakkı Bey ve Girit Kumandanı Cevad Paşa'dan gelen telgraflara dayanarak olayların başlangıcı ile yaptığı açıklama daha farklıdır. Bu telgraflarda Vali Vekili ve Kumandan, Kandiye Mutasarrıfı Ethem Paşa'dan aldıkları iki telgrafi merkeze iletmişlerdir. Telgraflardan anlaşıldığı üzere Kandiye mutasarrıfı Ethem Paşa, liman civarında bulunan aşar dairesine İngilizler geldiği sırada Müslüman ahaliden bir kısmının limana doğru gelmekte olduklarını haber alınca liman kapısına kadar gelerek bunları dağıttırıp, geri dönmüştür. Bundan sonra ahali tekrar liman kapısına doluşmaya başlamıştır. İşte tam bu sırada “Vezir Çarşısı caddesinde bulunan dükkânlardaki Hıristiyanlar tarafından ahali-yi İslamiyye üzerine silahlar atılmasını müteakip”⁹⁷ Müslüman ahali liman kapısının içerisinde bulunan İngiliz piyade askerlerinin tarafına “hücum etmiş”, bundan çekinen İngilizler ahalinin kendilerine saldırdığını zannederek süngü ile ve ateş ederek birkaç kişiyi yaralamışlardır.⁹⁸

⁹⁵Phillips, a.g.b., s. 458 vd.

⁹⁶Fransızlar özellikle Fransa'nın Hanya Konsolosu ve Londra Sefaretinden aldıkları bilgiler ışığında olaylar hakkında İngilizler ile benzer görüştedirler. Fransa'nın Hanya Konsolosu'na göre İngilizlerin olayları kısmen durdurdukları sırada Müslüman ahali bir tür “arbede cereyanı” ile liman kapısında biten sokağa hücum ederek limana girmişler ve Hıristiyan memurlara saldırmışlardır. Bu olaylar sırasında İngiliz askerler, memurlardan ikisinin “hançerle ceriha-dâr olduklarını görünce” silaha davranmış ve o anda “Müslümanlar dahi silahlanıp ayak takımı ile İngiliz müfrezeleri beyninde mücadele vuku bulmuş ve Müslümanlar Hıristiyan mahallâtına dağılarak hanelerini ihrâk etmişlerdir.” Fransızlara göre diğer Müslüman çeteleri de silahlı olarak İngiliz askerlerinin üzerine saldırmış ve böylece büyük bir çatışma ve karışıklık meydana gelmiştir.

Olaylar başladığı sırada rıhtımda yalnız bir küçük İngiliz kruvazörü bulunmaktaydı ve İngiliz askerinin şehirdeki sayısı yüz elli kişiden fazla değildi. Bu gemi İngiliz askerlerini kurtarmak için ateş açmışsa da askerler kuşatılmalarından dolayı önemli kayıp vermişlerdir. Limanda bulunan İngiliz askerleri liman kapısı yakılana kadar dayanmışlar; daha sonra gümrüktekiler ile birlikte bir gemiye sığınmışlardır. Ancak bu sırada çevredeki evlerden Müslüman ahali tarafından açılan ateşin tesiriyle bütünüyle yaralanmış ya da ölmüşlerdir. Havanın kararmasıyla birlikte askerler yukarıda bahsedilen kruvazöre sığınmak mecburiyetinde kalmışlar, bunu üzerine şehir Fransız belgelerindeki tabirle tamamen bu “başıbozukların” elinde kalmıştır. *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898*

⁹⁷*B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314-6 Eylül 1898*

⁹⁸*B.O.A., HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314-6 Eylül 1898*

Üzerlerine her iki taraftan da yapılan bu saldırı sonucu Müslüman ahali de silahlanarak kendilerini savunmaya başlamıştır. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında başlayan çatışma sonucu Vezir Çarşısı caddesindeki dükkânların birinin ateşe verilmesi nedeniyle yangın başlamıştır. Hızla yayılan ateş liman içerisine dahi etki etmiş olduğundan Paşa, gümrükteki eşyaları ve nakdi hükümet konağına naklettirmiştir.⁹⁹

İngilizlerin iddiasına göre ise yangın kazara çıkmamış, Müslüman ahali tarafından bilinçli olarak çıkartılmıştır. İngiliz askerleri bir yandan Hazard gemisinden gelen yardım kuvvetiyle yangını söndürmeye çalışırken diğer yandan bu “başıbozuk” kitleleri ile çatışmıştır.¹⁰⁰ Sonradan İngiliz gemisi limandaki askerlerini kurtarmak için ateş etmeye başlamıştır.¹⁰¹ Bu sırada öğleden sonra saat 15.15’te İngiliz karargâhına da saldırılmış, İngiliz askerler hazırlıksız yakalanmışlar ve kamp ateşe verilmiştir.¹⁰² Sonuç olarak Müslümanlar şehre tamamen hâkim olmuştur.

Ethem Paşa telgrafında başından beri olayları engellemeye çalıştığını, limandaki İngiliz kumandanını limandan çıkartmak için de bir bölük asker gönderdiğini ancak yangının şiddetinden kapıdan geçilemediği için diğer taraftan limana girilip İngiliz askerleri ile birçok Hıristiyan ailenin limanda bulunan vapura geçirilerek kurtarılmasını sağladığını bildirmiştir. Buna karşılık İngilizler Paşa’nın ancak, Hazard gemisi kıyıya ateş açınca silah seslerinden olayı duymuş olduğunu ve Paşa’nın İngiliz komutan ve askerlerinin güvenliğini garanti edemeyeceğini belirterek olayları durdurmak ve İngiliz askerlerini kurtarmak için hemen hemen hiçbir ciddi teşebbüste bulunmadığını belirtmişlerdir.¹⁰³ Fransa’nın Hanya Konsolosu M. Blanc’a göre ise, Osmanlı askeri de olayları engellemek bir yana bunlara iştirak etmişlerdir. Osmanlı askerinin İngiliz askerleri

⁹⁹B.O.A, HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314-6 Eylül 1898

¹⁰⁰Phillips, a.g.b., s. 457

¹⁰¹Phillips, a.g.b., s. 458

¹⁰²Phillips, a.g.b., s. 460

¹⁰³Phillips, a.g.b., s. 457

üzerine ateş ettikleri hem İngiliz kumandan hem de bir tüccar gemisi kaptanı tarafından görülmüştür. Osmanlı askeri sadece Hıristiyan ailelerin sığındığı mutasarrıf konağını koruyup, bunları savaş gemisine kadar geçirmişlerdir.¹⁰⁴

Olaylar sırasında meydana gelen ölüm ve yaralanma vakalarının sayısı taraflarca farklı şekillerde aktarılmıştır. Ethem Paşa'ya göre çatışmalarda “ahâlî-yi İslamiyyeden limanda beş altı kadar fevt ve İngiliz askerinde dahi fevt ile dört mecruh olduğu” görülmüştür.¹⁰⁵ Paşa gönderdiği diğer telgrafta ise Hıristiyanlar şehirde “dinamit atub birkaç İslam mecruh ve fevt olduğu mukarrerdir” demiştir.¹⁰⁶ İngilizlere göre ise olaylar sırasında on dört İngiliz askeri çeşitli bölgelerdeki çatışmalarda öldürülmüş, otuz sekiz tanesi de yaralanmıştır. Hıristiyan ahaliden ölü sayısı altı yüz kişi bulmuştur. Fransa'nın Hanya konsolosunun bildirdiğine göre ise, olaylar sonrasında Kandiye'deki yüz elli İngiliz askerinden bir subay ile on üç er ölmüş ve iki subay ile toplam kırk er yaralanmıştır.¹⁰⁷ Hıristiyan ahaliden erkek, kadın ve çocuk olarak toplam beş yüzden fazla kişi ölmüştür. İngiltere Konsolos Vekili ile ailesi de ölenler içerisinde. Başlayan yangınla birlikte Almanya, İspanya, Fransa ve İtalya Konsoloshaneleri yanmıştır.¹⁰⁸ İncelediğimiz bütün kaynaklarda üç yüz Hıristiyan'ın da İngiliz savaş gemileri ile kaçtığı belirtilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁴*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898*

¹⁰⁵*B.O.A, HR. SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314-6 Eylül 1898*

¹⁰⁶*B.O.A, HR .SYS, no=500/1-61, 25 Ağustos 1314-6 Eylül 1898. Bir başka belgede ölen Müslüman ahalî sayısı “yüz elli müteceviz Müslüman katl olunmuştur ” diye belirtilmiştir. Bkz. B.O.A., İ..MTZ.GR., no=33-1307, 26 Ağustos 1314-7 Eylül 1898*

¹⁰⁷*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898*

¹⁰⁸*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898*

¹⁰⁹*Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 6-8 Eylül 1898; Phillips, a.g.b., s. 462; B.O.A, HR.SYS., no=500/1-61, 25 Ağustos 1314-6 Eylül 1898; B.O.A., İ..MTZ.GR., no=33-1307, 26 Ağustos 1314-7 Eylül 1898*

II.1.4.Kandiye Olaylarının Bastırılması ve İdamlar

Olaylar üzerine İngiliz kruvazörü kumandanı Suda'ya telgraf göndererek acil yardım istemiş; bunun üzerine amiraller tarafından beş kıta İngiliz deniz askeri ile birlikte Fransız ve İtalyan askerlerden birer bölük sevk edilmiştir. Bu yardım kuvveti Kandiye'den dört saat mesafede bulunan "Rogdiya" ya çıkarılıp şehrin metrislerinde bulunan İngiliz askerlerine katılmışlardır.¹¹⁰ 8 Eylül günü Fransız ve İtalyan yardım birlikleri de şehre varmıştır. Fransa'nın Hanya Konsolosu tarafından bu gün şehrin hâlâ Müslüman ahalinin elinde bulunduğu bildirilmiştir. Buna karşılık aynı gün Hıristiyanlar da Kandiye etrafında Türklerin ileri karakolları üzerine hücum etmişlerdir.¹¹¹

Olaylar sonrası ortaya çıkan durumu sona erdirmek için alınacak tedbirleri kararlaştırmak üzere Büyük Devletlerin Ada'daki işgalini gerçekleştiren amiraller ile bu devletlerin konsolosları ve yeni oluşturulan icra komitesi üyeleri bir gemide toplanmışlar ve olaylardan Osmanlı asker ve memurlarını sorumlu tutarak şu taleplerde bulunmuşlardır:

“-Her devlet tarafından birer tabur askerin hemen irsali lazımdır.

-Altı yüzü aşkın Hıristiyan katledilmiştir. Bu olayı gerçekleştiren Kandiye'de mevcut bulunan on beş bin başıbozuğu Ada'dan çıkarmak gerekmektedir.

-Osmanlı asker ve memurunu dahi geri celbe Osmanlı hükümeti mecbur bırakılmalıdır.

-Giritliler tarafından talep olunan surette meselenin halledilmesi zamanı gelmiştir.”¹¹²

Kandiye'de çıkan olaylar sonucu Osmanlı Devleti iki umumi telgrafı bütün sefirlerine göndererek olaylar karşısındaki tutumunu ortaya koymuştur. Bunların birinde

¹¹⁰B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898

¹¹¹B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898

¹¹²B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 10 Eylül 1898. Bu son madde Büyük Devletlerin ve onları temsil eden amirallerin Girit Sorunu hakkındaki görüşlerini ve Kandiye Olayları sonrasında bu konuda yapacaklarını belirtmesi açısından önemlidir.

Kandiye'deki karışıklıklar nakledilerek, kendi tebaasından Ortodoks mezhebine mensup bir valinin, maiyetinde bir Müslüman diğeri Hıristiyan iki muavin bulunmak üzere seçilmesini ve muhtariyet konusunda tetkik ve müzakere için gereken talimatın Dört Büyük Devlet (İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya) tarafından İstanbul'daki sefirlerine verilmesini teklif etmiştir. İkinci telgrafta ise Babıâli, amirallerin Osmanlı askerinin Ada'dan çıkarılması talebini protesto etmiştir.¹¹³

Girit'teki İngiliz amirali 14 Eylül 1898 tarihinde Osmanlı yönetimine bir ultiatom vermiştir. Bu ultiatomda şu talepler ileri sürülmüştür:

“-Bütün Müslümanların silahlarının toplanması, karışıklığın sorumlularının kırk sekiz saat zarfında tutuklanarak İngiliz memurlarına teslimi.

-İngiliz askerlerinin bulunduğu barakaların karşısındaki evlerin yirmi dört saat içinde yıkılması

-İngiliz askerlerine karşı Müslümanlarca yapılabilecek düşmanca nümayişlerin önlenmesi için gerekli tedbirleri alınması.

-Şehir dışında ve amirallerin belirlediği iki nokta arasındaki alanın Osmanlı askeri tarafından işgali, Osmanlı askerlerinin gerektiğinde İngiliz askerlerine yardıma mecbur edilmesi.

-Eğer bu talepler kabul olunmazsa gereken tedbirleri bizzat alacakları...”¹¹⁴

Osmanlı Devleti, bu ultiatoma karşı son iki teklifi kabul etmiş; ilk iki teklifin ise uygulanmasına imkân olmadığını belirtmiştir. Osmanlı Devleti, Müslümanların silahları alınır ise bir ayaklanma olacağı gibi karışıklığın sorumlularının ancak tahkikat icrasından sonra tutuklanabileceğini, bu tahkikatın yapılabilmesi için Babıâli ve Dört Büyük Devletin delegelerinden oluşan bir komisyon kurularak bu işin komisyona havale edilmesini teklif

¹¹³B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 13 Eylül 1898

¹¹⁴B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 14 Eylül 1898

etmiştir. Evleri yıkmanın ise zaman alacağını bunların tahliyesiyle de yetinilebileceği belirtmiştir. Bu “mülahazatın kabulü” içinde Fransa hükümetinden Londra hükümeti nezdinde faaliyette bulunmasını istemiştir.¹¹⁵

İngiliz işgal ordusu kuvvetleri Kandiye’de olayların hemen ardından geniş çaplı bir operasyona girişti. Kandiye’deki Müslüman halkın evlerine tek tek girilerek tüm silahlar toplanmaya çalışıldı. Evlerine girilmesine karşı çıkan halka top atışlarıyla evlerinin yıkılacağı uyarısında bulunuldu.¹¹⁶

Osmanlı hükümeti, Müslüman halktan toplanan silahların İngilizlerin eline geçmemesi amacıyla Girit askeri kumandanı Cevad Paşa’ya gönderdiği gizli telgrafta bunların “tophane-yi amireye” teslimi için çaba gösterilmesini istedi.¹¹⁷ Öte yandan Osmanlı Hükümeti, İngiliz Hükümeti’ne gönderdiği telgrafta, olaylardan sorumlu olanların derhal tutuklanarak aileleriyle birlikte, bir daha Ada’ya dönmek üzere Trablusgarp, Taif ve Yemen’e gönderilmeleri için harekete geçildiğini bildirdi.¹¹⁸ Ayrıca silah toplama işinde istenilen sonucun elde edilmesi için sadece Müslümanların silahlarının toplanmasıyla yetinilmemesini aynı zamanda Hıristiyanların da ellerindeki silahların toplanması isteğini ilettiler.¹¹⁹

Olaylardan sonraki birkaç gün içerisinde, İngilizlerce olaylardan sorumlu oldukları iddiasıyla Müslüman ahaliden yüz altmış dört kişi yakalanmış; bunlardan otuz altısı yargılanmak üzere tutuklanmıştır.¹²⁰ 23 Ağustos 1898’de ilan edilen geçici yönetim nizamnamesinin adliye teşkilatı ile ilgili düzenlemesinde Avrupa Devletleri işgal askerlerine karşı işlenen suçlara karma askeri mahkeme tarafından bakılacağı

¹¹⁵B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 14 Eylül 1898

¹¹⁶B.O.A., İ.MTZ.GR., no= 33-1304, 2 Eylül 1314-14 Eylül 1898; A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 203

¹¹⁷A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 203

¹¹⁸A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 203-204

¹¹⁹B.O.A., Y.A.Res., no=94-85, 5 Eylül 1314-17 Eylül 1898; İ.MTZ.GR., no=33-1305, 5 Eylül 1314-17 Eylül 1898, A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, 204

¹²⁰Phillips, *a.g.b.*, s. 462

belirtildiği.¹²¹ Bu hüküm nizamnamenin ilanının ardından meydana gelen Kandiye Olayları sonrasında derhal uygulanmaya konmuş ve İngiliz hükümeti temsilcileri Kandiye’de bir askeri mahkeme oluşturmuşlardır.¹²² Tutuklanan kişiler yargılanarak olaylara doğrudan katıldıkları sabit olan on yedisi idama, dördü yirmi yıl, ikisi bir yıl hapis cezasına çaptırılmıştır.¹²³

Alınan karar uyarınca ilk başta mahkûmların yedisi 19 Ekim 1898’de idam edilmiş.¹²⁴ Daha sonra 30 Ekim 1898’de beş mahkûmun daha idamı gerçekleşmiştir.¹²⁵ İdamların devam etmesi üzerine Babıâli, Büyük Devletler nezdinde idamları engellemek için teşebbüslerini artırmıştır. Örneğin; son idamlar üzerine idam cezalarına son vermek için Babıâli, amirallere gereken emirlerin verileceği ümidinde olduğuna dair Londra, Paris, Petersburg ve Roma sefaretlerine başvurmuştur.¹²⁶ Bu başvuru neticesinde önce Rusya ve İtalya¹²⁷ daha sonra ise Fransa¹²⁸ ve İngiltere¹²⁹ sefaretinden gelen telgraflardan anlaşıldığı üzere idamlar tamamen durdurulmuş; darağaçları dahi kaldırılmıştır.¹³⁰ Ancak Büyük Devletler bu şekilde idamları durdurduklarını belirtmelerine rağmen, kalan beş idam hükümlüsü, Osmanlı memurlarının Ada’nın yönetimini devretmelerinden kısa bir süre sonra 7 Kasım 1898’de idam edilmişlerdir.¹³¹ Anlaşılan o ki, başta İngiltere olmak üzere Büyük Devletler, idam cezalarını kendileri için uygun bir zamana erteleyerek Ada’da istedikleri düzenlemeleri yapmaları sırasında kısmen de olsa sorun çıkartabilecek Müslüman ahaliyi ve Osmanlı Devleti’ni yatıştırmak istemişlerdir.

¹²¹B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 23 Ağustos 1898

¹²²B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 24 Eylül 1898

¹²³Phillips, a.g.b., s. 463

¹²⁴B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 19 Ekim1898; Mahir Aydın, *Sarı Kitap*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42

¹²⁵B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 30 Ekim1898

¹²⁶B.O.A., İ.MTZ.GR., no= 33-1349 19 Teşrin-i sani 1314- 1 Aralık 1898

¹²⁷B.O.A., İ.MTZ.GR., no= 33-1349 19 Teşrin-i sani 1314- 1 Aralık 1898

¹²⁸B.O.A., İ.MTZ.GR., no= 33-1349 30 Teşrin-i sani 1314- 12 Aralık 1898

¹²⁹B.O.A., İ.MTZ.GR., no= 33-1349 2 Kanun-ı evvel 1314- 14 Aralık 1898

¹³⁰B.O.A., İ.MTZ.GR., no= 33-1349 19 Teşrin-i sani 1314- 1 Aralık 1898

¹³¹B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 8 Kasım 1898

Osmanlı Devleti'nin idamları durdurmak için Büyük Devletlere yaptığı başvurular sırasında 1897'den beri tartışılan Prens Georges'in Ada'ya vali olarak tayini fikri yeniden ön plana çıkmıştır. Osmanlı Hükümeti, Büyük Devletlerin kendisine Prens George'a genel af yetkisinin verilmesini tartıştıklarını bildirmesi üzerine bu durumu kabul etmemiştir. Babıâli, böyle bir şeyi hükümlerlik haklarına aykırı bulduğunu ve bu haklar gereğince Ada'da genel af ilan edilmek isteniyorsa kendisine başvurması gerektiğini belirtmiştir.¹³²

II.1.5. Osmanlı Askerlerinin Ada'dan Çıkarılması

Bütün bu süreç devam ederken İtalya hükümeti Ada'da kesin çözüme ulaşmak için bir teklif ortaya atmıştır. Teklife göre, amiraller istedikleri tedbirleri uygulamaları konusunda serbest bırakılarak; Ada Büyük Devletlerin idaresine verilmelidir. Bunun gerçekleşmesi içinde “Osmanlı asker ve memurlarının bir müddet zarfında Ada'dan geri çekilmesi için Babıâli nezdinde kesin bir teşebbüste bulunulması”, padişahın hakları ile Müslüman ahalinin can ve mallarının Büyük Devletlerce teminat altına alınması ve Babıâli'ye “meselenin ancak bu yolla hallolabileceğini hiçbir şüpheye mahal vermeyecek bir lisanla anlatılması istenir.”¹³³ Bu teklifi Fransa ve Rusya kabul ederken; İngiltere böyle bir teminatın verilmesine şu anda imkân olmadığını belirterek olumsuz yaklaşmıştır. Ayrıca Rusya teklifin Almanya veya Avusturya tarafından Osmanlı Devleti'ne iletilmesini daha etkili ve nezakete uygun bulmuştur.¹³⁴ Bu isteğin Almanya ve Avusturya'ya bildirilmesi üzerine her iki devlette politikalarını değiştirmeyeceklerini ve tarafsız kalacaklarını belirterek devletlerin isteğini reddetmiştir.

¹³²B.O.A., *İ.MTZ.Gr.*, no= 33-1349, 22 Teşrin-i sani 1314- 4 Aralık 1898

¹³³B.O.A., *Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898

¹³⁴B.O.A., *Y.E.E.*, Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898

Avrupa Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne askerlerini geri çağırmayı ve Ada'daki diğer düzenlemeleri kabul ettiği takdirde Osmanlı egemenlik hakları ve Müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanacağını belirtmişlerdir. Aksi takdirde Ada'dan Osmanlı askerlerini zorla çıkartacaklardır. Böyle bir durumda da Osmanlı egemenlik haklarını korumak ve Müslüman halkın can ve mal güvenliğini sağlamak gibi bir sorumlulukları olamayacağı gibi artık Ada'da “ekseriyet ahalinin isteklerine uygun bir idareyi” kuracakları tehdidinde bulunmuşlardır.¹³⁵

Aslına bakılırsa Büyük Devletler, Ada'yı ablukaya aldıkları tarihten beri Osmanlı askerlerinin tümüyle Ada'dan çekilmesini istiyorlardı.¹³⁶ Hatta amiraller, muhtariyetin ilan edildiği protokolün aksine hareket ederek 1898 Nisan ayı içerisinde bu konuda teşebbüste bulunmuşlardı. Bu sırada öncelikle şehir içindeki Osmanlı askerlerinin şehir dışına çıkarılması uygulaması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İhtilal Komitesi'nin Osmanlı askerleri Ada'dan çekilmedikçe kordon hattı içerisinde bulunan Müslümanların köylerine dönmelerine izin verilmeyeceğini bildirmesin de etkisiyle¹³⁷; onlar karşısında aciz kalan “Büyük Devletlerin Girit'teki temsilcileri, Ada'nın Osmanlı askerlerinden arındırılmasını Müslümanların güvenle evlerine dönmelerinin koşulu olarak görüyorlardı.”¹³⁸

Kandiye Olayları sonrasında Ada'daki Avrupalı asker sayısı hızla artırılmıştır. Örneğin, İngilizlerin olaylardan önce Ada'daki asker sayısı bin yedi yüz bir¹³⁹ iken olayların hemen sonrasında beş bine çıkartılmış¹⁴⁰ ve eski savunma düzeni tepeden tırnağa

¹³⁵B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 24 Eylül 1898

¹³⁶Bu fikir ilk kez İngiltere tarafından “Yunan askerleriyle birlikte, Osmanlı askerlerinin de çekilmesi” şeklinde ortaya atılmıştır. *Documents Diplomatiques Fevrier-Mai 1897*, 1 Mart, s. 123'ten aktaran A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 231

¹³⁷B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 19 Ağustos 1898

¹³⁸A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 205

¹³⁹Phillips, *a.g.b.*, s. 451

¹⁴⁰B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15Ekim1898

yenilerek, özellikle Kandiye'deki top sayısı artırılmıştır.¹⁴¹ Bütün bu faaliyetlerden anlaşılan İngilizler yazdıkları senaryoyu sahne koyarken Ada'da kendilerini gafil avlayan rahatsız edici tepkilerin olmasını istememişlerdir. İngilizlerin temel amacı Girit, sembolik olarak da olsa Osmanlı yönetiminde kaldığı sürece “Hasta Adam”ın günün birinde mirasını paylaşırken bu hisseyi kendi eline geçirmenin¹⁴² zeminini hazırlamaktır.

Ada'nın Hıristiyan halkı bu gelişmeyi emellerine ulaşmada bir basamak olarak görürken Osmanlı Hükümeti sorunun kendi rızasıyla “tesviye-yi maslahat”¹⁴³ şeklinde çözülmesi yolunda çaba göstermeye başladı. Askerlerin çekilmesi hakkındaki ultiatomun Babıâli'ye ulaşmasından önce “def-i zarar-ı külli için ihtiyar-ı zarar-ı cüz”¹⁴⁴ yoluna gidilerek çözüm önerilerinin Avrupa Devletleri'ne bildirilmesi kararlaştırıldı. Bu amaçla Avrupa Kabinelerine yazılan telgrafta, sorunun Paris ve Berlin Anlaşmaları hükümlerine uygun olarak çözülmesi için bu anlaşmaya imza koyan devletlerle Osmanlı Devleti arasında görüşmeler yapılması gerektiği bildirildi.¹⁴⁵

Büyük Devletler, Osmanlı Hükümetinin tüm girişimlerine karşın askerlerin çekilmesi hakkındaki ultiatomu 4 Ekim 1898 tarihinde Babıâli'ye iletiler. Bu ultiatomda Ada'da Osmanlı kuvvetlerinin bulunması, tam muhtariyet esaslarına aykırı olduğundan kademe kademe askerlerin kaldırılması gerekliliği ve askerlerin varlığının daimi bir tahrik kaynağı olduğu vurgulandı. Yukarıda da bahsedildiği gibi ultiatomun içeriği kabul edildiği takdirde Osmanlı hukukunun korunacağı ve Müslüman halkın çıkarlarının gözetileceği teminatı da verildi.¹⁴⁶ Ültiatomun iletiliği tarihten itibaren on

¹⁴¹B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15Ekim1898

¹⁴²Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih Dersleri (1789-1919), A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1961, s. 400

¹⁴³A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 207

¹⁴⁴B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1308, 13 Eylül 1314-25 Eylül 1898

¹⁴⁵B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 33-1308, 13 Eylül 1314-25 Eylül 1898

¹⁴⁶B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114 Belge no=2579(20)X, S.K.T., 4 Ekim 1898; Girit Meselesi Nasıl Halledilmeli, İstanbul; 1326, s. 17-18

beş gün sonra boşaltma işleminin başlayacağı ve bir ay içerisinde çekilmenin tamamlanacağı hükme bağlandı.

Osmanlı Devleti, bu sırada çekilmeyi kabul etmekle birlikte müzakere yapmayı ve Ada'nın kendisine ait olduğunun alameti olarak Kandiye, Hanya ve Resmo'da bir miktar asker bulundurmaya istedi. Müzakerenin açılmasını işi uzatmak olarak niteleyen Büyük Devletler, asker kalması konusunda da sadece Hanya'da Osmanlı sancağını korumak için küçük bir müfrezinin bırakılmasını kabul etti.¹⁴⁷ Böylece Sadrazam Tevfik Paşa'ya göre on bir binden fazla olmayan ve zaten sekiz bininin de askerlik süresi bitmiş olan¹⁴⁸ Osmanlı askerleri 25 Ekim 1898 tarihinden itibaren başlayarak Ada'dan ayrıldı.¹⁴⁹ 4 Kasım 1898'de Osmanlı memurları Ada'nın yönetimini olay çıkartmaksızın amirallere devretti.

Osmanlı Devleti Ada'da bulunan askeri malzemeyi götürmek için yalnız dört yüz elli askeri ile elli kadar subayı bırakmıştır.¹⁵⁰ 5 Kasım günü bırakılan bu asker ve subaylar dışında bütün Osmanlı asker ve memurları Ada'dan ayrılmıştır.¹⁵¹ Bu sırada Büyük Devletler Prens Georges'e verilecek görevin ayrıntılarını tartışmışlardır.¹⁵² Ada'daki Osmanlı askeri malzemesinin de toplanmasıyla 1898 Kasım ayı ortalarına kadar Girit'teki tüm Osmanlı birlikleri, Hanya'daki küçük müfrezeye hariç geri çekilmiştir.¹⁵³

¹⁴⁷B.O.A., Y.A. Res, no=96-7, 11 Teşrin-i evvel 1314 - 23 Ekim 1898

¹⁴⁸B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114 Belge no=2579(20)X, S.K.T., 19 Ekim 1898

¹⁴⁹26 Ekim 1898'de Fransa'nın Hanya Konsolosu M. Blanc'ın, Dışişleri Bakanı M. Delkase'ye gönderdiği telgrafa göre 25 Ekimde bin yedi yüz Türk askeri İzmir'e doğru yola çıkarak Girit'ten ayrılmıştır. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 26 Ekim 1898; Daha sonra 26 Ekim'de de üç bin Osmanlı askeri Beyrut ve İzmir'e götürülmek üzere gemilere bindirilmiştir. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 27 Ekim 1898

¹⁵⁰B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 4 Kasım 1898. İlginçtir Fransa'nın Hanya Konsolosu M. Blanc bu telgrafında Osmanlı askerlerinin bu şekilde Ada'dan ayrılışının hem Rumlarda hem de Türkler de "büyük bir memnuniyet uyandırdığını" belirtmektedir. Hatta ona göre "Türk Bayrağı'nı korumak için bir miktar Türk askeri kalması sorunu, genel sevinç içerisinde, derin bir acı" uyandırmaktadır.

¹⁵¹B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 6 Kasım 1898

¹⁵²B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 4-6 Kasım 1898

¹⁵³15 Kasım günü asker gemilere bindirilmiş, ancak havanın bozukluğu gemiler nedeniyle Suda limanından çıkamamışlardır. Ancak Büyük Devletlerin savaş gemilerinin baskısı sonucu zorlada olsa aynı gün Ada'dan ayrılmışlardır. Bkz. B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15 Kasım 1898; Aydın, a.g.e.,

Sonuç olarak diyebiliriz ki, olaylar Ada'nın Yunanistan'a katılması sürecinde özellikle Osmanlı asker ve memurlarının Ada'dan tamamen çekilmesi için ortam hazırlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Devletlerin bu olaylar sonucunda artan baskısıyla Osmanlı İmparatorluğu Ada'daki Osmanlı asker ve memurlarını geri çekmek zorunda kalmış ve böylelikle Ada'daki Osmanlı egemenliği giderek sembolik bir hal almıştır.

Osmanlı askerinin çekilmesi ve sonrasında 30 Kasım 1898'de Yunan Kralı'nın ikinci oğlu Prens Georges'in Ada'ya yüksek komiser olarak atanmasıyla Türk nüfusu da Ada'yı terk etme hızını artırmıştır. Bu olay Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türkler üzerinde de bir etki yaratmış, Türk askerlerinin çekildiği yerde Türk nüfuzu ve nüfusu kalmayacağı ve buna II. Abdülhamit'in istikrarsız politikalarının neden olduğu savunulmuştur.¹⁵⁴

II.1.6.Kandiye Olayları Karşısında Büyük Devletlerin Tutumları

Olaylar hakkında Ada'daki Konsolosları ve amiralleri tarafından bilgilendirilen İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya Devletleri'nin hepsi olaylardan Osmanlı Devleti'nin memur ve askerlerini sorumlu tutmuşlardır.¹⁵⁵ Onlara göre Osmanlı askeri ve memurunun varlığı bile Ada ahalisi üzerinde başlı başına bir tahrik unsurudur.

---

s.107. Osmanlı askerlerinin Ada'dan ayrılışı üzerine Rumlar sevinmek ile birlikte hâlâ Hanya'da Türk Bayrağı durduğu için yapmaya karar verdikleri dini ayini ertelemişlerdir. Ancak telgrafından anlaşıldığı üzere M. Blanc duruma müdahale ederek bu ayinin yapılmasını sağlamıştır. Bkz. *B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16*, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15Kasım 1898; Aydın, *a.g.e.*, s. 107. Yürütme Komitesi Girit'in Türk askerlerinden arındırılması ile birlikte başta Fransa olmak üzere Büyük Devletlere teşekkür telgrafları göndererek; Hanya'daki Türk Bayrağı'nın indirilmesi ve bunu korumak için kalan Osmanlı askerinin de gönderilmesini, Ada'daki huzur ve güvenin sağlanması açısından onlardan rica etmişlerdir. Bkz. *B.O.A., Y.E.E., Z.n.=16*, Belge no=106-161, S.K.T. II, 15Kasım 1898; Aydın, *a.g.e.*, s. 108. Anlaşılan o ki Girit Rumları Osmanlı ile ilgili en ufak bir şeyi görmeye dahi tahammül edememektedir. Bu durum aslında zaten Rumların elindeki silahlarında toplanılmadığını göz önüne alırsak Girit'teki Müslüman ahalinin nasıl bir tehlikeye karşı karşıya kaldığını ortaya koyar.

¹⁵⁴Osmanlı (Cenevre) Gazetesi'nden aktaran Şerif Mardin; *Jön Türklerin İktisadi ve Siyasi Fikirleri 1895–1908*, İstanbul 1983, s.112

¹⁵⁵Bkz. *B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114*, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 12 Eylül 1898 vd.

Dört Büyük Devlet olayların özellikle Kandiye mutasarrıfı Ethem Paşa tarafından tertip olduğunu belirterek şehrin farklı bölgelerinde İngiliz askerlerini gafil avlayan ani saldırıları buna örnek olarak göstermişlerdir. Bu açıdan en önemli örnekleri İngiliz karargâhına yapılan saldırı olmuştur.

Büyük Devletlerin Ada'daki olaylardan Müslüman ahaliyi ve Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutması önceden beri süren bir uygulamadır. Örneğin; Fransa'nın Hanya Konsolosu M. Blanc'a göre, Ada'da bu tür olaylar Müslüman ahali ve Avrupalı güçlerin reform uygulamalarını engellemek için onları tahrik eden Osmanlı Hükümeti tarafından çıkartılmaktadır. M. Blanc, Paris'e Kandiye Olayları hakkında bilgi verirken 8 Eylül 1898 tarihli telgrafında daha önce olan çeşitli olayları da örnek göstererek Müslüman ahalinin hükümetin isteği üzerine bu tür olayları ve yangınları Ada'daki yerli ve yabancı Hıristiyanları yok etmek için bilinçli olarak çıkarttığını belirtir. Ona göre olayların ve yangınların öncesinde çeşitli şehirlerde Müslüman ahalinin yapacaklarını açıklamaları da bunun delilidir.¹⁵⁶

Almanya ve Avusturya dışındaki bütün devletler birkaç konu da hem fikirdirler. Bunlardan birincisi Osmanlı asker ve memurlarının Ada'dan çıkarılması¹⁵⁷ ve Ada'nın yönetiminin tamamen kendilerine devredilmesi; ikincisi ise artık Ada'da ekseriyet ahalinin isteklerine uygun bir yönetimin gerçekleştirilmesinin zamanının geldiğidir.¹⁵⁸ Yapılan bütün faaliyetlerde Almanya ve Avusturya tarafsız kalmakla beraber “ortak bir teşebbüs icrasından imtina eylemişlerdir.”¹⁵⁹

Girit Sorunu'na Yunanistan'ın müdahalesine ve Ada'yı işgal etmesine en büyük tepkiyi gösteren Almanya özellikle 1897 Türk Yunan Savaşı'ndan sonra Girit

¹⁵⁶B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 8 Eylül 1898

¹⁵⁷B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 4 Ekim 1898 tarihli nota.

¹⁵⁸B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 10 Eylül 1898

¹⁵⁹B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 22 Eylül 1898

konusunda Osmanlı Devleti'ni zarara sokacak bir tutumdan görünüşte de olsa uzak durmuştur.¹⁶⁰ Almanya Mart 1898'de Avusturya ile beraber askerlerini Ada'dan çekerek hem Girit Sorunu'ndan sıyrılmış, hem de Babiâli'nin güvenini kazanarak aralarındaki yakınlaşmaya katkıda bulunmuştur. Almanya, Avusturya ile birlikte bu tarafsızlık tavrını Girit Sorunu'nun sonuna kadar sürdürmüştür.¹⁶¹ Sonuç olarak denilebilir ki; "Girit Sorunu" karşısında Almanya'nın aldığı tutum Alman-Osmanlı yakınlaşmasının da önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.

Olaylara karşı en şiddetli tepki doğal olarak İngiltere'den geldi. Olaylar sonucunda Kandiye'de Konsolos Vekili ile birlikte on üç er ve bir subayını kaybeden İngiltere hükümeti olayların bastırılması, Müslüman ahalinin elindeki silahlarının toplanılarak olaylardan sorumlu olanların yakalanması ve şiddetli bir şekilde cezalandırılması için faaliyetlerde bulundu. Bu amaçla önce Ada'daki asker sayısını artırdı; sonra ise Kandiye'de yukarıda ayrıntısıyla bahsedilen, evlere tek tek girilip arama yapılmasına ve hatta şehri topa tutma tehdidinde varacak kadar sert uygulamalarda bulundu. İngiltere, ettiği tehditler neticesinde Müslüman ahaliyi olayların sorumlularını teslim ya da ihbar etmeye mecbur bıraktı. Yakalanan sorumlular çok da sağlıklı bir yargılama yapılmadan şiddetli cezalara çaptırıldı.

İngiltere'nin "kendisinin şiddetle desteklediği reformların uygulanmasını engellemek için İstanbul'da bazı çabalar olduğu kaygısının"¹⁶² haklılığı olaylar ile birlikte delillendirilmiş oldu. Belki de bu yüzden İngiltere hükümeti ilk kendinin ortaya attığı Osmanlı askerinin Ada'dan çekilmesini fikrini, olaylar sonucunda İtalya yeniden ortaya atınca tereddütsüz ve şiddetle destekledi.¹⁶³

¹⁶⁰A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, 237

¹⁶¹A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, 237

¹⁶²A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 231

¹⁶³*B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898*

İngiltere'den sonra olaylara karşı en şiddetli tepkiyi İtalya vermiştir. İtalya Osmanlı askerlerinin Ada'dan çekilmesi teklifini tekrar gündeme getirmenin yanında İngiltere'nin şiddet eylemlerini desteklemiştir.

Sonuç olarak İtalya Dışişleri Bakanı'nın İngilizlerin Kandiye'yi topa tutma konusunda yaptığı tehdit karşısında Fransa'nın Roma Maslahatgüzarına yaptığı insancıl tespit hem İtalyanların, hem de diğer Büyük Devletlerin Ada'daki Müslüman ahaliye genel bakışlarını ortaya koymaktadır:

Ahâlisi hemân münhasıran Müslüman olan Kandiye'de İngilizler şehri topa tutmak veya icrââta başlamak sûretiyle Müslümanları silahları terke sevk edebilirlerse de Resmo ile Hanya'da ekseriyet-i ahâlî Hıristiyan olduğundan asâkir-i şâhâneyi bu şehirleri terke davet etmezden evvel ahâlî-yi Hıristiyanıyeyi oralardan uzak bir mahalle göndermek icab eder ¹⁶⁴

II.2. Kandiye Olaylarının Sonrası

II.2.1. Kitlesele Göçün Başlaması

Kandiye Olayları ve bunun sonucunda Osmanlı askerlerinin çekilmesi ile Ada'da Müslüman ahalinin Rumlara karşı güvenlikleri iyice tehlikeye düşmüştür. Özellikle Yunan Prens'i Georges'in Ada'ya yüksek komiser olarak tayin edilmesi ve 21 Aralık 1898'de Ada'nın Rum ahali tarafından büyük bir coşku ile karşılanması onlar açısından durumu daha da kötüleştirmiştir. Çünkü Ada'nın Müslüman ahali, daha Prens'in komiser adaylığının Ada'da duyulması üzerine Valiliğe gönderdikleri dilekçede, bu durumu Ada'nın Yunanistan tarafından ilhakına yol açan bir gelişme olduğunu görerek bunun kendi "hak ve menfaatlerinin mahvına" yol açacağını belirtmişlerdir. ¹⁶⁵

Yukarıda bahsedilen bütün bu gelişmeler sonucu Turhan Paşa'nın muhtariyet ile ilgili sunduğu layihadaki Müslüman ahali ile ilgili olarak belirttiği "Osmanlı askerinin

¹⁶⁴B.O.A., Y.E.E., Z.n.= 114, Belge no= 2579(20)X, S.K.T., 15 Eylül 1898

¹⁶⁵B.O.A., İ..MTZ.GR., no= 32-1266, 8 Şubat 1313-20 Şubat 1898'den aktaran A. Nükhet Adıyeke, a.g.e., s. 209

Ada'dan ayrılması kendilerine bunca kötülük yapan düşmanlarının keyfi idaresine tamamen terk edildikleri izlenimini uyandırır"¹⁶⁶ şeklindeki tespiti gerçekleşmiştir. Özellikle kendilerinde oluşan bu izlenimin etkisiyle, güvenlikleri iyice tehlikeye düşen¹⁶⁷ Ada'nın Müslüman ahalisi, Büyük Devletlerin güvence vermelerine rağmen, 1898 yılından itibaren göç hareketini giderek yoğunlaştırmışlardır. Ada'daki yıllara göre nüfus değişimi ile ilgili veriler incelendiğinde¹⁶⁸ bu durum açıkça ortaya çıkar. Ada'da ilk kez kısa bir zaman sürecinde bu kadar yoğun bir göç görülmektedir.

Bu dönemde Müslüman ahali göç edebilmek için mallarını elden çıkarmaya çalışmıştır. Resmi belgelerde bu durum açıkça ortaya konulmuştur. Örneğin "Girit'in üç büyük şehrindeki noter kayıtlarına göre 1898–1901 arasındaki üç yıllık dönemde çok düşük fiyatlara Müslümanların mal varlıklarını Hıristiyanlara sattıkları"¹⁶⁹ tespit edilmiştir.

Bu göçler ile birlikte Ada'daki Müslüman nüfusun tamamen yok olmasıyla sonuçlanacak süreç başlamıştır. Bu süreci kendi içerisinde üç ana döneme ayırabiliriz. Birinci dönem yukarıda anlatılan 1897 yılındaki olaylar ile başlayan ve özellikle 1898'de hızlanan dönemdir. İkinci dönem, Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden otorite boşluğunu fırsat bilerek bir oldubitti ile Ada'nın Yunanistan'a bağlanması ile başlayan göç dalgası dönemidir. Son dönem ise Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi dönemidir. Bu dönemde Girit'te kalan yaklaşık otuz bin kişi de göç ettirilerek Anadolu'ya getirilmiştir.

¹⁶⁶B.O.A., *İ.MTZ.GR.*, no= 32-1248, 20 Teşrin-i evvel 1313 – 1 Kasım 1897, Turhan Paşa'nın Lahiyası

¹⁶⁷Stathakou, bildirisinde bu ürkütücü durumun Giritli Müslümanlarca dile getirilişini günümüzde Anadolu'da yaşayan torunlarının ağzından aktarmıştır. Buna göre yazarın, Dört Yol ve İskenderun köylerinde yaşayan Giritliler ile yaptığı görüşmelerin birinde bir göçmen torunu şöyle demektedir: "Benim büyükbabam ve büyükannem Rethymnon'a [Resmo] varmış ve Rumların Müslümanları katledeceğinden korkmuşlar"; bir diğeri "Müslümanlar ve Hıristiyanlar bıçaklarını ellerine aldıklarında onları kana bulamadan geri yerlerine koymamışlardır... " derken, son olarak bir diğeri ise " biz buraya Girit'e bağlı Hanya'dan yüzyıl önce geldik. Hıristiyanlar bizi oradan uzaklara gönderdiler ve bizi sevmediler. Biz Müslüman onlar ise gavurdu. Onlar bizi katletmekten hoşlandılar ve Girit'teki akrabalarımızı öldürdüler. Bu nedenle onlar bizi oradan ayrılmaya zorladılar" demektedir. Stathakou, a.g.b., s. 10

¹⁶⁸Bkz. I. Bölüm, Tablo-3, s. 21

¹⁶⁹Stathakou, a.g.b., s. 9

Göç daha çok Kandiye'den yapılmıştır. Anlaşıldığı üzere Hanya ve Resmo'daki Müslüman ahaliden pek azı göçmüştür. Geçici idare tarafından Kandiye'de Aralık ayında yardım dağıtılmakla birlikte yetersizdi. Diğer iki şehirde ise hiçbir yardımda bulunulmamış, oradaki ahali Babiâli'nin gönderdikleri ile yaşamlarını sürdürmek mecburiyetinde kalmışlardır. Babiâli gelenlere yevmiye bağladığı gibi, orada kalanlara da İane Komisyonu'nun sandığına olan kaynak sona erene kadar yardım etmeye devam etme kararını almıştır. Sandıktaki kaynağın özellikle un dağıtımı için birkaç ay daha idare edeceği düşünülmüştür.¹⁷⁰

Göç özellikle Ege Adalarına ve oradan da İzmir'e doğru yapılmıştır. Müslüman ahali Ada'dan özellikle Büyük Devletlerin vapurlarıyla Osmanlı vilayetlerine gelmişlerdir.¹⁷¹ 1898 yılı Mayıs ayı içinde Rodos ve İstanköy'e gelen göçmen sayısı kırk-elli nüfustan ibaret iken¹⁷² bu sayı olayların gerçekleşmesiyle birlikte Osmanlı askerlerinin çekildiği ve Prens Georges'in yüksek komiser olarak atandığı 1898 sonlarında bin beş yüz nüfusa ulaşmıştır.¹⁷³

Göç hareketi 1898–1900 yılları arasında yoğun olarak yaşanmıştır. Ancak Prens'in göreve başlaması, “Anayasal düzenin kurulması ardından hükümetin örgütlenmesi ve Prens ile kusursuz ilişkileri sonucunda”¹⁷⁴ yavaş yavaş Ada'daki ortam sakinleşmiştir. Girit'teki Müslüman ahali “kendilerini kısmen toparlayarak şehirlerden kırsal bölgelerdeki eski yerleşim yerlerine” dönmüşlerdir.¹⁷⁵

İlerleyen süreçte Ada'daki durumun normale dönmeye başlaması fazla uzun sürmedi. 1905'de başlayan Therisso Ayaklanması ile Ada'da tekrar karışıklıklar başladı.

¹⁷⁰B.O.A., *MV.*, no=97-9, 12 Şevval 1316-23 Şubat 1898

¹⁷¹Sawsan Agha Kassab, “II. Abdülhamit Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 697–702, s. 698

¹⁷²B.O.A., *İ..MTZ.GR.*, no= 32-1282, 14 Mayıs 1314-26 Mayıs 1898

¹⁷³B.O.A., *İ..MTZ.GR.*, no= 33-1351, 15 Teşrin-i sani 1314-27 Kasım 1898

¹⁷⁴A. Nükhet. Adıyeke, *a.g.e.*, s. 213

¹⁷⁵Strauss, *a.g.m.*, s. 59'dan aktaran A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 59

Her ne kadar Venizelos, ayaklanmanın Müslümanlara yönelik değil de Prens Georges'e yönelik olduğunu belirtse de¹⁷⁶, Ada'nın isyan geleneği bozulmayarak yine Rumların Müslüman ahaliye karşı saldırıları başladı. Ayaklanmadan en çok kırsal kesimdeki Müslümanlar zarar gördü. Köylerinde bulunan Müslüman halk yurtlarından sürüldü, malları yağmalandı. Sonuçta bu durum göç hareketinin yavaşlayan hızını biraz da olsa artırıcı bir etki yaptı.

II.2.2.Osmanlı Devleti ve Büyük Devletlerin Göçler Karşısındaki Tutumları

Başlangıçta “Osmanlı nüfusuyla birlikte Osmanlı sosyal ve kültürel etkisinin de giderek yok olması üzerine devlet, göçlerin engellenmesi amacına yöneldi.”¹⁷⁷ Bu amacı gerçekleştirmek için de çeşitli yollara başvurdu.

Bu yollardan birincisi, devletin 1896 yılı Ekim’inde Müslüman ahaliye yardım sağlamak amacıyla Hanya’da kurulan “Girit Muhtacin-i İlane Komisyonu”¹⁷⁸ adlı yardım derneğini maddi açıdan desteklemesi¹⁷⁹ ya da Müslüman ahaliye kendi eliyle yardım etmesidir. Böylece devlet Müslüman ahalinin göç etmeye ihtiyaç duymaksızın Ada’da yaşamlarını sürdürmelerini sağlama çalışmıştır.¹⁸⁰ Diğerleri ise isyanda maddi zarar görenlere mallarının başına dönmeleri şartıyla tazminat ödenmesidir.

¹⁷⁶A. Nükhet. Adıyeke, *a.g.e.*, s. 213

¹⁷⁷A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 272

¹⁷⁸A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 273

¹⁷⁹ Maddi yardımın yanında yapılan desteklere örnek olarak dernek tarafından Girit halkına yardım amacıyla gönderilen un, buğday ya da diğer eşyanın “İdare-i Mahsusa” vapurlarınca ücretsiz olarak taşınması ve bu şekilde Ada’ya sokulacak mallardan gümrük resmi alınmaması kararları gösterilebilir. Bkz. *B.O.A., Y.A. Hus.*, no=396-64, 8 Mart 1313-20 Mart 1897; A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 274

¹⁸⁰Bu dernek özellikle İstanbul’da satışa sunulmak üzere piyango düzenlemiş ve bu piyango toplanan geliri ihtiyaç sahiplerine dağıtmış, Türkçe basın yoluyla kamuoyu oluşturmaya çalışmış, İzmir ve İstanbul’daki şubeleri aracılığıyla Girit halkına dönem dönem un ve buğday taşımış, gerek doğrudan gerekse dolaylı yoldan çeşitli etkinlikler yoluyla toplanan paraları Girit’teki ihtiyaç sahibi Müslüman halka iletmiştir.. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. A. Nükhet Adıyeke, *a.g.e.*, s. 273-274

Osmanlı Devleti aslında çok önceki dönemlerde de Ada'daki isyanlar sırasında yardım amaçlı komisyonlar kurarak bunlar eliyle Ada halkına yardım etmeye çalışmıştır. Örneğin, bir belgede¹⁸¹ 25 Ocak 1869'da yaptıkları hizmetler nedeniyle teşekkür mazbatasını alan Hanya'daki İane Komisyonu Kandiye ve Resmo'daki aynı amaçlı komisyonlar ile birlikte 17 Mart 1283'de (Miladi 29 Mart 1867) kurulduğunu belirterek o günden beri yaptıkları hizmetleri sıralamıştır. Buna göre İane Komisyonu, göçmenlerden hepsini iskan etmiş, kadın ve çocuklara yapılan malzeme yardımına ek olarak yevmiye bağlamış, Müslüman Hıristiyan ayırt etmeksizin hastaları tedavi ettirmiştir. Yine komisyon göçmenleri teselli etmeye çalışmış, göçmenlere yakacak, giysi, yatak ve eşya dağıtmış, olaylar durulmaya başlayınca göçmenleri evlerine döndürmeye çalışmış ve son olarak evlerine dönenlerin de zaruri ihtiyaçlarını onlar geçinecek duruma gelinceye kadar karşılamıştır.¹⁸²

Babıâli Girit'te 1896'da tekrar olayların başlamasıyla burada bulunan muhtaç durumdaki insanlara çeşitli vesilelerle un dağıtımı¹⁸³ yaptırmış hatta onların Ada'ya gönderilmesi ve dağıtılması konusunda çıkan aksaklıkları gidermek için Maarif Nazırı Hadi Paşa başkanlığında bir komisyon da kurulmuştur.¹⁸⁴

Babıâli'nin Girit'teki Müslümanlara yardımları finanse etmek için sonraki dönemde uyguladığı yöntemlerden biri de önce "Dersaadet, Bilad-ı selase ve İzmir, Selanik, Edirne, Bursa ve Trabzon şehirlerinde" daha sonra bunlara ek olarak "Manastır, Adana, Halep, Bağdat, Şam ve Beyrut şehirlerinde", "canavardan ma'ada" [domuz hariç] kesilen hayvanlardan hayvan başına belirli bir miktar geçici vergi alınmasıdır.¹⁸⁵ Alınacak

¹⁸¹*B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no= 31-352, 14 Kanun-i sani 1284- 26 Ocak 1869

¹⁸²*B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no= 31-352, 14 Kanun-i sani 1284- 26 Ocak 1869

¹⁸³Un dağıtımı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. *B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no= 33-1360, 13 Kanun-i evvel 1313-27 Aralık 1897 tarihli belge vd.

¹⁸⁴Komisyon hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no= 31-1198, 1 Mart 1313-13 Mart 1897

¹⁸⁵*B.O.A., İ..MTZ.GR..*, no= 32-1259, 17 Teşrin-i sani 1313- 29 Kasım 1897

vergi miktarı koyun başına kırk para, keçiden otuz para, sığırdan yüz yirmi para olarak belirlenmiştir.¹⁸⁶ Daha sonra celepikle uğraşanların istidası üzerine bunların geçici vergiden muaf tutulması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁷

Devletin yaptığı yardımların yanında özel şahıs ve işletmeler de çeşitli yardımlar yapmıştır. Örneğin Tercüman-ı Hakikat Gazetesi gelirleri Girit muhtaçlarına verilmek üzere bir “fevkalade nüsha” çıkarmıştır. Devlet bu gibi yardımları teşvik etmiştir. Örneğin, Antalyalı Havva adlı bir kadın hem tesisat-ı askeriye hem de Girit Muhtacin-i İslamiyesi namına verdiği yardımlardan dolayı “Şefkat Nişanı” ile ödüllendirilmiştir.¹⁸⁸ Yine yurtdışındaki çeşitli Müslüman topluluklar yardım göndermişlerdir.¹⁸⁹

Kandiye Olayları meydana geldikten kısa bir süre sonra Girit Müslümanlarından isteyenlerin “vilâyât-ı şâhânedede iskânları hakkında”¹⁹⁰ yapılacak muameleyi soran Dâhiliye Nezareti tezkiresi üzerine Meclis-i Vükelâ, Girit ahalisi hakkında gereken tedbirler alınmakla birlikte Müslüman ahaliden Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerine göçenler için gerekenlerin yapılmasının “şân-ı âlî iktizâsından bulunduğu”¹⁹¹ bu yolda hareket edilmesine ve göç edenlere gereken kolaylığın sağlanması için bunun Nezaretçe ilgili yerlere bildirilmesine karar vermiştir.¹⁹² Böylece başlangıçta Osmanlı Devleti, Girit ile ilgili en önemli bağı olan Müslüman ahalinin Ada’dan göç etmesini yaptığı çeşitli yardımlarla engellemeye çalışırken, sonradan özellikle bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁹³

¹⁸⁶B.O.A., *İ.MTZ.GR.*, no= 32-1259, 17 Teşrin-i sani 1313- 29 Kasım 1897

¹⁸⁷B.O.A., *DH. MKT.*, no=2239-29, 11 Teşrin-i sani 1315-23 Kasım 1899

¹⁸⁸B.O.A., *Y.PRK.ASK.*, no=120-39, 25 Mart 1313-6 Nisan 1897

¹⁸⁹Bilgi için bkz. Kassab, a.g.m., s. 701

¹⁹⁰B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314- 20 Eylül 1898

¹⁹¹B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314-20 Eylül 1898. Osmanlı Devleti’nin göç ve göçmenler konusundaki bu “şân-ı âlî iktizâsından” tavrı daha sonra da devam edecektir.

¹⁹²B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314- 20 Eylül 1898

¹⁹³B.O.A., *Y.PRK.TKM.*, no=41-61, 20 Mart 1315-1 Nisan 1899

Büyük Devletler her ne kadar bir yandan Ada'nın Müslüman ahalisine güvence vererek, şehirlerde toplanmış ahaliyi köylerine geri döndürmeye çalışsalar da diğer yandan vapurlarıyla onları Ada dışına taşıyarak göçe yardımcı olmuşlardır. Devletler örtülü olarak göçü ister bir tavır sürdürürken, Avrupa basını alenen göçü desteklemiştir. Avrupa basınına göre Kandiye'deki Müslümanların kitlesel göç hareketi, başlangıç için Girit hazinesine zarar verecek olmasına rağmen ileriki dönemde asayişin lehinde bir gelişmedir. Örneğin Paris'te çıkan La Liberte gazetesinin 1 Nisan 1899 tarihli nüshasında Müslümanların göçünün devam ediyor olduğu ve ilerideki dönemde de devam etmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁴ Gazeteye göre, bunun sorumlusu ne Prens George ne de Hıristiyanlar olmadığı gibi; Bosna ve Hersek, Teselya ve Şark-i Rumeli Müslümanları gibi buradaki Müslümanları dahi Hıristiyanlar tarafından yönetilen bir memleketi terk etmeye sevk eden güç hem “milli tâbiyyet”¹⁹⁵ hissi, hem de “Bâb-ı Âlî'nin telkinlerine”¹⁹⁶ boyun eğmeleridir. Avrupa basınına göre, Bâb-ı Âlî göçmenleri durdurmaya çalıştıktan sonra bu günlerde bu durumu emrivaki kabul etmeyi tercih etmektedir.

---

¹⁹⁴B.O.A., Y..PRK.TKM, no=41-61, 1 Nisan 1899

¹⁹⁵B.O.A., Y..PRK.TKM, no=41-61, 1 Nisan 1899

¹⁹⁶B.O.A., Y..PRK.TKM, no=41-61, 1 Nisan 1899

III. BÖLÜM: 1898 GİRİT GÖÇMENLERİNİN İSKÂN SÜRECİ

ÖNCESİNDE MERSİN SANCAĞI

III.1.Mersin Sancağı'nın Oluşumu ve Coğrafi Sınırları

İnceleme konumuzun mekânsal alanını oluşturan Mersin Sancağı, Mersin kentinin 19. yüzyılda oluşumu ve giderek büyümesi sonucu, önceleri dâhil olduğu Tarsus'u da içine almasıyla ortaya çıkmış, Adana Vilayeti'ne bağlı, geçmişi eskilere dayanmayan idari ve ekonomik bir yapılanmadır.

Bu konuda salnamelerde şu açıklama sürekli tekrarlanmıştır:

Kasaba-yı mezkûre, 1257 tarihinde bir köy halinde iken, terakkiyatvâye-i hazret-i cihanbânide günden gün kesb-î ümran ve cesâmet ederek 1268 tarihinde nahiye teşkil ve Tarsus kazasına ilhak edilmişken, 1281 tarihinde Tarsus'tan dahi bi't-tefrik Gökçeli ve Kalınlı ve Elvanlı nahiyeleriyle 3 nahiye ilhak olunarak kazaya ve mevkiinin ihraz ettiği nezaket ve ehemmiyete binâen 1305 senesinde Tarsus kazasının izâfesiyle sancağa tahavvül etmiştir.¹⁹⁷

Yine daha sonraki yıllara ait bir AVS' ye göre Mersin Kazası, 1888 yılında “Gökçeli ve Kalınlı ve Elvanlı namlarıyla 3 nahiye ilhak olunarak kazaya ve mevkiinin ihraz ettiği nezaket ve ehemmiyete binâen 1305 senesinde Tarsus Kazasının da izâfesiyle sancağa terfi etmişti.”¹⁹⁸ Böylece Mersin sancak merkezi haline getirilerek, bir zamanlar köy olarak bağlı bulunduğu Tarsus'u da kendi sınırları içerisine katmıştı.

Bu dönemde devletin, Mersin'in bir sancağa dönüştürülmesi konusunda istekli olması da dikkati çekmektedir. 1889 tarihli bir merkez kaydında “ [...] madem ki orada ecanib [yabancılar] çoğalmış ve madem ki orası on dört konsoloshane açılacak kadar ehemmiyet almıştır [...] Mersin'de bir mutasarrıflık teşkili icra-i imkânda

¹⁹⁷AVS,1294, s.172; İbrahim Bozkurt, *Salnamelerde Mersin*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001, s. 16

¹⁹⁸AVS, 1309, s. 87-88; Bozkurt, *a.g.e*, s. 16

bulunmuştur...’’¹⁹⁹ denilerek, yabancıların burada çokça bulunması nedeniyle ve bunları kontrol altında tutmak için, burada bir mutasarrıflık oluşturması gerektiğini belirtmiştir. “Bu mutasarrıflığın teşkilini icab eden esbab-ı sahihe, nefis-i Mersin’in hasıl etmiş olduğu ehemmiyet-i mevkiyye ve siyasiyeden ibaret olub...’’²⁰⁰ denilmek suretiyle de esas sebebin, Mersin kent merkezinin, siyaseten ve mevki olarak önemi olduğu da, kesin bir ifadeyle açıklanmıştır.

1890’da Mersin Sancağı’nın kaza isimleri, nahiye ve köy sayıları şu şekildedir:

Kaza Adı	Nahiye	Köy
Mersin Kazası (Sancak Merkezi)	2	87
Tarsus Kazası	2	88
Toplam	4	175

Tablo-5: 1890’da Mersin ve Tarsus Kazalarının Nahiye ve Köy Sayıları

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3640

1894 yılında Tarsus’un yanı sıra Gülek, Namrun gibi yerleşimler de Mersin’e bağlanmış ve Mersin’in etki alanı büyümüştür.²⁰¹ 1896 yılında yayınlanan Devlet Salnâmesi’ne göre, Mersin Sancağı’na bağlı bir kaza, iki nahiye ve 269 köy vardı.²⁰² 1898 tarihli Devlet Salnâmesine göre ise, Mersin Sancağı’nın bir kazası, üç nahiyesi ve toplam

¹⁹⁹BOA., Y.PRK.DH, no=3-39, 16 Temmuz 1305- 28 Temmuz 1889; İbrahim Oğuz, *Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, MTSO, Mersin, 2006, s. 26

²⁰⁰BOA., Y.PRK.DH, no=3-39, 16 Temmuz 1305 -28 Temmuz 1889; Oğuz, *a.g.e.*, s. 26

²⁰¹Nuri-Nükheth Adıyeke, “Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, Haz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004, ss.69–89 s. 71; “Adana Valisi Sırrı Paşa’nın teklifi üzerine Mersin, 1894’te Gülek, Namrun ve Karadiken bucakları ile Tarsus’da dâhil olmak üzere merkezi yine Mersin olan mutasarrıflık ve liva merkezi olmuştur.” Bozkurt, *a.g.e.*, s.17’de. Cumhuriyet’in 50.Yılında İçel 1973 İl Yıllığı, s. 24’de. DS, 1311, s. 647’de de bu konuya değinilir. Buna göre, Mersin’in köy sayısı 1893–1894 yıllarında 88’e çıkmış, nahiye sayısında ise bir değişme olmamıştı.

²⁰²DS, 1314, s. 714; Bozkurt, *a.g.e.*, s.19-20

269 köyü vardır.²⁰³ 1908’de yayınlanan salnâmeden anlaşıldığına göre bu rakamlar aynen korunmaktadır.²⁰⁴

1897–98 yıllarına ait “Devlet-i Aliyye-î Osmaniyye’nin 1313 Senesine Mahsus İstatistik-î Umûmisi” adlı eserde Mersin Sancağı’nın Mersin ve Tarsus isimlerinde iki kaza olduğu belirtilmektedir.²⁰⁵ Uzun yıllar Liva(Sancak) merkezi olarak kalan Mersin, 1924 yılında vilâyet merkezi haline getirilmiştir.

Oluşumunu kısaca açıklamaya çalıştığımız Mersin Sancağı; **Ek.I**’deki haritada²⁰⁶ görüldüğü gibi, “güneyde Akdeniz, batıda İç-il(İçel) Sancağı, kuzeyde Konya Vilâyeti dahilinde Niğde Sancağı ve Karaman Kazası, doğuda merkez vilâyete bağlı bazı köyler”²⁰⁷ ile sınırlı idi.

III.2.Merkez Kaza Mersin

III.2.1.Mersin Kenti’nin Kısa Tarihi ve Karakteristik Özellikleri

Mersin Kazası, Mersin kentinin 19 yüzyılın başlarından itibaren her açıdan kaydettiği gelişmeler sonrasında ortaya çıkan idari bir yapılanmadır. Önce kaza haline gelen kent²⁰⁸, sonraki gelişmelerle birlikte içerisinden çıktığı Tarsus Kazası’nı da içine alan sancağın merkezi olmuştur.

Mersin kenti, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde küçük bir yerleşim birimi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁰⁹ Ancak bilinen şu ki, Mersin, bu dönemde “balıkçı barınağı

²⁰³DS, 1316, s.519

²⁰⁴DS, 1326, s. 714; Bozkurt, *a.g.e.*, s.19-20

²⁰⁵Tevfik Güran, Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, 5. Cilt, DİE, s. 3

²⁰⁶AVS, 1320’den alıntı.

²⁰⁷AVS, 1308, s. 72; Bozkurt, *a.g.e.*, s.16

²⁰⁸1294 tarihli AVS’ne göre, Mersin, 1281 H. (1864 M.) tarihinde Tarsus’tan ayrılarak Gökçeli, Kalınlı ve Elvanlı nahiyeleriyle toplam üç nahiyeden oluşan kaza durumuna gelmiştir. Bkz. AVS, 1294, s. 172

²⁰⁹Mersin kentinin kuruluşu hakkında bilgi için bkz. İbrahim Bozkurt, *Salnamelerde Mersin*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001; İbrahim Oğuz, *Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, MTSO, Mersin, 2006; Tülin Selvi Ünlü, *19. Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007; Nuri-Nükhet Adıyeye,

niteliği taşıyan bir yerleşim birimi olmasına rağmen, hemen yakınlarındaki Soli, bu bölgenin eskiden beri önemli yerleşim birimlerinden biri olduğunu göstermektedir.”²¹⁰ Yani, Mersin ve çevresi, tarihsel açıdan daha önce de iktisadi faaliyetlerin yaşandığı bir bölgedir. Ancak, zamanla bu özelliğini yitirerek Tarsus’un gölgesinde kalmıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında Adana ve İçel bölgesinin en önemli siyasi olayı, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın oğlu Mısırlı İbrahim Paşa’nın bölgedeki uzun süreli işgalidir. Osmanlı Devleti’ne başkaldıran İbrahim Paşa’nın güçleri 1832’de ele geçirdikleri bölgeyi sekiz yıl boyunca ellerinde tutmuşlardır. Adana ve İçel yöresini bu süre içerisinde bağımsız bir eyalet olarak yöneten İbrahim Paşa, bölgenin toplumsal ve ekonomik yaşamının düzene girmesinde büyük rol oynadı. Önce idari birimlere bir çeki düzen veren Paşa, daha sonra Çukurova yöresindeki işsizlik sorununa el atarak; çeşitli bölgelerden getirdiği insanları pamuk tarımında çalıştırdı, bölgede şeker kamışı ekimini başlattı; selleri engellemek için kanallar açtırdı. Daha sonraki dönemde “işçilerin çalışma yöntemlerindeki yenilikler de, 1850’yi izleyen yıllarda yörede pamuk veriminin hızla artmasında etkili oldu.”²¹¹

İbrahim Paşa’nın 1840’da buradan ayrılması bölgenin güvenlik koşullarını olumsuz etkilemiş, sulama sistemleri korunamamış ve tarımsal üretim de belli bir dönem düşmüştür. Ancak daha sonraki dönemde Amerika İç Savaşı’nın İngiltere’yi pamuk ihtiyacının bir bölümünü elde edebileceği bu bölgeye yöneltmesi²¹² bölgenin yavaşlayan

---

“Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, Haz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004, ss.69–89; Yüksel Akkaya, “19.Yüzyıldan 20. Yüzyıla Mersin Ekonomisi”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, Haz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, ss. 335–349; Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836–1990*, MTSO, Mersin, 2001; Gündüz Artan, *Mersin Tarihi Kronolojisi*, İçel Sanat Kulübü Yayını, Mersin, 2003; Mustafa Necati Çıplak; *İçel Tarihi (Tarihi Turistlik Güzellikleriyle)*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1968; Sait Uğur, *İçel Tarihi*, Yeni Mersin Matbaası, Mersin, 1943; Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982

²¹⁰Akkaya, a.g.m., s. 335

²¹¹Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3639

²¹²Besim Darkot, “Mersin Maddesi”, İslam Ansiklopedisi, C. VII, İstanbul, 1957, s. 770

gelişim hızını artırmıştır.²¹³ İhracat yapılabilecek bir limana yakınlığı, yüksek sulama niteliği öncelikli pamuk üretimi başta olmak üzere bölgeyi Anadolu'nun önemli ihraç merkezlerinden biri yapmıştır. Bölgede meydana gelen bu ekonomik gelişim Mersin kentinin kuruluşunu ve daha sonra yaşadığı hızlı büyümeyi sağlayan temel etken olmuştur.

Çukurova ilk dönemlerde Kazanlı ve Tarsus limanlarından küçük ve orta ölçekli bir çıkış kapısına sahip iken Tarsus Limanı'nın, Tarsus (Berdan) Çayı alüvyonları ile Anadolu'nun pek çok yerinde örneğini gördüğümüz gibi sığlaşması ve kapanması nedeniyle gemi giriş çıkışı 19. yüzyılda olanaksız hale gelmiştir. İşte bu noktada Çukurova zenginliği için yeni ve büyümeye uygun bir liman ve çıkış noktası gerekli hale geldi. "Bu liman kapısı da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde hareketlenen, Adana'nın iki menzil (80–90 km), Tarsus'un da bir menzil batısında olan Mersin'di."²¹⁴

19. yüzyılın ortalarında başlayan Mersin'in gelişmesi özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında giderek hızlanmıştır. Bu hızlanma ile birlikte kentnin idari yapılanması da şekillenmeye başlamıştır. 1869 yılında yayınlanan HVS göre Mersin Kazası'nın Gökçeli, Kalınlı ve Elvanlı adlı 3 nahiyesi ve 67 köyü vardır.²¹⁵

19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gelişen bu genç kentin en önemli özelliklerinden birisi tarihsel sürekliliği olmayan bir kent oluşudur. Başta Mersin'in doğusundaki Tarsus ile batısındaki Silifke olmak üzere Anadolu'da birçok kent varlıkları açısından İlkçağlardan bu yana gelen bir gelişim çizgisi sürdürürken; Mersin kenti böyle bir sürekliliğe sahip değildir.²¹⁶ Mersin kentinin kurulu olduğu alanda sönmüş eski dönem kentleri olmakla birlikte Ortaçağ'dan 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar burada tekrar bir

²¹³Nuri-Nükhet Adıyeke, Amerika İç Savaşı sonucu İngiltere'nin pamuk ihtiyacını bölgeden karşılamasının yanında bölgedeki ekonomik gelişmeyi sağlayan etkenler arasında Süveyş Kanalı'nın açılmasını da gösteriyorlar. "Diğer yandan Süveyş Kanalı'nın inşasının da bölge ekonomisine etkileri göz ardı edilemez. Tüm bu ekonomik değişimler Çukurova'ya dünya ekonomisine katılacağı bir çıkış kapısı yaratmıştır." Nuri-Nükhet Adıyeke, "Modernleşmenin Doğurduğu ...", a.g.m., s. 69-70

²¹⁴Nuri-Nükhet Adıyeke, "Modernleşmenin Doğurduğu...", a.g.m., s. 70

²¹⁵HVS, 1286, 213

²¹⁶Nuri-Nükhet Adıyeke, "Modernleşmenin Doğurduğu ...", a.g.m., s. 69

kentin kurulması mümkün olmamıştır. Ancak 19. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen ticaret artışı ve çevreselleşme gibi nedenlerle bu bölgede yeni bir kent kurulmuştur. Bu nedenle Mersin kenti, “Tanzimat’tan (1839) sonra kurulan, böylece Tanzimat’la beraber ortaya çıkan yeni idari kurumlar ve yeni nizamnameler çerçevesinde gelişen ve idare edilen, bu dönemin ilk ve en özgün kenti olma ayrıcalığına sahiptir”²¹⁷ diyebiliriz.

Mersin kentinin, kent karakteristiği olarak tarihsel sürekliliği olmayan genç bir kent olmasının yanında bir diğer özelliği, Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan gelişmelerle doğaçlama bir biçimde oluşmuş, bir ticaret kenti olmasıdır. 19. Yüzyıl ile birlikte başta İngiltere olmak üzere tüm Batılı devletler ile imzalanan ticaret anlaşmaları sonucunda İstanbul, İzmir, Selanik örneklerinde görüldüğü gibi bu yeni ilişki biçimine bağlı yeni kent yapıları ortaya çıkmıştır. Mersin’de biraz geçte olsa bu örnekleri izleyen²¹⁸ ve farklılaşma sürecini daha kuruluşunda yaşayan bir kenttir. Böylece Mersin’de, tıpkı diğer liman kentleri gibi “Kapitalizm ve çevreselleşme süreçlerinin dünya imparatorluklarına nüfuz etmesinin en önemli aracı”²¹⁹ olmuştur.

19. yüzyılın sonlarında, Mersin’de canlı bir ticaret yaşamı vardır. Demiryolu yapımı bölgede ulaşımı kolaylaştırınca, Mersin’in ticaret yaşamı daha da hareketlenmiştir. Gelişen bu ticari ilişkiler nedeniyle yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere, Fransa, Almanya, ABD ve Rusya Mersin’de birer konsolosluk açmışlardır. Ticaretin yoğunlaşması bunların yanında önemli yabancı bankaları da buraya çekmiştir. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı

²¹⁷Filiz Çalışlar Yenişehirlioğlu, “Mersin Evleri”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, Haz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004, ss. 177–189, s. 177

²¹⁸Şerife Yorulmaz, “Doğu Akdeniz’de Bir Osmanlı Liman Kenti Olarak Gelişen Mersin’de Yabancı Tüccarın Rolü ve Mersin’de Levanten Kültürü (19.Yüzyıl)”, *19. yy.’da Mersin ve Akdeniz Dünyası Kolokyumu* (18-20 Nisan 2002: Mersin-Türkiye), Mersin Üniversitesi Yay., Mersin, 2002, (ss. 2–14), s. 5

²¹⁹Tülin Selvi Ünlü, *19. Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007, s. 38. Ayrıca liman kentleri, Kapitalizm, çevreselleşme konusunda bkz. Reşat Kasaba, *Dünya İmparatorluk ve Toplum*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 130 vd.; Çağlar Keyder;Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri:Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler”, *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri*, Ed. Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 121-157

Bankası ile Die Deutche Orientbank Mersin ve Tarsus'ta; La Banque Française de Syrie ile Atina Bankası ise yalnızca Mersin'de birer şube açtılar. Ayrıca, aynı dönemde, Fransa, Almanya ve Avusturya'nın Mersin'de posta merkezleri vardı. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası da 1886'da kurulmuştu.²²⁰

Mersin ve çevresinde gelişen ticaretin belkemiği Mersin Limanı'dır.²²¹ Mersin Limanı hayli geniş olmakla birlikte çok derin değildi. Bu nedenle, 19. yüzyılda ticaret gemileri kıyıda yaklaşık bir mil açıktaki demirlemek zorundaydı. Coğrafi konumu nedeniyle, Tarsus, Adana, Konya ve Sivas'ın doğal limanı niteliğindeki Mersin'e haftanın belirli günlerinde, İstanbul ve İskenderiye'ye giden posta gemileri uğramaktaydı.²²² 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gelişen ve bölge üzerinde her açıdan en önemli etki unsuru olan liman, 1898 Girit göçleri sürecinde göçmenlerin gerek Mersin'de iskân edilmek üzere getirilmelerinde, gerekse başka iskân bölgelerine nakledilmelerinde de önemli işlevler üstlenecektir.

Bu dönemde Mersin, Çukurova'nın ürünlerinin dış pazara aktarıldığı bir ticaret kenti olması dolayısıyla çevresi ile ulaşım olanakları görece diğer Anadolu kentlerine göre daha gelişmiş bir kenttir. Ulaşım olanaklarındaki gelişim kent ve çevresinde iki açıdan kendisini göstermektedir. Bunlardan biricisi demiryollarının yapılmasıdır. 1883 yılında tanınan demiryolu yapma ayrıcalığını satın alan Baron Evain de Vandeure, 1884'te Adana-Mersin Demiryolu'nun yapımına girişmiş ve kurduğu şirket aracılığı ile toplam 67 km uzunluğundaki demiryolunu, 2 Ağustos 1886'da işletmeye açmıştır.²²³ 1896'da Almanlara satılan demiryolu km başına düşen gelir açısından Osmanlı Devleti'nin demiryolları

²²⁰Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3645

²²¹Limanın gelişimi ve iskeleler hakkında bilgi için bkz. Bozkurt, a.g.e, ss. 108–115; Ünlü, ss. 128–143

²²²Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3645

²²³Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3645; bölgede demiryollarının gelişimi hakkında bilgi için bkz. Ünlü, a.g.e., ss. 154-161

arasında ilk sırayı almaktaydı. Bu durum bölgedeki sosyal ve ekonomik yaşamın hareketliliğini gösteren bir kanıttır.

Bölgedeki ulaşımın geliştiği ikinci alan karayollarıdır. Girit göçmenlerinin geldiği dönemde bölgede iki önemli karayolu vardı. Her ikisi de Mersin'den başlayan bu yollardan birincisi Tarsus-Adana-Kozan, ikincisi de Silifke bağlantısını sağlamaktaydı. İngilizlerle Almanların bölgedeki etkinlikleri arttıkça, karayolları da gelişmeye devam etti; 19. yüzyılın ilk yıllarında, Adana-Mersin-Silifke yolunun yanında Silifke-Mut-Karaman-Konya yolunun yapımı da gerçekleşti.²²⁴

Mersin bir ticaret kenti olmanın yanında bir Akdeniz liman kentidir.²²⁵ Mersin'in Akdeniz Bölgesi'nde bulunması, kentin gelişmesinde önemli bir etkidir. Çünkü Akdeniz havzası, coğrafi ve tarihsel koşulları nedeniyle doğudan batıya, kuzeyden güneye kavimler ve ülkelerarası ticaretle yeni kolonilerin ve yeni yerleşim merkezlerinin oluştuğu, birçok uygarlığın katkısıyla ve birikimiyle yenilerinin ortaya çıktığı, bölge dışından gelenlerin ise Akdeniz ortamına katılarak bütünleştiği etkin bir alandır. “Akdeniz kentleri de kozmopolit yapılarına rağmen her zaman bu bütüncül sistemin parçaları olmuştur.”²²⁶

III.2.2.Göçmen Kenti Mersin'in Kozmopolit Demografik Yapısı

Mersin kentinin bir Akdeniz ticaret ve liman kenti olması ve iç ya da dış göçler ile şekillenen gelişimi sonucunda meydana gelen en önemli özelliği kozmopolit bir nüfusa sahip olmasıdır. “Rumlar, Ermeniler, Müslüman ve Hıristiyan Araplar ile Türklerden

²²⁴Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3647-3648; bölgede karayollarının gelişimi hakkında bilgi için bkz. Ünlü, *a.g.e.*, ss. 148-154

²²⁵Mersin'de daha önce var olan bir kentsel dokuya eklenen yeni kullanımlar söz konusu olmamakla birlikte kent, liman işlevlerine paralel olarak tamamen yeni kentsel kullanımlarla gelişen bir kent olarak ortaya çıkmıştır. Ünlü'nün de belirttiği gibi, “bu nedenle Mersin pek çok doğu Akdeniz liman kentinden farklı olarak, ikili bir yapı yerine, ticari ve yönetsel olarak birbirini besleyen işlevlerin bir arada bulunduğu bir kentsel dokuya sahip olmuş, limanın uzantısında bir kentsel gelişim gerçekleşmiştir.” Ünlü, *a.g.e.*, s. 269

²²⁶Yenişehirlioğlu, *a.g.m.*, s. 177

oluşan [...] nüfus, kentte karma (kozmpolit), evrendeş bir etkinin yerleşmesine ortam hazırlamıştır. Bir örnek (heterojen) olmayan bu nüfus, kentin fiziksel dokusunda da kendini göstermiştir.”²²⁷ Kentin ve kazanın yıllara göre nüfus yapısı incelendiğinde bu farklı unsurları barındıran yapı açıkça ortaya çıkmaktadır.

1293 H. (1876 M.) tarihli AVS’ ye göre, 1876 yılında Nefs-i Mersin’de 345 hane vardı ve bunlarda 498’i Müslüman, 268’i ise Hıristiyan olmak üzere 766 kişi yaşıyordu. Kazasının nahiyeleri ve 79 köyünde ise toplam 3.191 hane vardı ve hepsi Müslüman olan bu hanelerde toplam 7.552 kişi yaşamaktaydı. Kazanın toplam nüfusu merkezdeki 268 Hıristiyan ile birlikte toplam 3.536 hanede 8.308 kişiydi.²²⁸

1296 H. (1879 M.) tarihli AVS’ ye göre ise, 1879 yılında nefsi-i Mersin’de 625’i Müslüman, 147’si Rum, 37’si Ermeni ve 50’si Katolik olmak üzere, toplam 859 kişi yaşamaktadır.²²⁹ Yine aynı salnâmeğe göre Mersin’in tamamında yani 79 köyü ve 3.197 hanesinde 7. 471 Müslüman yaşamaktaydı.²³⁰

Bozkurt’un da belirttiği gibi, “1308 H. (1891 M.) yılına ait AVS’de Mersin Kazası’nın nüfusuyla ilgili önceki salnâmelere oranla daha ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür.”²³¹ Salnâmede geçen kayda göre 1891 yılında Mersin Kazası’nda 20.161’i Müslüman ve 1.415’i Gayrimüslim olmak üzere toplam 21.576 kişi yaşamaktadır.²³² 1879 yılında Müslümanların genel nüfus içerisindeki oranı yaklaşık % 75 iken, 1891’de bu oran % 94’e yükselmiştir.

²²⁷Cevat Geray, “Kentsel ve Kıyusal Yağmaya Terk Edilen Kent: Mersin”, *Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin*, Haz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004,(ss.169–175), s. 169; Kentin kozmpolit demografik yapısının kent formu üzerindeki etkileri ve bu etkiler sonucu oluşmuş sosyo-mekansal yapılar açısından ayrıntılı bilgi almak için bkz. Ünlü, *a.g.e.*, ss. 227-265

²²⁸AVS, 1293, s. 140

²²⁹ AVS, 1289, s. 150; Bozkurt, *a.g.e.*, s. 52

²³⁰ AVS, 1296, s. 151.;Bozkurt, *a.g.e.*, s. 52

²³¹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 52

²³²AVS, 1308, s. 92. Sayının yakın dönemdeki kayıtlara göre bu kadar fazla artış göstermesinin nedeni diğerlerinden farklı olarak kadınlarında sayılmalarıdır.

1308 H. (1891 M.) tarihli AVS' de Mersin Kazası'nın nüfusu olarak toplam 21.576 sayısı verilmiş olsa da, Vital Cuinet eserinde farklı bir rakam ortaya atar. Düyûn-u Umûmiye yetkilisi Cuinet'e göre, 1890 yılında Mersin Kazası'nın toplam nüfusu 29.185, Mersin merkez kasabasının nüfusu da yaklaşık 9.000 civarında idi. Bunun 2.700'ü Rum Ortodoks, 300'ü Ermeni, 260'ı Katolik iken geri kalan çoğunluğu da Müslümanlar oluşturmaktaydı.²³³

Karpat, Osmanlı Devleti'nin 1882/82–1893 Nüfus sayımının dökümünü yaparken; Mersin Kazası'nın nüfusunu toplam 21.666 olarak belirtmiştir. Bu sayının 10.464'ü kadın, 11.202'si erkek, 19.737'si Müslüman, 1.929'u da Gayrimüslimdi.²³⁴ Mersin Kazası'nın etnik dağılımı ile ilgili aşağıdaki tablodan da fark edileceği üzere kazanın toplam nüfusunun yaklaşık % 90'nı Müslümanlar, % 6'sını Rumlar, % 4'ünü ise Ermeniler ve Katolikler oluşturmaktadır.²³⁵

Cemaatler	Erkek	Kadın	Toplam
Müslümanlar	10.030	9.707	19.737
Rumlar	697	505	1.202
Ermeniler	309	121	430
Katolikler	166	131	297
Toplam	11.202	10.464	21.666

Tablo-6: 1881/82–1893 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Mersin Kazası'nın Kadın Erkek Nüfusu ve Etnik-Dinsel Dağılımı

Kaynak: Karpat, *a.g.e.*, s. 164-165; Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3641-3642

²³³Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, tome deuxième, Paris , 1892, s. 50, Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3641

²³⁴Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 164

²³⁵Bozkurt, *a.g.e.*, s. 54

Giritli Müslümanlar geldiği dönemde Mersin’de daha önce çeşitli vesilelerle gelmiş gruplar yaşamaktaydı. Bunlar içerisinde Müslüman Türklerin yanında, Müslüman Araplar, Marunîler²³⁶, Katolik Levantenler, Rumlar, Ermeniler, sayıları diğerlerine göre az olsa da Yahudi, Protestan, Keldani ve Süryani gruplar sayılabilir.²³⁷ Yine çeşitli kaynaklarda sayıları tam olarak belirtilmemekle beraber 1853–1856 Kırım Savaşı sonrasında bu bölgeden göçmenlerin geldiği²³⁸, sonradan bunlara 93 Harbi sonrasında Kafkasya’dan ve yine aynı tarihlerde Selanik ve Kavala’dan gelen göçmenlerin²³⁹ de katıldığı belirtilmektedir.²⁴⁰

Yukarıda ortaya koyulmaya çalışılan nüfus dağılımı tablosu Mersin’in bir göçmen kenti olduğunun en önemli göstergesidir. Bu anlamda göç olgusu Mersin’de gelişimi ve değişimi sağlayan iç ve dış dinamiklerin en önemlilerinden biri olmuştur. Kentin mekânsal, sosyal ve kültürel yapısı da buna göre şekillenmiştir. Mersin coğrafi konumu, iklimi, verimli toprakları, ticaret ve iş olanakları ve aynı zamanda farklı unsurların bir arada yaşamasına kısmen de olsa imkân veren kozmopolit nüfus yapısı gibi çeşitli sebeplerle bu göç alan kent olma durumunu ileriki dönemlerde de devam ettirecektir.

²³⁶Mersin’deki Marunî nüfus hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şerife Yorulmaz, “Doğu Akdeniz’de Bir Cemaat Serüveni: Liman Kenti Olma Sürecinde Mersin’de Gelişen ‘Marunî Taifesi’”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum ve Sergisi II (22-24 Eylül 2005: Mersin-Türkiye)*, Mersin Üniversitesi Yay., Mersin, 2005, ss. 68-77

²³⁷Bunlar hakkında genel bilgi için bkz. Ünlü, *a.g.e.*, ss. 85–92

²³⁸1879–1881 yılları arasında bölgeyi ziyaret eden gezgin Wilson Kırım Savaşı’ndan sonra gelen göçmenler içerisinde iki bin ailenin bölgede kaldığını söylemektedir. Charles Wilson, “Notes on the physical and Historical Geography of Asia Minor, Made during Journeys in 1879–1882”, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, New Monthly Series, Vol. 6, No. 6, ss. (305–325), s. 314’den aktaran Ünlü, *a.g.e.*, s. 92

²³⁹Nedim İpek, Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri, TTK, Ankara, 1979, s. 37, 178, vd.; Fahriye Emgili, *Mersin Mübadilleri*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2004, s. 87

²⁴⁰Çeşitli eserlerde kaynak gösterilmeden ve ayrıntısına girilmeden bunlara ek olarak iki bin kişilik bir İranlı topluluğun Mersin’de bulunduğu bahsedilmektedir. Bkz. Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3641; Develi, *a.g.e.*, s. 57

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Girit göçmenlerinin iskân edilecekleri yerlerin hem iklimine daha kolay uyum sağlayacakları hem de Ada'da uygun ortam oluştuğunda daha hızlı ve kolay geri dönebilecekleri sahil boyları olması²⁴¹ doğrultusundaki istekleri nedeniyle seçilen Mersin'e göçmenler 1899 yılında geldiklerinde bu kozmopolit yapı ile karşılaşmışlar ve giderek bu yapının yeni bir unsuru olmaya başlamışlardır.

III.3.Tarsus Kazası

III.3.1.Tarihi

Bir kentinin varoluşunu ve yüzyıllar boyu yaşamasını etkileyen en önemli koşullardan biri de, o kentin kurulduğu yer ve çevresidir. Tarsus bu konuda şanslı bir kenttir. Onun bu şanslı durumu genç Mersin'den farklı olarak; sürekliliği olan yaşlı bir Tarsus kenti ile karşı karşıya kalmamıza sebep olmuştur.

Geçmişi 7 bin yıl öncesine uzanan “Tarsus, eski çağlarda Ovalık Kilikia (Kilikia Pesidas) olarak bilinen coğrafyada, yani Çukurova'nın batı ucuna yakın bir yerdedir. Burası ovanın kuzeyindeki Toros Dağları'nın ilk yükseltilerine oldukça yakındır. Dolayısıyla sıcak mevsimlerde kolayca yaylalara ulaşılabilen bir konuma sahiptir.”²⁴² Birçok uygarlık ve devletin tarihsel süreç içerisinde hâkim olduğu bu bölge Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan ve Memlûk Devleti'nin tamamen yıkılıp, ele geçirilmesiyle sonuçlanan Mısır seferi sonucunda 1516'da Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır.

Tarsus kenti uzun müddet, özellikle tarımsal açıdan oldukça zengin olan bölgenin dünyaya açılan kapısı olmuştur. Tarsus Çayı'nın suları eskiden bir lagüne (Rhegma lagünü, şimdi Aynaz bataklığı) boşalıyordu ve bu lagünün denizle olan bağlantısı

²⁴¹B.O.A., Y..A.RES, no= 99-6, 11 Nisan 1315 – 23 Nisan 1900

²⁴²Levent Zoroğlu, “Luwilerden Çukurovalılara Adı Değişmeden Kalan Tarsus”, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Haz. Filiz Özdem, YKY, İstanbul, 2004,(ss.91–109) s.91

– günümüzde deniz kentten yaklaşık 10 km kadar uzaktadır-, kentte doğal bir liman olama özelliği kazandırmıştı. Piri Reis'in haritasında lagün işaretlendiğine göre, belki de o zamanlar hâlâ bir liman özelliği söz konusu olmalıydı; ancak, lagün Tarsus Çayı'nın getirdiği alüvyonlarla dolduğu için, küçük teknelerin veya kayıkların kullanabileceği bir derinliği vardır.²⁴³ Zamanla bu durum giderek limanın kullanılamaz hale gelmesine ve giderek artan tarım koşulları nedeniyle ön plana çıkan Çukurova bölgesinin kendine yeni bir liman oluşturmaya neden olmuştur.

1811–1812 yıllarında kaptanı olduğu Kraliyet Donanması'na ait bir gemiyle Anadolu'nu güney kıyılarını gezen İngiliz Amiral Francis Beaufort, Kazanlı'nın antik Tarsus'un limanı olduğunu, burada tahıl yükleyen bazı küçük tekneler bulunduğunu ifade ederek; Strabon'un "Tarsus Limanı" dediği durgun göle ait hiçbir şey görmediklerini belirtmiştir.²⁴⁴ Aynı şekilde Langlois de eserinde gölün dolmuş olduğunu ve yerinde bataklıklar bulunduğunu belirterek; "Mersin'in doğusunda, bir saat kırk beş dakikalık mesafede, deniz kenarında yer alan" Kazanlı'dan bahsederek, buranın Mısırlılar zamanında Tarsus'un iskelesi olduğunu anlatmıştır.²⁴⁵

19. yüzyıl başlarında artık Kazanlı Limanı'nın bölgenin limanı olarak işlev görmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak, gerek bölgede görev yapan konsolosların yazışmalarından²⁴⁶, gerekse 1858 yılından sonra Tarsus İskelesi'ne dair belgelere rastlanamamasından, Kazanlı İskelesi'nin de işlevini kaybettiği ve bölge için yeni ve güvenilir bir liman ihtiyacı belirdiği görülmektedir.²⁴⁷ Coğrafyada yaşanan değişimlerin yarattığı bu durum sonucunda Mersin İskelesi giderek önem kazanmış ve zamanla

²⁴³Zoroğlu, a.g.m, s. 91

²⁴⁴Francis Beaufort, *Karamanya*, Çev: Ali Neyzi-Doğan Türker, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2002, s. 266–273'den aktaran Ünlü, a.g.e, s. 55

²⁴⁵Victor Langlois, *Eski Kilikya*, Çev. M. Rahmi Balaban, Yeni Mersin Basımevi, Mersin, ss. 32-34'den aktaran Ünlü, a.g.e, s. 55–56

²⁴⁶Akkaya, a.g.m., s. 335

²⁴⁷Songül Ulutaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre Tarsus'ta Ekonomik Yapı*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2006, s. 32

bölgenin limanı konumunu elde etmiştir. Böylece Mersin giderek gelişmiş ve 1888 yılında yapılan sancak düzenlemesiyle kendi adıyla anılan sancağın merkez kazası olmuştur. Tarsus ise bu sancağın bir kazası haline gelmiştir.

III.3.2.Demografik Yapısı

Tarsus'un nüfus karakteristiği Mersin'e çok benzemektedir. O da tıpkı Mersin gibi benzer nedenlerden dolayı göç alan ve bu yüzden de kozmopolit bir nüfusa sahip olan bir kenttir. Tarsus ile ilgili çeşitli yıllara ait nüfus verileri incelendiğinde bu durum açıkça ortaya çıkar.

1831 yılında Tarsus Sancağı'nın nüfus dağılımı şu şekildedir:

Yerleşim Birimi	İslam	Rum	Ermeni	Toplam
Tarsus Kenti	2.891	493	-	3.384
Kusun	2.032	-	-	2.032
Yörükler	569	-	-	569
Elvanlı	995	-	-	995
Ulaş	1.140	-	-	1.140
Kuş-Timur	1.307	113	-	1.420
Namrun	2.007	-	197	2.204
Karabalı Aşireti	1.710	-	-	1.710
Gökçe	2.157	99	-	2.256
Toplam	14.808	705	197	15.710

Tablo-7: 1831 Nüfus Sayımına Göre Tarsus Sancağı'nın Nüfus Dağılımı

Kaynak: Karpata, *a.g.e.*, s. 153

Tablodan anlaşıldığı üzere, Tarsus kent merkezinin yaklaşık % 15'i Gayrimüslimdir. Bütün kazanın nüfusu ele alındığında bu oran yaklaşık % 6'ya düşer.

II.Abdülhamit'in 1881'de onayladığı Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi doğrultusunda 1882'de başlayıp; 1890'da tamamlanan, ancak sonuçları 1893'te açıklanan ve ilk defa

kadınların da sayıldığı 1881/82–1893 Nüfus Sayımına göre Tarsus Kazası'nın nüfusu dağılımı şöyledir:

Topluluk Adı	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus
Müslüman	19.023	20.839	39.862
Rum Ortodoks	281	365	646
Ermeni Gregoryen	470	704	1.174
Katolik	139	196	335
Protestan	94	88	182
Toplam	20.007	22.152	42.199

Tablo–8: 1881/82–1893 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Tarsus Kazası'nın Kadın Erkek Nüfusu ve Etnik-Dinsel Dağılımı

Kaynak: Karpat, *a.g.e.*, 164-165; Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3641-3642

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Tarsus Kazası'nda yaşayan 39.862 kişinin Müslüman, 646 kişinin Rum Ortodoks, 1174 kişinin Ermeni Gregoryen, 335 kişinin Katolik, 182 kişinin Protestan olduğu görülür. Buna göre Tarsus Kazası'nın yaklaşık % 95'i Müslüman, % 5'i Gayrimüslimdir. Gayrimüslimler içerisinde yarıdan fazla nüfusu oluşturan Ermeniler, genel nüfusun yaklaşık % 3'ünü oluşturarak Müslümanlardan sonraki ikinci kalabalık kitle durumundadırlar.

Cuinet'e göre, Tarsus Kazası'nın merkezi olan Tarsus Kenti'nin 1890'lardaki nüfusu, mevsimlere göre değişmekteydi. Kış aylarında nüfusu 16.000 ile 18.000 arasında oynayan Tarsus'ta yaklaşık 10.000 Müslüman yaşamaktaydı. Yazın sıcaklar bastırınca Tarsusluların büyük çoğunluğu kuzeydeki yaylalara çıkmaktaydı. Cuinet, yaz aylarında Tarsus'ta çiftçilik ve ticaretle uğraşan 350 Ermeni ve 250 Rum Ortodoks aileden başka

kimse kalmadığını yazmaktadır.²⁴⁸ Yine Cuinet, Tarsus Kazası'nın toplam nüfusunun 1890'da 41.606 kişi olduğunu belirtmektedir.²⁴⁹

Göçlerin olduğu dönemde Mersin Kazası ile Tarsus Kazası'nın nüfusları karşılaştırıldığında yine Tarsus Kazası'nın nüfusunun Mersin Kazası'ndan nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, 1901 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne dayanarak Mersin Merkez Kaza ile Tarsus Kazası'nın toplam nüfusları karşılaştırıldığında, iki kazanın nüfusu şu şekildedir:

Kaza Adı	Kadın	Erkek	Toplam
Mersin	11.643	11.800	23.443
Tarsus	26.017	26.831	52.868
Toplam	37.680	38.631	76.311

Tablo-9: 1901'de Mersin ve Tarsus Kazalarının Nüfusu

Kaynak: AVS, 1318, s. 174; Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3641

III.4.Mersin Sancağı'nın İdari ve Demografik Açından İncelenmesi (1898–1907)

III.4.1. İdari Yapı

1864 Vilayet Nizamnamesi ile vilâyetler, livaların birleştirilmesiyle oluşturulmuş ve livanın yönetimi 'mutasarrıf'a bırakılmıştı. Mutasarrıflar, livalarda kurulan 'Liva İdare Meclisi'nin başkanlığını da yapmaktaydı ve aynı zamanda

²⁴⁸Yurt Ansiklopedisi, C. V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3640

²⁴⁹Yurt Ansiklopedisi, C.V., Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.3641 Ansiklopedide bu dönemde Tarsus'ta kalabalık bir Afgan kolonisi yaşadığı belirtilmekle birlikte konu hakkında başka bir bulunmamaktadır.

vilayetlerdeki valinin yetki ve görevlerini de üstlenmişlerdi.²⁵⁰ Mersin'in sancak haline gelmesinden sonra buraya atanan ilk mutasarrıf, Mustafa Neşet Paşa olmuştur. İnceleme dönemimizde (1898–1907) Mersin Sancağı'nda görev yapan mutasarrıflar şunlardır:

Mutasarrıfın İsmi	Kaynak
Mutasarrıf Ziya Paşa	1316 (1898 M.) SDAO
Mutasarrıf Ziya Paşa	1317 (1898 M.) SDAO
Mutasarrıf Şükrü Paşa	1318 (1900 M.) SDAO
Mutasarrıf Ali Galip Paşa	1318 (1900 M.) AVS
Mutasarrıf Ali Galip Paşa	1319 (1901 M.) AVS
Mutasarrıf Hayri Bey	1320 (1902 M.) AVS
Mutasarrıf Cemal Bey	1321 (1903 M.) SDAO
Mutasarrıf Cemal Bey	1322 (1904 M.) SDAO
Mutasarrıf Cemal Bey	1323 (1905 M.) SDAO
Mutasarrıf Cemal Bey	1324 (1906 M.) SDAO
Mutasarrıf Cemal Bey	1325 (1904 M.) SDAO

Tablo–10: 1898–1907 Yılları Arasında Mersin Sancağı'nda Görev Yapan Mutasarrıflar

Kaynak: Bozkurt, *a.g.e.*, s. 21

İnceleme dönemimiz içerisinde Mersin Sancağı'nda Tahrir Kalemi, Muhasebe Kalemi, Defter-i Hâkanî Kalemi, Adliye Kalemi gibi yönetim kalemleri (mülki kalemler) ile birlikte Telgraf ve Posta İdaresi, Karantina İdaresi, Zabıta İdaresi, Polis İdaresi, Evkaf İdaresi, Rüsûmat İdaresi, Orman İdaresi gibi yönetim idareleri (mülki idareler) bulunmaktaydı.²⁵¹

Bu yönetim kalemleri ve idareleri içerisinde konumuz açısından en önemlisi özellikle Karantina İdaresidir. “Karantina Teşkilâtı, bulaşıcı ve salgın hastalıklı bir yerden gelen yolcuların, hastalıklarının bulunup bulunmadığının araştırılması için, şehir halkından ayrı bir süre nezaret altında tutulmak üzere kurulmuş olan yerdi.”²⁵² Sanayileşen Avrupa ülkelerinin hammadde kaynağı ve pazar olarak gördüğü ülkeler arasında yer alan Osmanlı Devleti'nde, genel olarak liman kentlerinin ticaret hacimleri artmıştı. Bu durum bölgeleri

²⁵⁰Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997, s. 258–259

²⁵¹Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 23–31

²⁵²M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözcüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 199

kendine özgü koşulları içerisinde zaten var olan sağlık sorunlarına ek olarak, göç ve göçe bağlı bir dizi sağlık sorununu da beraberinde getirmişti. Böylece önce İstanbul'da daha sonra vilâyetlerde ve diğer yerleşim birimlerinde, 19. yüzyılın ortalarından itibaren 'Karantina İdareleri' kurulmaya başlanmıştır.

Bölgedeki bataklıklar nedeniyle Mersin Sancağı bulaşıcı hastalıklar açısından tehlikeli bir yerdir. 19. yüzyılda bölgeye gelen birçok yabancı gezginin anılarında bu durumdan ve Mersin bölgesinde Temmuz ve Ağustos aylarında bulaşıcı hastalık salgınlarının yaygın olduğundan bahsedilmektedir.²⁵³ Bu dönemde pek çok liman kentinde olduğu gibi Mersin'de de söz konusu sağlıksız koşulların kontrol edilmesi için, denizyoluyla kente gelen tüccar, gezgin, yolcu gibi kimselerin herhangi bir bulaşıcı ve salgın hastalık taşıma olasılığı göz önünde bulundurularak tecrit edilmesine çalışıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda kentte, 1844 tarihinde bir Karantina Müdürlüğü'nün hizmet vermekte olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.²⁵⁴ Daha sonraki dönemde karantina hizmeti veren bu kurumun binaları ihtiyaç doğrultusunda çeşitli vesilelerle yenilenmiş ve büyütülmüştür.²⁵⁵

19. yüzyılda Mersin bölgesinde en fazla görülen bulaşıcı hastalıklar kolera ve sıtmadır.²⁵⁶ Karantina İdaresi de özellikle bu iki hastalığa karşı mücadele etmiştir. 1827, 1850,²⁵⁷ 1889 ve 1895'de büyük kolera salgınları yaşanmış; 1889 yılındaki salgın nedeniyle sancakta, 5 ay kadar bir süreyle limana gemilerin girişi yasaklanmıştır.²⁵⁸ 1891'de Mersin Sancağı'nda bulunan Karantina İdaresi'nin bir tabip, kâtip ve gardiyandan

²⁵³Anılar için bkz. Ünlü, *a.g.e.*, ss. 170–172

²⁵⁴TSS, No=289, s. 142, Ramazan 1260-Eylül 1844'den aktaran Ünlü, *a.g.e.*, s. 171

²⁵⁵Bilgi için bkz. Ünlü, *a.g.e.*, s. 171–172.

²⁵⁶Bu salgın hastalıklardan 1899 Girit göçmenleri de etkilenerek, bu durumdan ve olumsuz yaşam koşullarından sık sık şikâyetçi olacaklardır. *B.O.A., A.MKT.MHM.*, no= 513-4, 20 Şubat 1316 - 5 Mart 1901

²⁵⁷Yabancı gezginlerin eserlerinden aktarılan bu salgınlar hakkında bilgiler için bkz. Ünlü, *a.g.e.*, s. 170

²⁵⁸AVS, 1309, s. 102

oluşan kadrosu bulunmaktaydı.²⁵⁹ İnceleme dönemimiz içerisinde kentte sağlık hizmeti veren çeşitli kişiler bulunmakla beraber, “1907 yılına dek kentte, karantina idaresi dışında, sağlık alanında hizmet veren bir yapının bulunmadığı anlaşılmaktadır.”²⁶⁰ Mersin’de Karantina İdaresi ve sağlık hizmetleri konusunda Develi şunları söylemektedir:

19’uncu Asır sonlarına kadar Mersin’de bir Sağlık Kuruluşuna rastlamıyoruz. Yalnız bir Ermeni Doktorla, bir konsoloslukta ayakta tedavi yapılabiliyor. Mersin’de 1892 tarihinde Karantina hizmeti veren teşkilat mevcut. Bunun hekimi Dr. Domineko’dur. Aynı teşkilatın 1893 tarihinde doktoru Amedia adında bir kişidir. Bunların Karantina hizmeti dışında doktorluk yapıp yapmadığını bilmiyoruz....Yine 1903 yılında Karantina hekimi Dr. Binbaşı Şahabettin Beydir.²⁶¹

Bu dönemde bölgede en yaygın hastalık sıtmadır. Develi, 1900 yıllarında Mersin ve çevresinde inceleme yapan Dr. Shaffer adlı bir hekimin, Cilicie adlı eserinden alıntı yaparak Dr. Shaffer’in, “Mersin’de birçok Avrupalı ile tanıştım ki bunlar senenin her mevsiminde sıtmadan muzdariptir” diye yazdığını belirtmiştir.²⁶²

Mersin Devlet Hastanesi’nin yapımına 1907 yılında başlanmış, ilk açılışında 40 yataklı olduğu sanılan hastanenin inşaatı 1908 yılında bitirilerek hizmete açılmıştır. Develi, resmi kayıtlarda bu hastane açılmadan önce Tarsus’ta bir Gureba Hastanesi’nin mevcut olduğunu belirtir.²⁶³

III.4.2. Demografik Yapı

Yukarıdaki anlatıldığı üzere Mersin Sancağını oluşturan hem Mersin, hem de Tarsus kazaları nüfus açısından karma bir yapıya sahiptir. Ancak her iki kazada bu

²⁵⁹AVS, 1308, s. 94

²⁶⁰Develi, *a.g.e.*, s. 126; Ünlü, *a.g.e.*, s. 261,

²⁶¹Develi, *a.g.e.*, s. 126

²⁶²Develi, *a.g.e.*, s. 126

²⁶³Develi, *a.g.e.*, s. 126

kozmpolit, karma nüfus yapısı daha çok şehirlerde görülmektedir. Kırsal kesim bazı istisnalar hariç bütünüyle Müslüman nüfustan oluşmaktadır.

1312 H. (1894 M.) tarihli AVS' de Mersin Sancağı'nın nüfusu 68.611 olarak belirtilmiştir. Bu sayının 65.015'ini (yaklaşık % 95) Müslümanlar oluşturmaktaydı. Müslüman olmayan nüfusun, 1.554'ü Rum, 1.166'sı Ermeni, 627'si Katolik ve 249'u Protestan'dı.²⁶⁴

1318 H. (1900 M.) yılına ait salnâmede ise Mersin Sancağı'nın, 1898 yılına ait nüfusu 76.742 olarak belirtilmiştir.²⁶⁵ Bu tarihteki nüfus verileri göçmen sayısının tespiti için önemlidir. Çünkü hükümetin yaptığı plan çerçevesinde, göçmenler ilk kez 1899'da Mersin Sancağı'na gönderilmiştir.²⁶⁶ Ancak bu tarihten sonra yayınlanan AVS'lerde nüfus ile ilgili verilen rakamlar güncelleştirilemeyerek, aynı nüfus tekrarlanmıştır. Dolayısıyla salnâmelerden yola çıkarak Mersin Sancağı'ndaki nüfusun yıllık artışını bulmak ve böylece kısmen de olsa İzmir'den gönderilen muhacirlerin sayısını tespit etmek mümkün değildir.

Karpat'ın aktarmış olduğu 1906/7 nüfus sayımı verilerine göre, ise Mersin Sancağı'nın toplam nüfusu 92.812'dir.²⁶⁷ Bu nüfusun etnik-dinsel dağılımını şu şekilde olmuştur:

²⁶⁴AVS, 1312, s. 94, Bozkurt, *a.g.e.*, s. 55

²⁶⁵AVS, 1318, s. 77, Bozkurt, *a.g.e.*, s. 55. Bu nüfusun 72.513 Müslüman, 1.719 Rum, 1.506 Ermeni, 703 Katolik, 301 Protestan'dır.

²⁶⁶İskân amacıyla Nimet-i Hüda vapuruyla Mersin Sancağı'na gönderilen ilk göçmen kitlesi 1899 yılının Temmuz ayı başlarında Mersin Limanı'na varmıştır. Bkz. *B.O.A., Y.PRK.KOM.*, no= 10-31, 27 Haziran 1315 – 9 Temmuz 1899

²⁶⁷“Toplama yanlış yapılarak 92.767 olarak gösterilmiştir.” Bkz. Karpat, *a.g.e.*, s. 200-201

Topluluk Adı	Toplam
Müslümanlar	83.386
Rumlar	3.450
Ermeniler	4.173
Rum Katolikler	208
Ermeni Katolikler	632
Protestanlar	586
Latinler	101
Süryani	134
Keldani	72
Yahudi	70
Genel Toplam	92.812

Tablo-11: Mersin Sancağı'nın Etnik ve Dinsel Dağılımı (1906/7)

Kaynak: Karpat, *a.g.e.*, s. 200-201

1898 verilerini, Karpat'ın aktardığı 1906/7 verileriyle karşılaştıracak olursak 16.070 kişilik bir fark olduğunu görürüz. Geçen 8-9 yıl içerisinde nüfusun bu kadar artmasında Girit muhacirlerinin de payının olduğu muhakkak olmakla beraber, Sancağın bağlı olduğu Adana Vilayeti'ne gelen toplam göçmen sayısının yaklaşık 5.000 kişi olduğunu düşünürsek buradan hareketle göçmenlerin sayısına ulaşamayacağımız ortaya çıkar.²⁶⁸

III.5. Mersin Tarihi İle İlgili Yapılan Çalışmalarda 1898 Girit Göçmenleri

Tekeli, kent tarihi yazımı konusunda Türkiye'de yapılmış çalışmalara ilişkin bir gruplandırma yapmıştır. Buna göre tarihe yaklaşımları ve yanıtlamaya çalıştıkları sorular bakımından bu tür çalışmaları yedi farklı grup içinde toplamıştır.²⁶⁹ Tekeli'nin yaptığı bu

²⁶⁸Nüfus sayıları arasındaki fark ve Osmanlı Devleti'ndeki nüfus sayılarının verilenin sağlıklı olup olmadığı konumuz dışında bir tartışmadır.

²⁶⁹Bu gruplandırmada birinci grupta Osmanlı düzenini daha iyi tanımak amacıyla yapılmış yerel tarih araştırmaları diye adlandırılabilir monografiler yer almaktadır. Akademik tarihçiler tarafından, tapu tahrir defterleri, evkaf, mühime, maliye defterleri, şer'iyye sicilleri gibi arşiv kaynaklarına dayanarak yazılan bu çalışmalarda asıl amaç doğrudan yereli ya da kenti anlamak değil; Osmanlı düzeninin niteliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. İkinci grupta, gerek akademik gerekse amatör bazda yapılan yerelin siyasal tarihini ön plana alarak, ilgilenilen yörenin Türklerin denetimine girmesi süreci üzerinde duran çalışmalar yer almaktadır. Üçüncü grupta kent tarihini daha çok bir tarihi yapılar kataloğu olarak ele alan çalışmalar yer

gruplandırma göz önüne alınarak, Mersin'e ilişkin olarak yapılan çalışmalara bakıldığında temel olarak "üç tür çalışmanın"²⁷⁰ söz konusu olduğu görülür. Bunlardan birincisi, kentin gelişimini, salnâmeler ve şer'iyeye sicilleri gibi çeşitli arşiv belgelerine dayalı olarak ele alan ve Tekeli'nin yaptığı gruplandırmada birinci grup içinde değerlendirilebilecek nitelikte çalışmalardır.²⁷¹ İkincisi, genel olarak amatör tarihçiler tarafından daha çok kenti tanıtmayı amaçlayan çalışmalardır.²⁷² Bu tür çalışmalar Tekeli'nin gruplandırmasında dördüncü gruba girerler. Onun da belirttiği gibi bu tür çalışmaların kapsamını "yerelin coğrafyası, en eski tarihinden günümüze kadar uzanan, eldeki bilgilere göre yer yer ayrıntılı, ama önemli boşluklar da bulunduran bir tarih, tarihsel binaların tanıtımı, folklorik öğeler, bu yörede yetişen ünlülerin, yerel yöneticilerin ve siyasetçilerin tanıtımını oluşturmaktadır."²⁷³ Üçüncü tür çalışma ise kent tarihini, tarihi yapıları esas alarak anlatan ve bu yapıları kentsel gelişme süreci içinde ele alan çalışmalardır.²⁷⁴

---

alırken; dördüncü grupta daha çok amatör tarihçilerce yazılan, belli bir sorunsal etrafında kümelenmemiş, çok yönlü yerel tarihler yer almaktadır. Tekeli'nin beşinci grupta sıraladığı kent tarihi çalışmaları, kent tarihini bir kurum ya da ekonomik sektörün üzerinden anlatan çalışmalardır. Altıncı grupta, kentin ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimler ile kentin formundaki, fiziki yapısındaki değişimleri bir bütünlük içinde kavramaya uğraşan çalışmalar yer alırken; son olarak kent tarihini kent planı tarihi olarak ele alan çalışmalar yedinci grubu oluşturmaktadır. Bkz. İlhan Tekeli, "Türkiye'deki Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler", *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, 1998, Ankara, ss. 148–166, s. 149 vd.

²⁷⁰Ünlü, a.g.e., s. 5

²⁷¹Örneğin; İbrahim Bozkurt, *Salnamelerde Mersin*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2001; İbrahim Oğuz, *Tarsus Şer'iyeye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, ME. Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2006; Emine Dingec, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20. Yüzyılın Başında Mersin'in Ekonomik Yapısı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998; Tülin Selvi Ünlü, *19. Yüzyılda Mersin'in Kentsel Gelişimi*, ME.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007

²⁷²Örneğin; Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin 1836–1990*, MTSO, Mersin, 2001; Gündüz Artan, *Mersin Tarihi Kronolojisi*, İçel Sanat Kulübü Yayını, Mersin, 2003; Mustafa Necati Çıplak, *İçel Tarihi (Tarihi-Turistik Zenginlikleriyle)*, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1968; Sait Uğur, *İçel Tarihi*, Yeni Mersin Matbaası, Mersin, 1943; Selma Aktan, *İçel İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Garanti Matbaacılık, İstanbul, 1982 vd.

²⁷³Tekeli, a.g.m., s. 151

²⁷⁴Örneğin, *Mersin Evleri*, Haz: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi ana Bilim Dalı Öğretim Üyeleri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995. Bu çalışmaya son dönemde çıkan ve daha çok bir efemera çalışması olarak nitelendireceğimiz şu çalışmayı da eklemeliyiz: Tülin Selvi-Tolga Ünlü (Ed.); *İstasyon'dan Fener'e Mersin*, MTSO, Mersin, 2009

Çeşitli açılardan Mersin kentinin tarihi ile ilgili olan çalışmalar, incelendiğinde genelde kentin kozmopolit ve göç alan yapısına vurgu yapılmakla birlikte²⁷⁵, özelde 1899 Girit göçleri ilgili değerlendirmelere pek rastlamayız. Anlaşılan o ki, 19. yüzyılın sonlarında yaklaşık beş bin gibi bir rakama ulaşan bu göçler, Mersin şehrinin o dönemdeki nüfus miktarı da dikkate alındığında azımsanamayacak bir miktarda olmasına rağmen göz ardı edilmiştir. Örneğin, 30 Ocak 1923'te imzalanan Mübadele Sözleşmesi uyarınca Yunanistan'dan Mersin'e gönderilen mübadilleri konu alan bir çalışmada 1899 Girit göçmenlerine sadece "1899'da Girit'ten Mersin'e gelen muhacirler"²⁷⁶ diye değinilmiş, bu konu hakkında her hangi başka bir bilgi verilmemiştir.

Mersin ile ilgili başka bir çalışmada da 19. Yüzyılda Mersin kentini oluşturan demografik yapının bileşenleri incelenirken Mersin'deki birçok farklı grup hakkında bilgi verilmiş; ancak bu bölümde kente 1899'da gelen Giritli göçmenlerden bahsedilmemiştir.²⁷⁷ Aynı kaynakta daha sonraki bölümde kentin 19. Yüzyıldaki gelişimi çerçevesinde kentin mahallelerinden olan İhsaniye Mahallesi hakkında bilgi verilirken 1899 Girit göçmenlerine değinilmiştir.²⁷⁸ Buna göre kentsel yerleşik alandan kopuk bir biçimde gelişen ancak daha sonra kentle bütünleşik hale gelen İhsaniye Mahallesi, Giritli göçmenlerin yerleştirilmesi için yapılan 50 kadar ev ile birlikte gelişmiş; hatta bu yüzden mahalle bu dönemde Giritli Mahallesi olarak adlandırılmıştır. Aynı yerde, üzerinde Osmanlıca ve Fransızca "Mersin Giritli Mahallesi" yazan bir resimde konulmuştur. Son

²⁷⁵Bkz. Ünlü, *a.g.e.*, ss. 85-92; Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 49-65, Emgili, *a.g.e.*, ss. 85-87, Develi, *a.g.e.*, ss. 57-63, vd.

²⁷⁶Emgili, *a.g.e.*, s. 87. Eserinde 1899'da bölgeye gelen Giritli göçmenlerden bahsetmemekle beraber yazarın 1897-1912 yılları arasında buraya Girit'ten gelen göçmenleri ve onların karşılaştıkları sorunları anlatan bir makalesi vardır. Bkz. Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt XXV, sayı:39, Ankara 2006, ss.189-197

²⁷⁷Ünlü, *a.g.e.*, s. 89-94

²⁷⁸Ünlü, *a.g.e.*, s. 238-239

olarak kentsel yerleşik alan ile arasında geniş meyve ve sebze bahçeleri olan bu mahallenin yakınlarında, zamanla Mesudiye Mahallesi adlı bir mahallenin geliştiği belirtilmiştir.²⁷⁹

Giritli göçmenler hakkında en fazla bilgi amatör tarihçiler tarafından yazılan eserlerde verilmektedir. Özellikle bunlar içerisinde en önemlisi Develi'nin Mersin tarihi ile ilgili yazdığı ve kentin kuruluş dönemi olarak gördüğü 1830'lu yıllardan 1990'a kadar çeşitli açılardan kenti incelediği kitabıdır. Kitapta özellikle kentin mahalleleri tanıtılırken İhsaniye Mahallesi bahsinde 1899 göçmenlerinden bahsedilmiştir.²⁸⁰ Buna göre, mahallenin bulunduğu bölge göçmenlere tahsis edilerek onların yerleşmesi için 50 ev inşa edilmiştir. Bu bağış (ihsan) nedeniyle de mahallenin adı İhsaniye olmakla birlikte, halk buraya Giritli Mahallesi demiştir. Mahallenin sakinleri Türkçe bilmekle birlikte Rumca da konuşmaktadırlar.²⁸¹ Develi, mahallenin eskiden Mersin'in kuzey yönünde bittiği yerden başladığını belirterek, buranın kentin dışı olması nedeniyle kent ile mahalle arasındaki alanda şeker kamışı, sebze ve meyve ekimi yapıldığını, aynı zamanda tatil günlerinde halkın gezmeye geldikleri bir mesire olduğunu belirtmiştir.²⁸²

Kitabının diğer bölümünde de şehirde bulunan komisyonlar anlatılırken Muhacirin Komisyonu ve bu bağlamda Girit göçmenleri hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre komisyon Giritli göçmenlerin yerleştirilmesi için kurulmuştur. Komisyonun başkanı Ali Galip Paşa olup, üyeleri Mukavelat Muhariri²⁸³ Galip Efendi ve Tapu Kâtibi Mustafa Nuri Efendidir.²⁸⁴

Develi, Mersin tarihi ilgili yazdığı bir yazısında ise, Sultan II. Abdülhamit döneminde Girit'ten gelenlerin yerleştirildiği "Girit Mahallesi" halkının bahçe işleri,

²⁷⁹Ünlü, a.g.e., s. 238-239

²⁸⁰Develi, a.g.e., s.s. 77-79

²⁸¹Develi, a.g.e., s.s. 77

²⁸²Develi, a.g.e., s.s. 79

²⁸³Develi bunu "Katibi Adil bugünkü adıyla noter" diye tanımlıyor. Develi, a.g.e., s. 109

²⁸⁴Develi, a.g.e., s. 109

arabacılık, kahvecilik gibi işler ile uğraştığını belirtmiştir. Yine bu yazıda ilk zamanda Türkçeleri iyice zayıf olan; ancak zamanla daha anlaşılır bir dil ile konuşmaya başlayan Giritlilerin, Girit'ten getirdikleri ve bölgedeki keçilere benzemeyen sarı, oldukça büyük keçilerinin sütünü satarak da geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını söylemiştir.²⁸⁵

---

²⁸⁵Develi, "Eski Mersin'de Yaşam", *İstasyon'dan Fener'e Mersin*, (Ed. Tülin Selvi-Tolga Ünlü), Mersin, (ss.34-41), s. 38

IV. BÖLÜM: 1898 GİRİT GÖÇLERİ VE BU GÖÇLERİN MERSİN SANCAĞI'NA YANSIMALARI

IV.1. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Göç Olgusu

19. yüzyıl Osmanlı siyasi coğrafyasının en hızlı değiştiği yüzyıldır. Bunun sonucu olarak da nüfus yoğunluğunda, etnik ve dini yapıda büyük kaymalar yaşanmıştır. Böylece sosyal yapı da büyük ölçüde değişmiştir. Bu dönemde bütün imparatorluk nüfusunu etkileyen hareketlerin en önemli sebebi, yoğun iç ve dış göçtür. Bu nedenle 19. yüzyıl tam anlamıyla Osmanlı için bir “göç yüzyılı” olmuştur diyebiliriz. Bu durumda devlet ve toplum yaşamının her alanında yeni sıkıntılar ve bunları çözmek için geliştirilen yeni çözümler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan bu yoğun göç hareketinin altında yatan temel nedenler siyasidir. Özellikle Çarlık Rusya ile mücadeleler ve Balkan coğrafyasında 19. yüzyılda Osmanlı'dan çeşitli nedenler ile ayrılarak ortaya çıkan devletlerdeki hâkim etnik unsurun, ayrılış süreçleri sırasında ve sonrasında burada yaşayan kendilerinden farklı etnik ve dinsel kimliklere sahip kitleye yaşam hakkı tanımak istememeleri bu nedenlerin başında gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında hâkim duruma gelen bu etnik grupların ana amacı bağımsızlığa kavuştuktan sonra topraklarındaki yabancı unsurları atmak ve katışıksız bir toplum yaratmaktır.²⁸⁶ Bu ana amaç çerçevesinde yapılan şiddet eylemlerinin sonucunda da buralardaki Müslüman kitle Anadolu başta olmak üzere Osmanlı Devletin çeşitli alanlarına göçmek mecburiyetinde kalmıştır.

İlk kez Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakından hemen sonra başlayan Osmanlı Devleti'nin içe dönük göç macerası 1828–29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1856 Kırım Savaşı ve

²⁸⁶Faruk Kocacık, “Rumeli'den Anadolu'ya Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999, Yeni Türkiye Yayınları, ss.655–665, s. 655

en önemlisi 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşlarını takiben²⁸⁷ büyük kitleler halinde Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gelen göçmen dalgaları nedeniyle Osmanlı Devleti için halledilmesi gereken önemli bir sorun haline almıştır.

Bu göçler demografik, ekonomik ve toplumsal alanlarda çeşitli sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu sonuçların etkileri günümüze dek süre gelmiştir. Örneğin bu gün Anadolu'da var olan köylerin büyük bölümü bu göç dalgaları ile gelenlerce kurulmuştur. Türkiye'nin yerleşme biçimini önemli derecede etkileyen bu göç dalgaları ile birlikte Anadolu'da nüfus yoğunluğu yeniden artmış, bunun yanında göçmenlerin çoğunlukla kırsal alanlara yerleştirilmesi nedeniyle nüfusun köy-kent dağılımında köyler lehine büyük değişimler ortaya çıkmıştır.²⁸⁸

Göçlerin ekonomik sonuçlarına baktığımızda göçler ile Osmanlı Devleti'nin giderleri artmış, bununla birlikte yeni gelen göçmenlere verilen topraklar ile ülkedeki tarım alanlarının miktarı ve tarımsal ürün miktarı artmıştır. Ancak devlete ait olan ve yerli halk tarafından mera olarak kullanılan yerlerin göçmenlerce tarım alanı olarak kullanılmaya başlanmasıyla hayvancılık ekonomisi ikinci plana itilmiştir.²⁸⁹

Göçlerin en önemli sonuçları toplumsal alanda kendini göstermiştir. Artan nüfus artışı, ekonomik zorluklar gibi nedenlerden dolayı suçluluk, asayişsizlik ve huzursuzluk gibi sonuçlar ortaya çıkmış; özellikle arazi ve su sorunları nedeniyle yerli halk ile göçmenler çeşitli bölgelerde anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Yerli halk zaten sınırlı olan ekonomik kaynaklara yeni ortakların çıkmasına karşı duydukları tepkiyi çeşitli vesileler ile ortaya koymuştur. Göçmenler açısından ise yüzyıllardır yaşadıkları yerlerden ayrılmaları,

²⁸⁷Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 587–602, s. 591

²⁸⁸Kocacık, a.g.m., s. 658. Bu durum yerli halk ile göçmenler arasında çekişmelere neden olmuştur. Bizim çalışma konumuz olan 1898 Girit göçmenleri açısından özellikle Hebilli-Puh bölgesinde yerli halk ile Girit göçmenleri arasında yaşanan arazi tartışmalarını buna örnek olarak gösterebiliriz. Bu tartışmalar için bkz. *B.O.A., DH. MKT.*, no= 2536-76, 25 Mart 1323-7 Nisan 1907

²⁸⁹Kocacık, a.g.m., s. 658

iskânlarının gecikmesi, yeni tarım tekniği ve üretim araçları yönünden farklı koşullarla karşılaşmaları gibi nedenlerden dolayı sorunlar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti göçler karşısında yaptığı faaliyetlerde iki temel tavrı ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi göçmenlere gerekli yardımı yapmanın “devletin şan-ı iktizasından” olduğu tavrı, diğeri ise özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde daha baskın olarak görüleceği üzere göçmenlerin iskân edilmelerinde Anadolu’da Müslüman nüfusun artırılması şeklindeki Panislamist tavidir. Bu son tavrda devlet yöneticilerinin en azından elde kalanları sağlamaştırmayı tek çıkar yol olarak görmelerinin etkisi büyük olmuştur.²⁹⁰

Göçler karşısında Avrupa Devletleri’nin tavrı ise göçleri bazen açıkça bazen de el altından desteklemek olmuştur. Avrupa Devletleri böylece aslında Avrupa içerisinde onlar için problem olan bir unsurdan kurtulmayı amaçlamışlardır. Bu devletler Avrupa ya da Kafkasya’daki çeşitli Müslüman kitlelerin göç etmesini istemekle beraber bu kitlelerin Osmanlı Devleti tarafından çeşitli bölgelere yerleştirilmelerine karşı çıkmışlardır.²⁹¹

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan iç göç dalgasını iki ayrı gruba ayırabiliriz. Buna göre birinci grup Osmanlı- Rus mücadeleleri sonucu Kırım, Kafkasya ve Osmanlı’nın Avrupa topraklarından yapılan göçlerdir. Özellikle 1828–29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1856 Kırım Savaşı ve 1877–78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında meydana gelen yoğun göçler bu grubu oluşturur. Göçlerin sayı olarak en fazla olduğu bu grup aynı

²⁹⁰1898 Girit göçmenleri ile ilgili yapılan düzenlemelerde bu iki tavır da açıkça kendini göstermiştir. Örneğin, İzmir’de toplanan göçmenlerin çeşitli Anadolu vilayetlerine dağıtılmaları ile ilgili belgelerde Panislamist tavır; yine İzmir’de ve sonra dağıtımla birlikte çeşitli vilayetlerde bulunan göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili belgelerde de “devletin şan-ı iktizas gereği” tavrı sık sık fark edilmektedir. Bkz. *B.O.A., Y.A.Res.*, no=101-29, 9 Haziran 1315-21 Haziran 1899 Göçmenleri çeşitli vilayetlere sek edilmeye ikna etmek için hazırlanan beyanname

²⁹¹Makedonya, Kıbrıs, Doğu Anadolu, Suriye, Filistin gibi bölgelere kimlerinin hangi gerekçeler ile karşı çıktıklarına dair bilgi için bkz. Süleyman Erkan, “XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara, 1999, ss. 612–631, s. 616 vd.

zamanda akademik olarak en fazla üzerinde araştırma yapılan gruptur.²⁹² İkinci grup ise Balkan uluslarının kendi ulus devletlerini kurma ya da kurdukları devletlerin sınırlarını genişletme faaliyetleri sırasında Balkan coğrafyasından yapılan göçlerdir. Bu göçlerde birinci gruba göre sayı olarak daha az göçmen Anadolu'ya gelmiştir. Girit göçleri de bu grubun içerisine girer. Bu göçler üzerinde yapılan çalışmalar daha çok Balkan Savaşları sonrasında olan göçler üzerine yapılmıştır.²⁹³

IV.2. 1898 Girit Göçleri İle İlgili Babîâlî'ce Yapılan Genel Çalışmalar

IV.2.1. Muhacirîn Komisyon-u Âlisi'nin Kurulması

“Girit Sorunu”nun tekrar alevlenmesi ve bunun sonucunda Girit'ten Anadolu'ya çok sayıda göçmenin gelmesiyle birlikte; göçmenlerin daimi iskân bölgelerine sevkleri, iskân ve iaşeleri ile ilgili konuları yürütmek üzere 28 Kasım 1897'de bir komisyon kurulmuştur.²⁹⁴ Daha önceki Muhacirîn Komisyonu'ndan farklı olarak geçici bir üst komisyon olarak kurulan “Muhacirîn Komisyon-u Âlisi” adlı bu komisyonun resmi başkanı Sultan II. Abdülhamid olmakla birlikte, fiilî başkanı yani çalışmaları yürüten kişi komisyonun birinci azasıdır. Komisyon çalışmalarını yürütmüş ve bu çalışmalar hakkında hazırlanan raporlar II. Abdülhamid'e sunulmuştur.

Yılmaz, 1897 yılını takip eden yıllardaki Devlet Salnamelerinin hiç birisinde bu komisyonun yer almamasından hareketle komisyonun 1897'de lağvedilmiş olduğunu²⁹⁵ belirtse de incelediğimiz birçok belgeden anlaşıldığı üzere komisyon sonraki dönemlerde de faaliyetlerini sürdürmüştür.

²⁹²Bu çalışmalar hakkında bilgi için bkz. Erkan, a.g.m., s. 629, 4 no'lu dipnot.

²⁹³Bu konuda bilgi için bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *a.g.e.*, s. 20 vd.

²⁹⁴ Erkan, a.g.m., s. 614

²⁹⁵Yılmaz, a.g.m., s. 591

Komisyon, Erkân-ı Harbiye'den dört, Dâhiliye'den iki, Maliye, Ticaret ve Nafia Nezaretleri ile Orman ve Meadin İdaresi'nden de birer azadan oluşturulmuş, birinci azalığına önce Tophâne Müşiri Zeki Paşa, daha sonra Selanik eski valisi Rıza Paşa getirilmiştir.²⁹⁶ Komisyon, Şura-yı Devlet dairesinde kendisine ayrılan üç odada çalışmalarını gerçekleştirmiştir.

On kişilik bu komisyonun faaliyet çerçevesini belirleyen on yedi maddelik bir yönetmeliği bulunmaktaydı.²⁹⁷ “Muhacir akını devam ettiği müddetçe çalışacağı belirtilen ve haftada üç gün toplanan” bu komisyonun görevleri özetle şöyleydi:²⁹⁸

a.Nereden ve ne kadar muhacir geldiğini ve bunların nerelerde yerleştirileceğini gösterir bir tahrir defteri hazırlamak.

b.Muhacir iskânı için hazineden ayrılan paralar ile ahaliden toplanan îanelerin sarfını gösterir cetvelleri hazırlamak.

c.İstanbul'da bulunan muhacirlerin daimî iskân bölgelerine nakilleri için gerekli olan tren ve vapur ücretlerini mahalli idarelerden temin etmek.

d.Anadolu'da muhacirler için kurulacak olan köylerin muntazaman olmalarını sağlamak maksadıyla, mahalli teşkilatlar tarafından hazırlanan krokileri tetkik ederek onaylamak.

e.Muhacirlerin aslî vatanlarında terk etmiş oldukları emlakın tasfiyesi için dava vekilleri temin etmek.

IV.2.2. Göçmen Sayısındaki Artış ve Sürekli İskân Yerlerinin Belirlenmesi

Kandiye Olayları sonrasındaki şartların zorlamasıyla Osmanlı Devleti göçe izin veren bir tavır takındı.²⁹⁹ Bununla birlikte Girit'ten özellikle İzmir'e doğru yapılan göç

²⁹⁶Yılmaz, a.g.m., s. 591, Kassab, a.g.m., s. 701

²⁹⁷Erkan, a.g.m., s. 620

²⁹⁸Yılmaz, a.g.m., s. 591

hareketi hızlandı. 1898 yılı Aralık ayında İzmir üzerinden Anadolu'ya gelen göçmen sayısının her hafta birkaç yüz kişiyi aştığı, Aydın Vilayeti'nden Babıâli'ye bildiriliyordu.³⁰⁰

Bu dönemde İzmir'e gelen üç bini aşkın nüfusun bir kısmı kendi istekleriyle Aydın Vilayeti kazalarına yerleştirildiler. Geri kalanlar ise İzmir'de bazı sanat kollarında iş tuttular. Girit göçmenlerinin acizleri halkın yardımlarıyla geçiniyorlardı. Bu arada hükümet, göç edeceklerin rahat edecekleri, sıkıntılarını hafifletecekleri surette köyler inşa etmek üzere Fırat Nehri kıyılarında havası hoş, arazisi verimli yerler bulmaya çalışıyordu.³⁰¹

Hükümet Giritli göçmenlerin, kesin iskân edilene kadar İzmir'de kalmalarını istiyordu.³⁰² Hatta göçmenlerin büyük bölümü İzmir'e gelmekle birlikte İstanbul'a da gelenlerin olmasıyla bunu engellemeye çalıştı.³⁰³ Örneğin, 12 Aralık 1898'de Bahriye Nezareti'ne gönderilen tezkerede³⁰⁴ “Babil” adlı vapurla Çanakkale'ye gelen göçmenlerin İstanbul'a getirilmeleri “münasib görülmeyle”; tekrar İzmir'e götürülmeleri istendi. Yine bu tezkere de Biga Mutasarrıflığı, Aydın Vilayeti ve İdare-i Mahsusâ göçmenlerin İstanbul'a gelmelerinin engel olunması konusunda uyarıldı. Babıâli'nin amacı göçmenlerin Aydın Vilayeti'nde mümkün olduğu kadar birleştirilerek hızlı bir şekilde diğer vilayetlere dağıtılmasıydı.³⁰⁵

²⁹⁹B.O.A., *MV.*, no=96-13, 8 Eylül 1314- 20 Eylül 1898; *Y.PRK.TKM*, no=41-61, 20 Mart 1315-1 Nisan 1899

³⁰⁰B.O.A., *B.E.O.*, *Girit Hulasa Defteri*, no=998/62-13, Sıra no=904, Evrak no=157, 10 Kanun-ı evvel 1314-22 Aralık 1898 tarihli belgeden aktaran A. Nühket Adıyeke, *a.g.e.*, s. 271; *B.O.A.*, *İ..MTZ.GR.*, no= 33-1343, 31 Teşrin-i evvel 1317 – 12 Kasım 1898

³⁰¹B.O.A., *İ..MTZ.GR.*, no= 33-1343, 31 Teşrin-i evvel 1317 – 12 Kasım 1898

³⁰²B.O.A., *İ..MTZ.GR.*, no= 33-1354, 16 Kanun-ı evvel 1314 – 28 Aralık 1898

³⁰³İzmir ve İstanbul'un yanında göç edilen yerler Selanik, Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde Rodos ve İstanköy'dür. Oralardaki göçmenler ile ilgili yapılan düzenlemeler için bkz. *B.O.A.*, *MV.*, no=96-31, 21 Teşrin-i evvel 1314 – 2 Kasım 1898, *MV.*, no=96-43, 4 Teşrin-i sani 1314-16 Kasım 1898

³⁰⁴B.O.A., *İ..MTZ.GR.*, no= 33-1346, 30 Teşrin-i sani 1314-20 Mart 1899

³⁰⁵B.O.A., *MV.*, no=97-62, 5 Mayıs 1315 – 17 Mayıs 1899

1899 yılına gelindiğinde göç durmaksızın devam etmiştir. 20 Mart 1899 tarihli bir belgeden³⁰⁶ anlaşıldığı üzere bu tarihte İzmir’de bulunan göçmen sayısı on iki bini geçmiştir. Bunun üzerine Babîâli Fırat kıyılarında göçmenlerin yerleştirileceği uygun yerler arayışına başka bölgeleri de katmıştır.

Sayıları giderek artmakta olan Giritli göçmenlerin yerleştirilmeleri düşünülen yerlerden biri Bingazi ve Derne bölgesidir. Bingazi ve Derne arasında iskâna uygun zeytinlikler bulunduğunun bildirilmesi üzerine alınan karar gereğince Cezair-i Bahr-i Sefid ve Aydın Vilayetlerinde bulunan ve daha sonra buralara gelecek olan göçmenlerin bu iki bölgeye gönderilmeleri istenmiştir.³⁰⁷ Bunun üzerine Meclis-i Vükela buraların iskâna uygun olup olmadığının araştırılması işini Muhâcirîn Komisyonu’na havale etmiştir. Ancak bu işin uzaması sonucu Giritli göçmenlerin içinde buldukları zor durumdan dolayı hemen iradenin uygulanması gerektiği belirtilmiştir.

Göçmenlerin Bingazi ve Derne bölgelerine gönderilme çalışmaları sırasında Sadaret’çe, yerel yöneticilerden bu bölgelere yerleşmek isteyenlerin sayısı sorulmuştur. Bunun üzerine Aydın ve Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayetlerindeki Giritli göçmenlerin hiçbiri bu bölgelere yerleşmek istememişlerdir. Göçmenler bunun nedeni olarak da, vaktiyle Girit’ten bir takım ahalinin o taraflara giderek yetiştirdikleri zeytinliklere bölge ahalisinin saldırmalarını, Bingazi ve Derne bölgelerinin ahalisinin dahi ara sıra Girit’e gelip orada geçimlerini sağlamak için çalıştıklarını hatta bundan dolayı içlerinde bir hayli Bingazili olduğunu belirtmişlerdir.³⁰⁸

İzmir’de giderek sayıları artan Giritli göçmenlerin iskân edilmeleri düşünülen yerlerden birisi de Konya Vilayetidir. Göçmenlerin iskânı için uygun yer arayışı çalışmaları sırasında Muhâcirîn Komisyon-ı Âli’since beş bin haneye yakın göçmenin

³⁰⁶B.O.A., *İ..MTZ.GR..*, no= 33-1362, 8 Mart 1315-20 Mart 1898

³⁰⁷B.O.A., *İ..MTZ.GR..*, no= 33-1361, 7 Mart 1315-19 Mart 1898

³⁰⁸B.O.A., *Y.A.Res.*, no=99-6, 16 Mart 1315- 27 Mart 1899.

yarısının iskâna uygun olan Konya Vilayeti'ne nakledilmesi istenmiştir. Bingazi ve Derne bölgelerine gönderilmelerine dair kaleme alınan irade ile bu istek de uygun bulunmuştur.³⁰⁹ Ancak göçmenler, kendi araştırmalarına göre Konya Vilayeti'nin kışın pek soğuk yazın ise sıcak olması sebebiyle alışkın olmadıkları böyle bir iklimde yaşayamayacaklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak, göçmenler ikliminin uygun olmamasının yanında Konya ahalisinden bir hayli kişi orada geçinme imkânları olmaması nedeniyle İzmir'de hamallık ve amelelikle geçimlerini sağladıklarından bu bölgede yerleştirilmeyi kabul etmemişlerdir.³¹⁰

Aslında Girit göçmenlerinin çeşitli bölgelere iskân edilmek istememelerinin en önemli nedeni yüzyıllardır yaşadıkları vatanları olan Ada'dan ilgilerini kesmemeleri ve uygun koşullar gerçekleşirse ilk fırsatta Ada'ya geri dönmek istemeleridir.³¹¹ Göçmenler bu yüzden Ada'ya geri dönme durumunda daha kolay hareket edebilecekleri yakın bölgelere özellikle Aydın Vilayeti'nin deniz kıyısındaki bölgelerine iskân edilmek istiyorlardı. Göçmenlerin Ada ile ilgilerini kesmeme ve sürekli eğer uygun bir ortam oluşursa Ada'ya geri dönme istekleri daha sonraki dönemde de devam etti.

Özellikle Rodos ve İstanköy'deki Girit göçmenlerinin yerleşmek istedikleri yer “Aydın Vilayeti Mentеше Sancağına tabi Mekri karyesine muzaf Kargı nam mahaldir.” Göçmenlerin buraya yerleşmek istemelerinin ana sebebi bu bölgede zeytin ağaçlarının çok

³⁰⁹B.O.A., *İ.MTZ.GR.*, no= 33-1346, 30 Teşrin-i sani 1314-12 Aralık 1898

³¹⁰B.O.A., *Y.A.Res.*, no=99-6, 19 Mart 1315- 31 Mart 1899

³¹¹Göçmenlerin kendilerinin Konya Vilayetine gönderilmek istemelerine üzerine verdikleri cevabı nakleden Aydın Vilayeti yazısında bu durum şöyle belirtilmiştir: “...selasen kendileri henüz vatanlarından tamimiyle kat’-i alaka etmeyip Girit Meclis-i Umumisi tarafından tanzim olunan nizâm-nâme-i dâhili lâyhâsı Roma’daki süferânın tedkik ve tasdikine arz olunmakla bunun neticesine intizar ederek eğer ki Girit’te ahaliyi İslam hizmet-i askeriye mükellefiyetinden varestede olur ise yine memleketlerine avdet ve aksi takdirde kendilerinden başka Girit’te kalan sair İslam terk-i vatan ve hicret edeceklerinden o vakte kadar buraca kat’iyyen iskana bir karar veremeyeceklerini ve şu halde Konya’da bulunmuş olsalar Girit ile muhaberele buradaki kadar suhuletli olamayacağı gibi avdetleri takdirinde dahi öyle uzak bir vilâyetten evlat ve iyâllerinin nakli külfetine iktidarları olmadığını ve binâen aleyh Konya’ya gidemeyeceklerini ma’rûz-ı intizar beyân eylemişlerdir.” B.O.A., *Y.A.Res.*, no=99-6, 19 Mart 1315- 31 Mart 1899 tarihli Aydın Valisi Kamil Paşa'nın yazısı.

olduğunu duymuş olmalarıdır.³¹² Göçmenleri zorlama yolu ile değil de, ikna ederek çeşitli bölgelere sevk etmek isteyen Babiâli süreç içerisinde hem yeni sevk bölgeleri üzerinde araştırmalar yaparak göçmenleri oralara göndermeye ikna etmeye çalıştı hem de göçmenlerin kendi istedikleri bu gibi iskân bölgeleri hakkında gereken işlemleri yaptı.

Göçmen sayısının hızla artmasıyla ilgili Aydın Valisi Kamil Paşa 17 Mayıs 1899'da Babiâli'ye gönderdiği telgrafta, Giritliler ile ilgili acil tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir. Kamil Paşa'ya göre Giritlilerin göçü yirmi otuz bin gibi rakamlarda kalmayacaktır. Bunca halkın şehir içinde bulundurulması ve binlerce muhtaca iş bulunup para kazandırılması mümkün değildir. Paşa, telgrafında bu durumda zaten ümitsizlik içinde bulunan Giritlilerin aç kalacak olurlarsa ekmekçi ve bakkalları yağma edeceklerini bunların birçoğunun da Yunan, İtalyan ve Maltalı olmalarından dolayı çıkacak bir kargaşayı bahane eden Büyük Devletlerin şehre müdahale edebileceklerini söylemiştir.³¹³ Bu sıralarda Aydın Valisi Kamil Paşa'nın bildirdiği üzere İzmir'e gelen göçmen sayısı yirmi bini (dört bin hane) aşmıştır.³¹⁴

Kamil Paşa, göçmenlerin Aydın Vilayeti'nde İzmir ve çevresine iskân edilmeleri hakkında bir proje hazırlayarak Babiâli'ye iletmiştir. Buna göre çeşitli bölgelerdeki boş devlet arazileri göçmenlerin iskânında kullanılacağı gibi, bunlar yetmezse düşük fiyatta çeşitli arazi ve çiftlikler alınarak göçmenlere dağıtılacaktır. Bütün bunların yapılması, göçmenler için evlerin inşası, tohumluk ve zirai araçların satın alınması, göçmenler kendi kendilerine geçimlerini sağlayana kadar onlara yapılacak yardımlar

³¹²*B.O.A., Y.A.Res.*, no=99-6, 17 Mart 1315- 29 Mart 1899 tarihli, Rodos'taki 459 kişi (108 hane) göçmenin Bingazi, Derne ve Konya bölgelerine gönderilmek istemediklerine dair Rodos Vali Vekili'nin yazısı.

³¹³*B.O.A., Y.A.HUS.*, no= 396-28, 5 Mayıs 1315 – 17 Mayıs 1899

³¹⁴*B.O.A., Y.A.Res.*, no=100- 31, 18 Mayıs 1315 – 30 Mayıs 1899. Belgede sayı verilirken aynen bu ifade kullanılmıştır. Bu anlamda göçmenlerin sayısını tespit etmeye çalışırken hane başı 5 kişi şeklinde değerlendirmek daha doğru bir sayıya ulaşmamızı sağlayacaktır. Nitekim belge içerisindeki başka bir varakta da göçmenlerin hane başı 5 kişi olarak değerlendirilip; onlar ile ilgili uygulamaların buna göre yapılması istenmiştir. Bkz. *B.O.A., Y.A.Res.*, no=100- 31, 18 Mayıs 1315 – 30 Mayıs 1899 Rıza Paşa'nın Arzı.

toplam yüz bin lira tutmaktadır.³¹⁵ Ancak daha sonraki dönemde proje bölgenin hassas durumu nedeni ile Babiâli'ce uygun görülmeyle, göçmenlerin gidecekleri yerlerde Müslüman nüfusu artıracakları noktasından hareketle çeşitli vilayetlere sevkleri için ikna edilmeleri ve bunun sonucunda mutlaka gönderilmeleri Aydın Vilayeti'ne emredilmiştir.³¹⁶

Osmanlı Devleti, hem Kandiye'dekine benzer olayların çıkmasından endişe ederek hem de göçmenleri bir an evvel iskân ederek onların mağduriyetlerini azaltmak için iskâna elverişli yerler tespit etme çalışmasını hızlandırmıştır.

Bu sıralarda Babiâli'nin en büyük korkusu İzmir limanı çevresindeki barakalarda ya da çeşitli medreselerde zor koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışan göçmenlerin bu şartların zorlamasıyla özellikle şehirdeki Hıristiyan ahaliye karşı saldırılarda bulunmalarıydı. Böyle bir durumda da İngiltere ve Fransa'nın duruma müdahale emesi kaçınılmazdı. Nitekim bu sıralarda İngiliz Sefareti, Hariciye Nezareti'ne İzmir'deki göçmenlerin Hıristiyan ahaliye karşı yaptıkları çeşitli saldırıları sürekli ihbar ederek, büyük bir olay çıkarsa İzmir'de bunu engellemek için yeterli kuvvet olup olmadığını soruyordu.³¹⁷ Yine bu günlerde Babiâli'yi telaşlandıracak şekilde Aydın Vilayeti, İzmir açıklarında İngiliz donanmasının dolaştığını, Fransız Sefareti'nden de bölgeye Fransa'dan savaş gemisi gönderileceğinin haber verildiğini merkeze bildiriyordu. Valilik, tahrikler sonucu, Anadolu'nun en önemli iskelesi olan İzmir gibi bir yerde olaylar çıkarsa bunun devlet için "pek muzır" bir şey olacağından göçmenlerin derhal İzmir'den sevk edilmeleri gerektiğini belirtiyordu.³¹⁸

³¹⁵B.O.A., Y.A.Res., no=100-31, 18 Mayıs 1315 – 30 Mayıs 1899

³¹⁶B.O.A. Y.A.Res., no=101-12, 1 Haziran 1315-13 Haziran 1899

³¹⁷B.O.A., Y.MTV., no=190-134, 19 Mayıs 1315-31 Mayıs 1899

³¹⁸B.O.A., Y.EE.KP, no=86/9-858, 24 Mayıs 1315-5 Haziran 1899

Bütün bu gelişmeler üzerine Babiâli bir yandan göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya, içlerinde çeşitli olayları çıkarmaya çalışanları engellemeye çalışırken³¹⁹, diğer yandan da göçmenlerin çeşitli vilayetlere sevkleri için uygun bir proje belirleyerek onları bir an evvel sevk etmeye çalışıyordu.

Göçmenleri iskân edecek uygun yerlerin bulunması çalışmaları sonucunda Muhâcirîn Komisyon-ı Âlisi Birinci Azası Rıza Paşa bir proje hazırlamıştır.³²⁰ Buna göre Aydın Vilayeti'ndeki mevcut 21.795 kişi şu sayılarda çeşitli vilayetlere sevk olunacaktır:

İskân Bölgesi	Göçmen Sayısı
Bingazi Sancağı	5.000
Ankara Vilayeti	4.000
Konya Vilayeti	3.000
Adana Vilayeti	3.000
Halep Vilayeti	2.000
Suriye Vilayeti	1.000
Beyrut Vilayeti	1.000
Karahisar-ı Sahip Sancağı	1.000
Aydın Vilayeti ³²¹	1.795
Toplam	21.795

³¹⁹Örneğin Kandiyeli Babaları, Resmolu Yeniçaraki gibi “fesatçılar” Rodos’a sürülmüştür. *B.O.A., Y.MTV.*, 190-134, 19 Mayıs 1315-31 Mayıs 1899 . Ancak Aydın Vilayeti bunların kaçarak İzmir’e yeniden gelmeye fırsat bulamayacakları şekilde Konya Vilayeti’ne sürülmeleri görüşündeydi. Yine aynı belgeden anlaşıldığı üzere göçmenlerden bir şey yapmayacaklarına dair teminat alınmıştır. *B.O.A., Y.EE.KP.*, no=86/9-858, 24 Mayıs 1315-5 Haziran 1899 tarihli Aydın Vilayeti’nden telgraf.

³²⁰*B.O.A., İ..MTZ.GR.*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899; *Y.A..Res.*, no=100-31, 19 Mayıs 315-31 Mayıs 1899

³²¹Aydın Vilayeti’nde Urla’dan Çeşme-Marmaris’e varıncaya kadar sahil boyunca ve özellikle “mefasid-i Yunaniyye” karşı gelmek üzere faydalı olacağı kanaatiyle bu bölgeye önceden yerleştirilen muhacirlere ek olarak 1.795 kişi daha yerleştirilmesi, İstanbul’a gelmiş olan göçmenlerinde Ankara ve Bursa’ya gönderilmeleri uygun görülmüştür. *B.O.A., İ..MTZ.GR.*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899; *Y.A..Res.*, no=100-31, 19 Mayıs 315-31 Mayıs 1899

Tablo-12: Rıza Paşa'nın Projesi Uyarınca İlk Göçmen Sevkiyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları

Kaynak: *B.O.A., İ..MTZ.GR.*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899; *Y.A.Res.*, 100-31, 19 Mayıs 315-31 Mayıs 1899

Rıza Paşa'nın projesini görüşmek için toplanan Meclis-i Mahsus göçmenlerin iskânları ile ilgili farklı bir görüş ileri sürdü. Buna göre göçmenlerin bir kısmının Bingazi'ye ve bir kısmının da Konya gibi iç taraflara gönderilmeleri kararlaştırılmış olduğu halde göçmenler kesinlikle bunu kabul etmemektedir. Bu nedenle zaten daha en başta Rıza Paşa'nın projesinin en azından bir kısmının uygulanması zordu. Meclis-i Mahsus'ça, göçmenlerin yerleştirilecekleri boş arazilerin fazla olması nedeniyle Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Ma'mûret-ül-azîz, Sivas ve Diyarbakır Vilâyetlerine gönderilmeleri de tartışıldı. Ancak sonuçta Meclis-i Mahsus, göçmenlerin bu bölgelere gönderilmelerinin daha masraflı olacağını, aynı zamanda bu karşılansa bile buralara gitmeyeceklerini de göz önüne alarak Aydın Valisi Kamil Paşa'nın belirttiği üzere Aydın Vilayeti sınırları içerisinde yerleştirilmelerini daha uygun buldu.³²² Ancak bütün bu tartışmalar sonucunda Aydın Vilayeti'nin siyasal ve sosyal durumu nedeniyle Sultan II. Abdülhamit'in de desteklemesi üzerine Rıza Paşa'nın projesi kabul edilerek uygulanmaya çalışıldı.

IV.2.3. Göçmenlerin Sürekli İskân Bölgelerine Sevk Edilmeleri

Sürekli iskân bölgelerinin belirlenmesi ile birlikte göçmenlerin “sevk ve iaşelerini” takip etmek üzere askeri maaşı kadar ilave maaş ve harcırahla Bab-ı Askeri Levazım Dairesi azasından Ferik Haydar Paşa, özel memur olarak atandı.³²³ Aslında Paşa'nın sevk ve iaşe işlerinden önce en önemli görevi, Girit'ten uzak yerlere gitmek istemeyen göçmenleri ikna etmektir.³²⁴ Göçmenleri ikna etmek, toplamak ve sevk etmek

³²²*B.O.A., Y.A.Res.*, no=100-31, 19 Mayıs 315-31 Mayıs 1899

³²³*B.O.A., İ..MTZ.GR.*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899

³²⁴*B.O.A., Y.EE.KP.*, no=86/9-858, 21 Mayıs 1315-2 Haziran 1899

için Paşa'ya yardımcı olarak Girit ileri gelenlerinden Kavurzade Hasan Bey, Bekiraki Mehmet ve Babaloru Ahmet Ağalar verildi. Bunlara Giritlilerin sevk ve iskânları için Babîâlî'ce tahsis olunan yüz bin liradan karşılanmak suretiyle de otuz bin kuruşluk bir harcırah tahsis edildi.³²⁵

Göçmenleri iskân edileceği mahallere birer İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu teşkil olunacaktı. Sevk ve iaşe işlerini yalnız “memurin-i mahalliye” yapamayacağı için İstanbul'dan işlerin yapılabilmesi için “erbâb-ı rûyet” ve iktidardan birer kişi tayin edilerek, adı geçen komisyona katılacaklar, sevkiyatın düzenli ve hızlı yapılmasını sağlayacaklardı. Bu karar uyarınca Prezeve Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Hasan Vefik Efendi de Adana Vilayeti'ndeki komisyona atandı.³²⁶

Yapılan düzenlemeye göre komisyona atanan bürokratlardan mutasarrıflık yapmış olanlardan mazuliyet maaşı olmayanlara beş bin, mektupçuluk etmiş mazuliyet maaşı olmayanlara dört bin kuruş aylık ödenecekti. Maaşı olanların maaşı ise dört-beş bin kuruşa yükseltilecekti. Göçmenlerin sevk, iaşe ve iskânları için şimdilik hazineden yüz bin lira ayrılacaktı. Kara ve deniz yoluyla nakl ve sev olunacak göçmenlerin nakliye vasıtaları çok önceden hazırlanacaktı. Girit'e bir memur gönderilecek, bu memur göç etmek isteyenleri önceden orada bulunan İane Komisyonu vasıtasıyla Maarif Nezareti'ndeki İane Komisyonu'na bildirecekti. İskân-ı Muhâcirîn Komisyon-u Âli'si ise üst kurul olarak göç işlerini merkezden takip edecekti.³²⁷

³²⁵B.O.A., DH.MKT., no=2234-119, 22 Temmuz 1315- 3 Ağustos 1899

³²⁶B.O.A., İ.MTZ.GR., no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899. Belgeye göre Siirt Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Süleyman Faik Efendi Ankara'ya, Divaniye Mutasarrıflığı'ndan ayrılan İbrahim Hakkı Efendi Konya'ya, Hüdeyde Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Mehmet Reşad Bey Aydın'a 5.000 kuruş maaş ile; Beyazıd Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Rasih Efendi Halep'e, Hicaz Mektupçuluğu'ndan ayrılma Mehmet Celal Bey Beyrut'a, Hüdvendigar Mektupçuluğu'ndan ayrılma Muhiddin Bey Karahisar'a, Yemen Mektupçuluğu'ndan ayrılma Nuri Bey Suriye'ye, Bağdat Mektupçuluğu'ndan ayrılma Suphi Bey ise Bingazi'ye 4.000 kuruş maaş ile atanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. B.O.A., DH. MKT., no=2242-134, 5 Ağustos 1315-3 Eylül 1899; B.O.A., A.MKT.MHM., 508-7, 14 Teşrin-i evvel 1315- 26 Ekim 1899

³²⁷B.O.A., İ.MTZ.GR., no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899, Süleyman Beyoğlu, “Girit Göçmenleri (1821–1924)”, *Türk Kültürü İnceleme Dergisi* 2, TİSAV, İstanbul, 2000, ss. 123–138, s. 132

Göçmenlerin iskân yerlerine sevkleri ile ilgili çalışmalar yapılırken Girit'ten göçler de hızla sürmekteydi. Bu sırada Fransa Sefareti Babıâli'ye on bin kişinin daha geleceğini bildirdi. Bunun da etkisiyle gelen İdare-i Mahsusa vapurlarının İzmir'de durdurulmayarak direk Anadolu'nun içlerine nakil merkezi olarak belirlenen Mersin ve İskenderun iskelelerine sevkleri kararlaştırıldı.³²⁸

Bu dönemde Babıâli'nin en büyük sorunu göçmenleri sevk için ikna etmektir. Babıâli sevkîyatın yapılması konusunda kararlıydı; ancak yine de zorlama olmaksızın bu işin gerçekleştirilmesini istiyordu. Bu amaçla faaliyetlerde bulunmak için atanan Ferik Haydar Paşa iki tabur asker ile 3 Haziran 1899'da İzmir'e geldi. Çeşitli ikna faaliyetlerinde bulunan Paşa, göçmenleri ikna etmekte başarılı olamadı.³²⁹

Paşa'nın başarısızlığı üzerine Babıâli özellikle Giritli göçmenler içerisinde itibarlı, sözü geçen kişileri "ikna ve taltif ederek" göçmenleri sevk edilmek konusunda razı etmeye çalıştı.³³⁰ Yine göçmenleri sevkîyata ikna edebilmek için bir beyanname yayınlandı. Beyanname göçmenlerin nakil ve iskânları için her türlü hazırlığın yapıldığı, gitmelerinin hem kendilerinin hem de devletin faydasına olduğu belirtiliyordu. Göçmenler çeşitli bölgelere yerleşerek hayatlarını yeniden kuracak ve İzmir'deki perişan durumlarından kurtulacaklardı. Devlet açısından ise yeni bir olayın çıkması engellenmiş olması, göçmenlerin kendi kendilerini geçindirecek konuma gelmeleri ile birlikte devlet ekonomisi üzerindeki yüklerinin sona ermesi ve en önemlisi de gideceklerdeki yerlerde Müslüman nüfusu artırmaları açısından faydalı olacaktır.³³¹ Özellikle bu son tespit aslında göçmenlerin sevk ve iskân sürecinde devletin faaliyetlerine yön veren Panislamist hareket

³²⁸B.O.A., Y.EE.KP., no=86/9-858, 21 Mayıs 1315-2 Haziran 1899

³²⁹B.O.A., Y.A.Res., no=100-46, 27 Mayıs 1315-8 Haziran 1899

³³⁰B.O.A., Y.A.Res., no=101-12, 1 Haziran 1315-13 Haziran 1899

³³¹B.O.A., Y.A.Res., no=101-29, 9 Haziran 1315-21 Haziran 1899

tarzını ortaya koymaktaydı. Yine bu noktadan hareketle göç ve sonrasında yaşananlar Babîâli tarafından hem içeride hem de dışarıda bir propaganda vesilesi olarak kullanıldı.

Yapılan çalışmalar ile birlikte göçmenlerin kısmen de olsa ikna edilmesiyle 14 Haziran 1899'da sevkiate başlandı.³³² Sevkiyat demiryolu da (şimendifer) kullanılmakla beraber daha çok denizyolu (vapur) ile yapılacaktı. Bunun için Aydın Vilayeti'nin isteği üzerine tahsis edilen vapur kullanılacaktı. Daha sonra ihtiyaç olursa bir tane daha vapur tahsis edilmesi konusu da Bahriye Nezareti'ne bildirildi.³³³ Ancak bir müddet sonra tahsis edilen vapurlar yetmediğinden Hacı Davud vapurları³³⁴ kiralama yoluyla kullanıldı.³³⁵

Göçmenlerin sevkî ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapıldı. Talimat gereği hangi iskelelere ne kadar göçmen gönderileceği vapurlara bindirme yapıldıkça yerel yönetim ve Babîâli'ye bildirilecekti. Göçmenlerin sevk ve iskânları için gerekli olan masraflar yine yerel yönetim tarafından tespit edilecekti. Örneğin, bu talimat üzerine Bingazi'deki yerel yöneticiler göçmenlerin sevk edilmeleri, evlerinin inşası, ziraat yapmaları için gerekli hayvan ve araç, tohumluk ve bir senelik iaşeleri için hane başı 50 lira gerektiğini bildirdiler.³³⁶ Adana Vilayeti ise Kasım 1899'da gönderdiği bir yazıda 1900 senesi Martı'na kadar evlerin inşası ve tarım araçlarının satın alınması için en az 30.000 lira gerektiğini merkeze bildiriyordu.³³⁷ Babîâli bu miktarları çok bulmakla beraber, sevk ve iskân için gerekli kaynağı nasıl bulacaklarını düşünürken İzmir'deki durumun vahametinden dolayı yine de göçmen sevkîyatının başlaması gerektiğini Aydın Vilayeti'ne bildirdi.³³⁸ Göçmenlerin belirlenen bölgelere sevkine yukarıda da belirttiğimiz gibi Haziran

³³²B.O.A., Y.A.Hus., no=397-29, 2 Haziran 1315-14 Haziran 1899. Aydın Valisi Kamil Paşa'nın telgrafı.

³³³B.O.A., Y.A.Res., no=101-29, 8 Haziran 1315-20 Haziran 1899

³³⁴Özel taşımacılık ile uğraştığı anlaşılan bu kuruluş ile ilgili elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır.

³³⁵Örneğin Hacı Davud vapurlarından iki vapurun daha kiralınmasına dair irade bkz. B.O.A., İ.Hus., no=76 1317 Ra-30, Temmuz 1315-18 Temmuz 1899

³³⁶B.O.A., Y.A.Res., no=100-31, 9 Haziran 1315-21 Haziran 1899

³³⁷B.O.A., MV., no=99-25, 3 Kanun-ı sani 1315-15 Ocak 1900

³³⁸Bkz. B.O.A., Y.A.Res., no=100-31, 19 Mayıs 1315-31 Mayıs 1899 ve 9 Haziran 1315-21 Haziran 1899 tarihli varaklar.

1899'da başlanılmış; yılsonuna kadar İzmir'de toplanmış olan göçmenlerin sevkiyatı tamamlanmıştır. Ancak daha sonraki dönemde Ada'daki siyasi durum nedeniyle sayıları öncekiler kadar fazla olmamakla beraber göçmenler yine İzmir'e gelmeye devam etmiştir.³³⁹

IV.2.4. Göçmen Sayısının Tespiti

Göçlerin başlaması ile birlikte İzmir'e gelen 3.000 kişiden fazla ahali kendi istekleri ile İzmir ve çevresine yerleştirilmiştir. Daha sonra göç devam etmiş ve İzmir'de toplanan göçmen sayısı 20.000'i geçmiştir. Bunun üzerine Rıza Paşa'nın projesi ile 21.795 kişi yukarıdaki tabloda da belirtildiği gibi 3.000'i Adana Vilayeti'ne olmak üzere çeşitli vilayetlere gönderilmiştir. Sonraki dönemde göçmen sayısının artması ile birlikte yeniden bir toplu sevk yapılmış ve 11.180 göçmen şu sayılarda çeşitli vilayetlere gönderilmiştir:

İskân Bölgesi	Göçmen Sayısı
Bingazi Sancağı	1.090
Halep Vilayeti	2.000
Suriye Vilayeti (Şam)	3.000
Beyrut Vilayeti	1.000
Aydın-Ankara Vilayetleri ve Karahisar Sancağı ³⁴⁰	4.180
Toplam	11.180

Tablo-13: İkinci Göçmen Sevkiyatının Yapıldığı Yerler ve Göçmen Sayıları

Kaynak: *B.O.A., İ. Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22 Eylül 1315-4 Ekim 1899

³³⁹Örneğin 1903 yılına ait bir belgede İzmir'e Avusturya'nın Satoren vapuru ile 60 kişilik bir göçmen gurubunun geldiği merkeze bildirilmiştir. *B.O.A., Y.PRK.ASK.*, no=199-76, 26 Temmuz 1319-8 Ağustos 1903

³⁴⁰Belgede geriye çeşitli vilayetlere dağıtım sonrası geriye kalan 4.180 göçmenin yarısının Aydın Vilayeti'nin Menteşe sahiline; diğer yarısının ise nüfus az olduğundan şimendiferle Karahisar Sancağı ya da Ankara Vilayeti'ne sevk olunması istenmiştir. Bkz. *B.O.A., İ. Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22 Eylül 1315-4 Ekim 1899

İkinci toplu sevk ile ilgili belgede o ana kadar göçmenlerin toplam 37.739 kişi olduğu belirtilmiştir.³⁴¹ İlk sevkte 21.795, ikincisinde ise son kalan 11.180 kişinin sevk edildiğini göz önüne alırsak toplam 32.975 kişinin nerelere ve hangi sayılarda sevk edildiklerini kesin olarak bilmekteyiz.³⁴² İki toplam arasındaki 4.764 kişinin ise nerelerde iskân edildiklerine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak başlangıçta İzmir ve çevresinde iskân edilen 3.000’den fazla kişinin bulunduğu kaydını ve daha sonra İstanbul’a çeşitli yollar ile gelen 1200 kadar Giritli göçmeninin perişan ve işsiz durumda şehirde dolaşması uygun görülmediğinden bunların Karahisar-ı Sahip Sancağı’na gönderilmesi emri ile ilgili kaydı³⁴³ göz önünde tutarsak aşağı yukarı toplam 37.739 sayısına ulaşabiliriz. Bu rakam I. Bölümdeki tabloda³⁴⁴ açıklandığı üzere 1897 ile 1900 yılları arasında Girit’teki Müslüman nüfusta görülen yaklaşık 40.000 kişilik azalışla da uyum gösterir.

Göçmenlerin toplam sayılarının tespitinde 37.739 sayısına, sayıları kendileri ile ilgili düzenlemenin yapıldığı belgede 950’den fazla olarak³⁴⁵ belirtilen İzmir’deki dul, yetim ve maluller ile yine İstanbul’daki 304³⁴⁶ dul, yetim ve malulü de katmamız gerekmektedir. Bunlar hakkında var olan durumlarından dolayı diğerlerinden farklı bir düzenleme yapılmıştır.³⁴⁷ Ana göç dalgasının yaşandığı 1898 ve 1899 yılları sonrasında

³⁴¹*B.O.A., İ. Hus.*, no= 77-1317/Ca 88, 22 Eylül 1315-4 Ekim 1899

³⁴²Burada sevk sırasında çıkan çeşitli karışıklıklar ve sevk edilecek yerler konusunda yapılan fikir değişiklikleri ile bazı göçmenlerin sevk edilmeleri planlanan yerlerden farklı yerlere gönderilmiş olma durumlarını göz ardı ediyoruz. Yukarıda bahsedilen duruma örnek olarak Adana Valisi Bahri Paşa’nın merkeze gönderdiği bir yazıyı verebiliriz. Yazıda Vali, emir verilmediği halde vapur süvarisinin taşıdığı göçmenleri tertip harici Mersin İskelesi’ne çıkarmaya başladığını ve vilayet ile “muhabere edilmedikçe” göçmen gönderilmemesinin ilgili yerlere emredilmesi isteğini Babîali’ye bildirmekteydi. Bkz. *B.O.A., Y.PRK.UM.*, no=47-22, 18 Haziran 1315-30 Haziran 1899

³⁴³*B.O.A., İ.MTZ.GR.*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899

³⁴⁴Bkz. I. Bölüm, Tablo-4, s. 23

³⁴⁵*B.O.A., İ.MTZ.GR.*, no=33- 1366, 15 Şubat, 1315–27 Şubat 1900

³⁴⁶Göçmenlerin isimlerinin, geldikleri yerlerin ve çeşitli açılardan tasniflerinin kaydedildiği listeler için bkz. *B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=510-12, 23 Temmuz 1316-5 Ağustos 1900

³⁴⁷ Bu durumda bulunan kimselerin “dûçar-ı acz ve müşkilât ve belki saiken sefaletle” meşru olmayan yollara yönelmelerinin “dinen ve insanen” uygun olmayacağı fikrinden hareketle bu sıralarda göçmen iskânı memuriyetiyle İzmir’de bulunan Ferik Şakir Paşa’nın bunlara dair bir talimatname hazırlamıştır. 26 Şubat 1899 tarihli talimatnameye göre, Aydın Vilayeti’ne gelen Giritli Müslüman dul kadın ve yetim kızların korunması için İzmir’de kurulan Sevk-i Muhâcirîn Komisyonu tarafından bunların kimlik ve suretleri tespit

gelen göçmenlerin de katılması ile 1898 Kandiye Olayları sonrasında Anadolu'ya göç edenlerin tam sayılarını tespit edememekle beraber 40.000 kişiden biraz fazla olduğu³⁴⁸ sonucuna varabiliriz.³⁴⁹

IV.3. 1898 Girit Göçlerinin Mersin Sancağı'na Yansımaları

IV.3.1. Göçmenlerin Mersin İskelesi'ne Sevk Edilmeleri ve Sevk Edilen

Göçmen Sayısının Tespiti

1898 Girit göçleri sonrasında İzmir'de toplanan göçmenlerin çeşitli bölgelere dağıtılması için hazırlanan projeye göre seçilen merkez iskelelerden biri de Mersin İskelesiydi.³⁵⁰ 1899 yılının Haziran ayından itibaren İzmir'de toplanan Girit göçmenlerinin bir kısmı başka bölgelere nakledilmek, bir kısmı ise iskân edilmek üzere Mersin'e gönderilmeye başlandı. Giritli göçmenlerin iskânları için Mersin'in seçilmesinde göçmenlerin Ada ile bağlantılarını koparmamak ve Ada ile benzer iklim koşullarında bulunmak için iç bölgeler yerine sahil boylarını istemeleri ve buranın kozmopolit nüfus yapısı etkili oldu.

---

edilecekti. On dört yaşından büyük olan bakirelerle, evlenmeye uygun dul kadınlar kendileri gibi Giritli göçmenlerle veya başka erkeklerle evlendirileceklerdi. Bu yaştan daha küçük kızlar ise evlatlık olarak ailelere verilecekti. Evlenmeye yaş ve halleri uygun olmayanlardan çalışabilecekler, Müslüman ailelere hizmetçi olarak dağıtılacaklardı. Hizmetçilik edemeyecek kadınların ise göçmenlere ayrılmış iane pulu bedeli ile iâşe ve barınmaları sağlanacaktı. Yine talimatname uyarınca muhtaçlar içerisinde bulunan bebekler evlatlı verilecekti. Bebekleri evlatlık edinenlere çocuk başına aylık otuz kuruştan elli kuruşa kadar maaş yardımı yapılacaktı. Erkek çocuklar ise yatılı okullara kaydedilecekti. Evlatlık verilenlerin durumu İstanbul'da Şehremaneti'nce, vilayetlerde ise mülki memurlarca takip edilecekti. Evlendirilecek kızların çeyiz ve diğer masrafları Muhacirîn Komisyonunca karşılanacaktı. Yetim ve dulların hepsinin İzmir'e yerleştirilmesi mümkün olmazsa diğer vilayetlere sevk edileceklerdi. Sevkleri sırasında yanlarında muteber adamlar bulunacak, yol masrafları karşılanacak ve iskânları temin edilecekti. Bkz. *B.O.A., İ.MTZ.GR.*, no=33-1366, 15 Şubat 1315–27 Şubat 1900

³⁴⁸Stathakou bildirisinde bu rakamın yaklaşık 48.000 kişi olduğunu belirtiyor. Bkz. Stathakou, a.g.b., s. 10

³⁴⁹Göçmenlerin kesin olarak kaç kişi olduğunu tespit edemememizin birinci nedeni öncelikle 1898 göçlerinin daha önceden planlanmadan, Ada'daki siyasi gelişmeler neticesinde aniden yapılması ve İzmir ana merkez olmakla beraber dağınık olarak hareket edilmesidir. İkinci nedeni ise talimatnamesi gereği göçmenlerin her türlü kaydının bulunması gereken Muhâcirîn Komisyon-u Âlisi'nin defterlerinin elimizde olmamasıdır. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 594 numaralı "*B.E.O. Nezaret Gelen –Giden Defterleri Kataloğu*"ndaki Gelen-Giden Defterleri içerisinde 1861 ila 1908 yılları arasındaki dönemi kapsayan Muhacirîn Komisyonu'na ait toplam 7 tane defterin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

³⁵⁰Aynı amaçla kullanılan bir diğer önemli iskele de İskenderun İskelesidir.

Süreç içerisinde Adana, Halep ve Konya vilayetlerindeki çeşitli bölgelere gönderilen göçmenler deniz yolu ile önce Mersin Limanı'na, daha sonra kara yolu ile iskân edilecekleri yerlere gönderildi.³⁵¹ Göçmenlerin Mersin Limanı'na getirilmesi için bir vapur tahsisi yapıldı³⁵², ihtiyaç oldukça da vapur sayısı artırıldı.³⁵³ Yine yapılan düzenleme ile sonraki dönemde Girit'ten yola çıkan göçmen gemilerinin İzmir Limanı'nda durdurulmayarak doğrudan Mersin Limanı'na hareket etmeleri sağlanılmaya çalışıldı.³⁵⁴ Böylece devletin göç süreci içerisindeki nakil ve iskân faaliyetlerinde Mersin Limanı ve dolayısıyla Mersin Sancağı daha öncelikli ve önemli hale geldi.

Göçmenlerin Mersin'e ilk olarak sevk edilişi 30 Haziran 1899 tarihinde olmuştur.³⁵⁵ Bu tarihte Kavruzade Hasan Tahsin Bey tarafından gönderilen jurnalde İzmir ve Çeşme'den toplanılan toplam 130 nüfus göçmenin Saadet vapuruyla “Mersin ve sair iskelelere çıkarılmak üzere” gönderildiği, yarın yine göçmen gönderileceği belirtilmiştir.³⁵⁶

1 Temmuz 1899'da Nimet-i Hüda vapuruyla yeni göçmenler gönderilmiş, bu vapur Adana Vilayeti'nden merkeze gönderilen yazıdan anlaşıldığı üzere 8 Temmuz

³⁵¹Bazı durumlarda göçmenler Mersin'e deniz yoluyla getirildikten sonra kara yoluyla çeşitli iskân bölgelerine gönderilmek yerine yine deniz yolu ile gönderilmişlerdir. Örneğin, Temmuz ayında İnyet vapuruyla Mersin'e gönderilerek, oradan karayoluyla Maraş'a sevk edilecek göçmenlerin hasat mevsimi olması nedeniyle “vesait-i nakliye tedariki gayr-i kabil olacağından” deniz yoluyla önce İskenderun'a oradan karayolu ile Maraş'a gönderilmelerinin tartışılması bkz. *B.O.A., A.MKT.MHM*, no= 507-11, 20 Haziran 1315- 2 Temmuz 1899. Mersin'e göçmenlerin deniz yolu ile gönderildikten sonra karayolu ile kalıcı iskân bölgelerine gönderilmelerinde en önemli etki hiç kuşkusuz Mersin'in işlek bir demiryolu bağlantısı üzerinde olması ve özellikle karayollarının diğer bir çok bölgeye göre daha iyi durumda bulunmasıdır. Bu durum daha önce de belirtildiği gibi özellikle Mersin Limanı'nın Çukurova'nın ürünlerinin dış pazara taşındığı ya da dışarıdan gelen ürünlerin ülkenin içi pazarlarına gönderildiği bir merkez olmasından kaynaklanmaktadır.

³⁵²*B.O.A., Y.A.Res.*, no=101-29, 9 Haziran 1315-21 Haziran 1899

³⁵³*B.O.A., İ.Hus*, no= 76-1317/Ra-30, 09 Ra 1317- 18 Temmuz 1899, Belgede Girit göçmenlerinin nakli için tahsis edilen vapurları yetmediği belirtilerek “Hacı Davud” vapurlarından iki vapur daha kiralanması emredilmiştir.

³⁵⁴*B.O.A., Y.EE.KP.*, no= 86/9 -858, 24 Mayıs 1315 – 5 Haziran 1899

³⁵⁵Biz sevkiyatın nerelere ve hangi sayılar ile yapıldığını, göçmenlerin sevki için oluşturulan komisyonda bulunan Kavruzade Hasan Tahsin Bey'in bu konu hakkında merkeze gönderdiği jurnallerden öğrenebiliyoruz. Ancak jurnallerin yazılış şekline dolayı kaç kişinin Mersin'e gönderildiği ve bunların kaçının Mersin Sancağı'nda iskân edilmek, kaçının da başka bölgelere nakledilmek üzere gönderildiğini tam olarak tespit etmemize imkân yoktur.

³⁵⁶*B.O.A., Y.PRK.KOM.*, no=10-26, 18 Haziran 1315-30 Haziran 1899

1899'da Mersin'e varmıştır.³⁵⁷ Aslında Nimet-i Hüda vapuruyla gelenler Payas'a sevk edilmek üzere Mersin'e getirilmişlerdir. Ancak göçmenler Mersin'de vapurdan inmeyi ısrarla istemişler, bunun vapur süvarisi tarafından merkeze bildirilmesi üzerine de Sadaret göçmenlerin Mersin'e indirilerek daha sonra buradan Payas'a sevk edilmelerini kararlaştırmıştır. Bunun üzerine 9 Temmuz'da göçmenler karaya çıkarılmışlardır.³⁵⁸

Bu sıralarda Ferik Şakir Paşa tarafından İnyet vapuru ile 980 göçmenin Maraş'a sevk edilmek üzere Mersin'e gönderildiği telgrafla vilayete bildirilmiştir. Adana Vilayeti bu göçmenlerin daha uygun olan, Mersin'e denizden 6 saat uzaklıktaki Payas'a sevklerini istemişse de bu istek Babıâli'ce uygun bulunmamıştır.³⁵⁹

17 Temmuz 1899'da Adana Vilayeti'nden merkeze gönderilen bir yazıdan anlaşıldığı üzere proje gereği Adana Vilayeti'ne gönderilmesi gereken 3.000 kişiden bu tarihte 2.630'u vilayete gelmiştir.³⁶⁰ Yine aynı gün Mersin'e gelen 441 kişi ile beraber Adana Vilayeti'ne gönderilmesi planlanan 3.000 kişinin sevkıyatı tamamlanmıştır. Vilayette sıcak ve kalabalık nedeniyle bulaşıcı hastalıkların artmasıyla buraya yeni göçmen gönderilmemesi istenmiştir.

Ancak sonraki dönemde de Mersin'e göçmen sevki devam etmiştir.³⁶¹ Mersin'e göçmen sevki ile ilgili elimizde bulunan en ileri tarihli belge 3 Aralık 1899 tarihine aittir. Bu tarihte Kavurzade Hasan Tahsin Bey, Pandanyonyusta [?] vapuru ile

³⁵⁷ *B.O.A., Y.PRK.KOM.*, no=10-31, 29 Haziran 1315-9 Temmuz 1899; *B.O.A. A.MKT.MHM*, no= 507-11, 27 Haziran 1315- 9 Temmuz 1899.

³⁵⁸ *B.O.A., A.MKT.MHM*, no= 507-11, 27 Haziran 1315- 9 Temmuz 1899.

³⁵⁹ *B.O.A., Y.PRK.KOM.*, no=10-31, 29 Haziran 1315-9 Temmuz 1899

³⁶⁰ *B.O.A., A.MKT.MHM*, no= 507-11, 5 Temmuz 1315- 17 Temmuz 1899

³⁶¹ Göçmenlerin bölgeye sevkleri ile ilgili daha birçok belge örnek verilebilir. Örneğin; 10 Kasım 1899 tarihli bir jurnalde Kavurzade Hasan Tahsin Bey, hafta zarfında İzmir'den 81 göçmenin Karahisar-ı sahip, Şam-ı Trablus ve Adana'ya şimendifer ve posta vapuru ile gönderildiğini bildirmiştir. *B.O.A., Y.PRK.ASK.*, no=155-118, 29 Teşrin-i evvel 1315- 10 Kasım 1899. Yine 21 Kasım tarihli başka bir jurnalde de aynı gün 37 nüfus göçmenin kendi istekleri üzerine Antalya ve Mersin'de bulunan akrabalarının yanına gönderildiğini bildirmiştir. *B.O.A., Y.PRK.KOM.*, no=10-49, 20 Teşrin-i sani 1315-21 Kasım 1899. Görüldüğü üzere belgelerin bir çoğunda göçmenlerden tam olarak kaçının Mersin'e ya da hiç olmazsa Adana'ya gönderildiği belirtilmemiş; o gün çeşitli vilayetlere gönderilen kaç göçmen varsa hepsi birlikte bildirilmiştir. Bu durum yukarıda bahsettiğimiz gibi Kavurzade Hasan Tahsin Bey'in jurnallerinden yola çıkarak göçmen sayısının tam olarak tespit edilmesini imkânsız hale getirmektedir.

147'si Mersin'e, 98'i "Şam-ı Trablus, Alanya, Halep ve Şam"a, 32'si Karahisar'a olmak üzere 277 göçmeni sevk ettiğini bildirmiştir.³⁶²

Emgili, incelediği bir belgeden³⁶³ hareketle Adana Vilayetine iskân için gönderilen göçmenlerin 1000 hane olduğunu; bunların 800 tanesinin Adana Vilayeti'nde kalmaya devam ederken; diğer bir kısmının yaşanan zor şartlar nedeniyle başka iskân bölgelerine gittiklerini belirtmektedir. Her hanenin ortalama 5 kişiden oluştuğunu var sayarsak³⁶⁴ Adana'ya iskân edilmek üzere aşağı yukarı 5.000 kişinin geldiği, bunların 1.000 tanesinin ise çeşitli başka iskân bölgelerine gittikleri sonucuna ulaşırız. Bizim incelediğimiz başka bir belge de ise Adana Vilayeti'ne gelen göçmen sayısı hakkında kesin bilgi verilmiştir. Buna göre Vilayet'e 4.000 kişinin gelmiştir. Bunların 400'ü kendi istekleri ile başka bölgelerdeki akrabalarının yanına gitmiştir. Sonuçta belgede toplam 3.600 Giritli göçmenin Adana Vilayeti'nde bulunduğu belirtilmiştir.³⁶⁵

Adana Vilayetine gelenler içerisinde 273 hane Mersin Sancağı'na kalıcı iskânlarının yapılması için gönderilmiştir.³⁶⁶ Belgelerin hiç birinde Mersin Sancağı'na gönderilen göçmenler kişi sayısı olarak belirtilmemiştir. Ancak biz her hanede 5 kişi olduğunu var sayarsak Mersin Sancağı'na gönderilen göçmen sayısının yaklaşık 1.500 kişi olduğu sonucuna ulaşırız.

IV.3.2.Göçmenlerin Mersin Sancağı'nda Karşılanması ve Alınan Önlemler

Yapılan düzenleme gereği göçmenlerin sevk edilecekleri yerlerde birer Himaye Komisyonu kurulacaktı. Bu komisyon eliyle gelen göçmenlerin muhtaçlarına verilmesi

³⁶²B.O.A., Y.PRK.ASK., no=156-47, 20 Teşrin-i sani 1315- 3 Aralık1899

³⁶³B.O.A., A.D., Dosya no=1151 Belge no=179-1.'den aktaran Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri (1897-1912)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXV, S. 39, Ankara 2006, ss.189-197

³⁶⁴Bkz. B.O.A., Y.A.Res. , no=100-31, 18 Mayıs 1315-30 Mayıs 1899

³⁶⁵B.O.A., A.MKT.MHM, no= 508-7, 4 Kanun-ı evvel 1315-16 Aralık 1899

³⁶⁶B.O.A., A.MKT.MHM, no= 508-7, 14 Ağustos 1316-27 Ağustos 1900

kararlaştırılan yevmiyenin³⁶⁷ yanında yiyecek ve erzak yardımı yapılacak ve göçmenler içerisinde hasta olanlara gerekli ilaçları sağlanarak bakılacaktı.³⁶⁸

Göçmenler Mersin'e geldiklerinde yapılan uygulamalar ile ilgili olarak özellikle 9 Temmuz'da Mersin'e varan Nimet-i Hüda vapuruyla gelen göçmenlere dair yapılan yazışmalardan bilgi ediniyoruz. Buna göre göçmenler kıyıya çıkarılmış³⁶⁹ ve kendilerine, yapılan düzenleme gereği çeşitli bölgelere gönderilecekleri bildirilmiştir. Bunların içerisinde bu durumu kabul edenler parça parça Adana Vilayeti'nin içerisindeki çeşitli bölgelere sevk olunmaya başlanmıştır. Ancak göçmenlerin çoğu "serkeşane hareketle söz anlamayarak" gitmek istememişlerdir. Mersin'in iklim koşulları nedeniyle bulaşıcı hastalıklar görülmeye başlanmış; üstelik kentte hastane olmadığı için hastalananların tedavisi tam olarak yapılamamıştır. Bu zorluklar ile uğraşılırken İnyet vapuru ile Maraş'a sevk olunmak üzere göçmenlerin geldiği mutasarrıflığa bildirilmiştir.³⁷⁰

17 Temmuz 1899 tarihine kadar iskân edilmek üzere Adana Vilayeti'ne gönderilen toplam 2.630 kişi "nefs-i Mersin ve Tarsus ve Adana kasabaları derununda" han, medrese³⁷¹ ve benzeri uygun yapılara geçici olarak yerleştirilmiştir. Buralarda oluşan kalabalık ve bölgedeki tahammül edilemez derecedeki sıcaklığın etkisi ile bulaşıcı hastalık

³⁶⁷16 Kasım 1898 tarihli Meclis-i Vükela kararı uyarınca Girit'ten göç edenlere de yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır. *B.O.A., MV.*, no=96-43, 4 Teşrin-i sani 1314-16 Kasım 1898. Mersin Sancağı'ndaki göçmenler ile ilgili belgelerden anlaşıldığı üzere buraya gelen göçmenlere kişi başı günlük 1 kuruş yevmiye verilmekteydi.

³⁶⁸*B.O.A., Y.A.Res.*, no=100-46, 29 Mayıs 1315-10 Haziran 1899. Zaten daha önce kaleme alınan iradede de Girit göçmenlerinden muhtaç durumda olan hastalara ilaç ve tıbbi malzeme yardımı yapılması kararlaştırılmıştı. *B.O.A., İ.MTZ.GR.*, no= 33-1354, 16 Kanun-ı evvel 1314-28 Aralık 1898. Böylece Babıâli muhtaçlara Ada'dayken yaptığı yardımları, göçtükleri İzmir'de yapmaya devam ettiği gibi sonrasında sevk ve iskan edildikleri çeşitli bölgelerde de yapmaya çalışmıştır.

³⁶⁹Göçmenlerin Mersin'e geldikten sonra kendilerine yapılan yardımlara teşekkür etmek için merkeze gönderdikleri yazılarda belirttikleri üzere, göçmenler Mersin İskelesi'nde iskele polisi komiseri Lütfü Bey, polis memuru Kuddusi ve "asâkir-i şâhâne çavuşlarından" Hafız Edhem Efendi ve şehir ahalisince karşılanmışlardır. *B.O.A., Y.MTV.*, no=192-115, 15 Temmuz 1315-27 Temmuz 1899; *Y..A.Hus.*, no=399-16, 3 Ağustos 1315-15 Ağustos 1899

³⁷⁰*B.O.A., A.MKT.MHM*, no= 507-11, 29 Haziran 1315- 11 Temmuz 1899

³⁷¹Tarsus Şerriye Sicilleri incelendiğinde, Tarsus'ta Kubad Paşa, Koyuncu, Rüstem Bey gibi medreselerde kalan göçmenler ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Bkz. T.S.Ş.,316 no'lu defter ve 350 no'lu defter s. 65-66-67 vd.

vakaları daha sık görülmeye başlamıştır. Bu nedenle göçmenlerin “ileri gelenleri ve söz anlayanları” vilayet merkezine çağrılarak göçmenlerin iskânı ile ilgili verilen emir uyarınca “vilayet dâhilinde havası latif sahile karib” ve her türlü ürünün yetiştirilebileceği yerlere evleri inşa edilene kadar misafir olarak çevredeki köylere yerleştirilmeleri gerektiği kendilerine bildirilmiştir.³⁷²

Yerel yöneticiler bu işler ile uğraşırken 17 Temmuz günü 441 kişi daha Mersin’e gelmiştir. Bir iki gün dinlenmeden sonra bunlara da Tarsus ya da Adana’dan hangisine gidecekleri bildirilmiştir. Gelenlerden 80’e yakını özellikle gemi yolculuğu ve sıcak havalardan dolayı hastalanmışlardır. Mersin Mutasarrıflığı artık yeni göçmen gönderilmemesini istemiş³⁷³ hatta 19 Temmuz’da merkeze gönderilen başka bir yazıda da medreselerin ve göçmenler için kiralanan evlerin dolduğu eğer yeni göçmen gönderilirse bunların açıkta kalacağı belirtilmiştir. Yine Mersin’deki hükümet doktoru tarafından da kalabalığın artması ile birlikte salgın riskinin arttığı bildirilmiştir.³⁷⁴

IV.3.3. Göçmenlerin Mersin Sancağı’na İskân Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

IV.3.3.1. Kalıcı İskân Bölgelerinin Belirlenmesi ve Evlerin İnşası

1899 yılının özellikle Temmuz ve Ağustos aylarında iskân edilmek için Mersin Sancağı’na getirilen göçmenler başlangıçta yukarıda da belirtildiği gibi geçici olarak çeşitli yerlerde barındırılmışlardır. Bunun içinde bölgedeki medrese ve hanların yanında yerel yönetimce bu iş için kiralanan evler kullanılmıştır. Bu süreç içerisinde göçmenlerin iaşeleri ve çeşitli ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Yönetimin amacı en kısa sürede kalıcı iskân

³⁷²B.O.A., *A.MKT.MHM*, no= 507-11, 5 Temmuz 1315- 17 Temmuz 1899

³⁷³B.O.A., *A.MKT.MHM*, no= 507-11, 5 Temmuz 1315- 17 Temmuz 1899 Bu sıralarda yerel yöneticilerin en büyük sorunu gönderilen bu kafiyle olduğu gibi daha önceden gelen göçmenlerin sorunları çözülmeden bölgeye keyfi olarak göçmen gönderilmesidir.

³⁷⁴B.O.A., *A.MKT.MHM*, no= 507-11, 7 Temmuz 1315- 19 Temmuz 1899

alanlarını belirleyerek, burada göçmenler için evlerin inşası ve göçmenlere tahsis edilen araziler ile birlikte onları kendi kendilerini geçindirebilir hale getirmektir. Ancak bu amacın gerçekleşmesi süreci gerek finansal kaynak eksikliği gerekse de yerel yöneticilerin bu konudaki başarısızlığı nedeniyle hem Babîâli, hem de göçmenler için oldukça sancılı olmuştur.

Osmanlı iskân politikası ve gelen Giritli göçmenlerin daha çok çiftçi olmaları nedeniyle göçmenlerin iskân edilecekleri kalıcı yerlerin seçiminde kırsal kesime ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda da öncelikle boş yerlerin tekrar “şenlendirilmesi” amaçlanmıştır.³⁷⁵ Adana Vilayeti içerisinde böyle yerlerin seçiminde ana koşul seçilen yerlerin “havası latif sahile karib” ve her türlü ürünün yetiştirilebileceği yerler olmasıdır.³⁷⁶ Gelen Giritli göçmenler içerisinde “sanayi erbabından olanlar” yani kasabalarda iskân edilmeleri gerekenler de uygun yerlere yerleştirilecektir.³⁷⁷

1897’de yürürlüğe giren Muhâcirîn Komisyon-u Âlisi’nin Suret-i Teşkiline Dair Nizamname’de yeni kurulacak köylerin belli bir plan dahilinde inşa edilmesi şartı getirilmiş ve bu tür köylerin plan ve krokilerinin tanzimi ve kontrolü bu komisyona verilmiştir.³⁷⁸ Böylece Girit göçmenleri için çıkan bu nizamname ile göçmenler için ilk kez ızgara planlı, gayet geniş cadde ve sokakların bulunduğu köyler kurulmuştur.

1 Haziran 1899’da çıkan iradede göçmenlerin iskân edilecekleri mahallerde kurulacak köy ve kasabaların düzenli ve sağlığa uygun olması isteniyordu. İnşa edilecek evlerin resimleri padişah tarafından görülecekti. Evlerin gayet güzel, sağlıklı, “kavaid-i fenniyye” uygun ve “mümkün mertebe ehven olmasına” dikkat edilecekti. Her kasaba ve köyde gereği kadar okul ve cami inşa edilecekti. İnşaat için gerekli malzeme iskân edilecek

³⁷⁵Yılmaz, a.g.m., s. 599

³⁷⁶B.O.A., A.MKT.MHM, no= 507-11, 5 Temmuz 1315- 17 Temmuz 1899

³⁷⁷B.O.A., A.MKT.MHM, no= 508-7, 22 Mayıs 1315-3 Haziran 1899

³⁷⁸Yılmaz, a.g.m., s. 596

mahallerden temin edilecekti. Yine iradeye göre inşaatlar kış gelmeden bitirilecek, göçmenlere gerekli zahire ve hayvan sağlanacaktı. Göçmenler iskân edildikleri mahallerde yardım almazlarsa “sefalet ve perişanîyetleri mücib” olacağından bazı benzerleri gibi yalnızca sevkiyatla bırakılmayacak “esbâb-ı iaşe ve ivalarının istikmaliyle” 1900 senesinin yazına kadar kendi kendilerini geçindirecek hale gelmeleri için gereken tedbirler alınacaktı.³⁷⁹

Yapılan düzenleme gereği her ev bir giriş, iki odada ve ahırdan³⁸⁰ ibaret olacaktı. Her bir ev beş kişiden fazla nüfusa sahip ailelere verilecekti.³⁸¹ Evlerin inşasında bölgede bulunan malzeme kullanılacak; evlerde kullanılacak her türlü kereste de orman resminden istisna olacaktı.³⁸² Evlerin inşasıyla birlikte göçmenlere üretime geçmeleri için gerekli arazi, sermaye, çift hayvanı, saman ve tohumluk zahire gibi diğer şeyler verilecekti. Bütün bunlardan sonra ilk hasatla birlikte göçmenlerin daimi iskânlarının tamamlandığı³⁸³ kabul edilerek göçlerinden beri kendilerine verilmekte olan yevmiye ve nan-ı aziz gibi yardımları kesilecekti.³⁸⁴

1899’da her iskân bölgesinde olduğu gibi Adana Vilayeti’nde de bir iskân komisyonu kuruldu. Komisyonun görevleri içerisinde en başta geleni bölgede göçmenler ile ilgili her türlü iş ile meşgul olmaktı. Geçici barınma yerlerindeki göçmenlerin ihtiyaçlarına dikkat etmek, ev yapımı amacıyla, işçilerin tayin ve kontrolü ile uğraşmak, göçmen gelirlerini artırmanın yollarını aramak, göçmenlere tahsis edilen evlerin ve arazilerin tapularını hak edenlere vermek gibi görevlerde komisyon tarafından

³⁷⁹B.O.A., *İ.MTZ.GR...*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899

³⁸⁰B.O.A., *A.MKT.MHM*, no= 508-7, 4 Kanun-ı evvel 1315-16 Aralık 1899

³⁸¹Kassab, a.g.m., s. 699

³⁸²Beyoğlu, a.g.m., s. 133

³⁸³B.O.A., *A.MKT.MHM*, no= 508-7, 4 Kanun-ı evvel 1315-16 Aralık 1899; Yılmaz, a.g.m., s.598

³⁸⁴B.O.A., *MV.*, no=99-75, 27Mart 1316-9 Nisan 1900

gerçekleştirilecekti.³⁸⁵ Komisyon Babiâli'nin göçmen masraflarını mahalli kaynaklar ile karşılanması uygulamasının yansımalarından biri olarak halktan Giritli göçmenler için yardım toplama çalışmaları da yapacaktı. Kazalarda da komisyona bağlı olarak çalışan birer alt komisyon kurulacaktı.

Komisyonun kurulması ile birlikte memurluğuna Preveze Mutasarrıflığı'ndan ayrılma Hasan Vefik Efendi İstanbul'dan gönderilerek atanmıştır.³⁸⁶ Yapılan düzenleme ile Hasan Vefik Efendi, komisyon memurluğuna karşılık olarak, "Mazuliyet Sandığı"ndan emekli maaşı olarak aldığı aylık 1.350 kuruşun yanında görevine başladığı andan itibaren hazineden aylık 3.650 kuruş almıştır.³⁸⁷ 3 Şubat 1901'de Adana Vilayeti'nden ayrılan kadar görevini sürdüren³⁸⁸ Hasan Vefik Efendi'nin ardından göçmenlerin iskân edilmeleri işi tamamen yerel yöneticilerin tasarrufunda kalmıştır.

Mersin Sancağı'na gönderilen göçmenlerin Mersin'de kent merkezinin hemen dışındaki bir alana (İhsaniye Mahallesi), Tarsus'ta şehir merkezindeki çeşitli mahallelere,³⁸⁹ Mersin ve Tarsus kırsalında ise Puh ve Hebilli mevkisi³⁹⁰ ile özellikle Pirice³⁹¹, Melemez (İhsaniye)³⁹², Bülbüldere ve Sucular³⁹³ gibi mevkilere yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak özellikle finansman sorunu³⁹⁴ nedeniyle Mersin kent merkezi dışındaki bölgelerde göçmenlere verilecek evlerin inşası bir türlü bitirilememiştir.

³⁸⁵Kassab, a.g.m., s. 699

³⁸⁶B.O.A., *İ.MTZ.GR.*, no=33-1363, 30 Mayıs 1315 – 2 Haziran 1899

³⁸⁷B.O.A., *D.MKT.*, no=2242-134, 22 Ağustos 1315-3 Eylül 1899

³⁸⁸B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 512-14, 26 Kanun-ı sani 1316- 8 Şubat 1901

³⁸⁹Tarsus Şerhiye Sicilleri'nde yaptığımız inceleme sonucunda göçmenlerin bulunduğu mahalleler şunlardır: Sofular, Yenimahalle, Şamlı, Tekke, Cam-i Atik, Cami-i Cedid ve Hamidiye mahalleleri. Bkz. T.Ş.S., 350 no'lu defter

³⁹⁰B.O.A., *DH.MKT.*, no= 2460-26, 26 Kanun-ı sani 1316 – 11 Mart 1901 Mersin şehir merkezinin 18 km. kuzey doğusundadır.

³⁹¹B.O.A., *A.MTK.MHM.*, no=512-14, 29 Kanun-ı sani 1316- 11 Şubat 1901. Deliminnet Köyü (şimdiki ismi Atalar Beldesi) sınırları içerisinde bulunmaktadır. Tarsus şehir merkezinin 12 km güney batısındadır.

³⁹²B.O.A., *A.MTK.MHM.*, no= 512- 14, 29 Kanun-ı sani 1316- 11 Şubat 1901. Tarsus şehir merkezinin 18 km. batısındadır.

³⁹³B.O.A., *DH.MKT.*, no= 2809-76, 18 Temmuz 1315 – 30 Temmuz 1899. Tarsus şehir merkezine 10 km kuzey batısındadır.

³⁹⁴B.O.A., *A.MTK.MHM.*, no= 512- 14, 27 Kanun-ı sani 1316 – 9 Şubat 1901.

Mersin’de daha sonra İhsaniye Mahallesi olarak isimlendirilecek mevkide göçmenler için 50 tane ev³⁹⁵ inşa edilmiş böylece burada bulunan göçmenlerin iskânları tamamlanmıştır. İnşaatlar daha sonra Tarsus’taki inşaatların büyük bölümünü de yapacak olan müteahhit Çergizade Şakir Efendi tarafından yapılmıştır. Adana Vilayeti’nin yazısı üzerine evlerin inşasında “hizmet ve gayret gösteren” görevliler ödüllendirilmiştir. Buna göre inşaatın muhasebesini tutan Kamil Efendi’ye üçüncü rütbe, tahrirat memuru Namık Bey’e dördüncü rütbe, Muhacirîn Komisyonu Kâtibi Kamil Efendi’ye ise beşinci rütbe Mecidi Nişan verilmiştir.³⁹⁶

Mersin’de evlerin inşası tamamlanmakla birlikte, göçmenlerin daha kalabalık olduğu Tarsus’ta ve Vilayet’in diğer bölgelerinde özellikle masrafların karşılanması konusu nedeniyle evlerin inşası büyük sorun olmuştur. Adana Vilayetine göre göçmen evlerinin her birinin inşası için 3.500 kuruş masraf gerekmektedir. Adana Vilayeti göçmenler için yapılması gereken masrafı hesaplayarak merkeze bildirmiştir. Buna göre yapılması planlanan 900 ev için 31.500 lira, verilecek 750 çift öküz için çifti 20 kuruştan 7500 lira, göçmenler mahsul alana kadar karşılanacak giderleri ve onlara verilecek sermaye için de hane başı 2 liradan 18.000 lira gerekmektedir. Vilayetin hesabına göre göçmenler için yukarıda sayılan bütün masrafların toplamı 57.000 liradır. Adana Vilayeti, eğer

---

³⁹⁵*B.O.A., A.MTK.MHM*, no= 508-7, 26 Kanun-ı evvel 1315 –7 Ocak 1900. Belgede Adana ve Mersin merkezde “toksan haneden müretteb iki mahalle teşkil olundu” şeklinde bir kayıt vardır. Burada kastedilen şeyin iki mahalledeki toplam ev sayısının 90 olduğu düşüncesindeyiz. Çünkü aynı belgenin içerisindeki başka bir varakta Mersin’de açılışı yapılan 50 evden bahsetmektedir. Yine başka bir varakta da Adana ve Mersin’e gönderilmesi gereken “90 hane Girit muhâcirinin kâmilin iskân olunduğu” belirtiyor. Bkz. *B.O.A., A.MTK.MHM*, no= 508-7, 22 Mart 1316 ve 3 Nisan 1318 tarihlerinde Adana Vilayeti’nden Sadaret’e gönderilen telgraflar. Yine aynı belgeden anlaşıldığı üzere bu iki mahalleden başka Adana Vilayeti’nde 8 köy kurulmuştur.

³⁹⁶*B.O.A., DH.MKT.*, no=2378-24, 10 Temmuz 1316-23 Temmuz 1900

öküzler Vilayet'ten ve ona bağlı olan kazalardan tedarik edilebilirse bu masrafın 49.000 liraya düşeceğini belirtmiştir.³⁹⁷

Adana Vilayeti başlangıçta göçmenlerin evlerinin inşası için 20.000 lira, çift öküzlerinin alımı için 7.000 lira, göçmenlerin yevmiye ve nakliye masrafları için de 8.500 lira olmak toplam 35.000 lira civarında bir paranın gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu paranın özellikle evlerin inşası ve öküzlerin alınması için gereken 27.000 lirasının ziraat mevsimi geçmeden acilen gönderilmesi gerektiğini, Vilayetin maliyesinin diğer ödemeler ile beraber bunları karşılamaya müsait olmadığını merkeze bildirmiştir. İstenen bu para Adana Vilayeti'ndeki 3.600 göçmen için gerekli evlerin yarısı olan 450 ev içindir. Ancak Babîâlî "her ne kadar göçmenlerin bir an evvel iskân edilerek, göç zorluklarından bir an evvel kurtarılmaları amaçlanıyorsa da" böyle bir meblağın merkezden gönderilemeyeceğini ve uygulama gereği Vilayet'in göçmen masraflarını kendi kaynaklarından karşılaması gerektiğini belirtmiştir.³⁹⁸

Babîâlî masrafların birim fiyatlarını da uygun bulmamıştır. Buna göre Babîâlî her bir evin inşası için belirlenen 3.500 kuruşun yüksek bir meblağ olduğunu; göçmen evleri 800 nihayet 1000 kuruşa inşa olunabileceğini belirtmiştir. Üstelik göçmen masrafları için 100.000 lira tahsis edildiği göz önüne alındığında istenilen 49.500 lira Adana Vilayeti'ne verilir ise diğer vilayetlere kaynak kalmayacağından, Adana Vilayeti'nden özellikle evlerin inşası için gereken belirtilen masrafların tekrar gözden geçirilmesini istemiştir.³⁹⁹ Bunun üzerine Adana Vilayeti'nde vilayet yöneticileri, Muhâcirîn Komisyonu

³⁹⁷B.O.A., *A.MTK.MHM*, no= 508-7, 4 Kanun-ı evvel 1315-16 Aralık 1899 Adana Vilayeti'nin iskan masrafları hakkındaki bu tahminlerinden yola çıkarsak Mersin Sancağı'nda inşa edilmesi düşünülen 275 evin sadece inşası için yaklaşık 10.000 lira bir meblağın gerektiği anlaşılmaktadır.

³⁹⁸B.O.A., *A.MTK.MHM*, no= 508-7, 3 Teşrin-i sani 1315-15 Kasım 1899

³⁹⁹B.O.A., *A.MTK.MHM*, no= 508-7, 5 Teşrin-i sani 1315-17 Kasım 1899

yetkilileri ve eşrafın katıldığı bir toplantı yapılmış ve bu toplantı sonucunda bir evin 3.500 kuruştan aşağı yapılamayacağı yinelenerek merkeze bildirilmiştir.⁴⁰⁰

1900 yılının Nisan ayında Tarsus'ta iskân edilmeyerek çeşitli medrese ve mescitlerde barındırılan göçmen sayısı 140 hanedir.⁴⁰¹ Şikâyetler üzerine Babîâli'ce Adana Vilayeti'nden hem göçmenlerin iskânlarının bir an önce yapılarak onların zor durumdan kurtarılması hem de göçmenlerin barındırılmaları nedeniyle eğitim yapılamayan medreselerin göçmenlerin iskânı ile boşaltılarak buralarda tekrar eğitime başlanması istenmiştir.⁴⁰² Süreç içerisinde göçmen evlerinin inşası için gerekli bu masrafın karşılanması konusu çözüme ulaştırılamamış ve Vilayet ile Babîâli arasındaki yazışmalar devam etmiştir.⁴⁰³ Böylece 1901 yılına gelindiğinde göçmenlerin bölgeye getirilmesinin üzerinden bir buçuk yıldan fazla zaman geçmesine rağmen evler inşa edilememiştir. İskân edilmemelerinin yanında yevmiyelerinin de verilmemesi dolayısıyla giderek zor durumda kalan Girit göçmenleri bunun üzerine Tarsus'ta olaylar çıkarmışlardır.

IV.3.3.1.1. Tarsus Olayları

Tarsus'a kalıcı iskânlarının gerçekleştirilmesi için gönderildikten sonra medrese ve hanlarda zor şartlar içerisinde kalan göçmenler, özellikle çocukların bu durumda kış şartlarına dayanamaması sonucu hastalık ve ölüm vakalarının yaşanması nedeniyle sık sık yerel yöneticilere ve merkeze şikâyet ve rica dilekçeleri göndermişlerdir. Dilekçelerde göçmenler, sürekli iskânlarının gerçekleştirilmesi, yevmiyelerinin ödenmesi ve durumlarının düzeltilmesini istemişlerdir.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ B.O.A., A.MTK.MHM., no= 508-7, 22 Kanun-ı evvel 1315-3 Ocak 1900

⁴⁰¹ B.O.A., DH.MKT., no=2336-30, 8 Nisan 1316-21 Nisan 1900

⁴⁰² B.O.A., DH.MKT., no=2357-71, 28 Nisan 1316-10 Haziran 1900

⁴⁰³ Bu konuya göçmen masraflarının karşılanması sorununu incelediğimiz sırada değineceğiz.

⁴⁰⁴ B.O.A., Y.MTV., no=211-39, 23 Kanun-ı sani 1316-5 Şubat 1901

Şikâyetlerin artması üzerine Babiâli'nin göçmenlerin bazılarının iklimi uygun olmayan yerlere yerleştirilmelerinden dolayı hayli ölüm olayı olduğundan bu durumun kabul edilemeyeceğini ve göçmenlerin uygun yerlere iskân edilmeleri gerektiği kararına⁴⁰⁵ rağmen özellikle masrafların karşılanması sorunu nedeniyle Tarsus'taki Giritli göçmenler için değişen bir şey olmamıştır. Bu durum da şikâyetlerin artarak devam etmesine sebep olmuştur.

Göçmenlerin şikâyetleri üzerine Mersin Mutasarrıflığı, Tarsus'taki evlerin inşası için gerek duyulan 1.200.000 kuruş masraf karşılanırsa bir iki ay içerisinde evlerin bitirilmesinin imkan dahilinde olduğunu Babiâli'ye bildirmiştir. Mutasarrıflık, göçmenlerin İngiltere ve Almanya Konsolosluklarına başvurması “muzır” olacağından inşaatlara hız verilmek için “masaraf-ı mezkurenin emval-i umumiyyeden sarfına” emir verilmesini istemiştir. Zaten bir müddet sonra da 56 kişilik bir göçmen kitlesi Mersin'e gelip “sefaletlerinin son dereceye vardığından bahisle” hanelerinin inşa edilmelerini istemişler, yoksa konsolosluklar başvuracaklarını belirtmişlerdir.⁴⁰⁶

27 Ağustos 1900 tarihinde Mersin Mutasarrıflığı'ndan Sadaret'e gönderilen telgraftan anlaşıldığı üzere, Mersin'e iskân edilmek için gönderilen göçmenden ancak 50 hanesi iskân olup geriye kalan 223 hane iskân olunmamıştır. Mutasarrıflık, iskân olunmayan bu göçmenler mescit ve medrese gibi yerlerde ikamet etmekte ve kendilerine aylık 900'er kuruş hesabıyla sene de toplam 330.000 kuruşa yakın bir aylık verildiğini bildirmiştir. Bu sırada en büyük sorun göçmenlerin masraflarının karşılanmasıdır. Babiâli göçmen masraflarının ağnam ve aşar gelirleri hariç “emval-i saireden tesviyesini”

⁴⁰⁵B.O.A., MV., no=99-75, 27 Mart 1316-9 Nisan 1900

⁴⁰⁶B.O.A., A.MTK.MHM., no= 508-7, 17 Temmuz 1316-30 Temmuz 1900 Bu sırada Adana Vilayeti'nin başka yerlerinde de şikâyetler artarak devam etmiş ve olaylar çıkmıştır. Örneğin, Kozan'da 23 Ağustos 1900 günü para istemek için yerel muhasebeye gittiği sırada isteğinin karşılanmaması üzerine muhasebeciye bıçak çekmiş; ancak orada bulunan nöbetçiler tarafından etkisiz hale getirilerek bıçağı elinden alınmıştır. Bu olaydan sonra Adana Vilayeti, göçmenlerin çok kötü bir halde olduklarını ve böyle giderse daha büyük olaylar çıkarmalarının kaçınılmaz olduğunu merkeze bildirmiştir. Bkz. B.O.A., A.MTK.MHM., no= 508-7, 11 Ağustos 1316-24 Ağustos 1900

istemiştir. Mersin Mutasarrıflığı ise ağnam ve aşar gelirleri hariç olmak üzere toplanan gelirin “maaş ve masarif-i mahalliyeye bile kifayet etmediğini” belirterek burada göçmenlere verilen yevmiye ile birlikte 700.000 kuruş açık olduğunu bildirmiştir.⁴⁰⁷

Adana Valisi Bahri Paşa 1900 yılının Ekim ayında Mersin’e yaptığı ziyaret sonrasında Babiâli’ye gönderdiği telgrafta Mersin Sancağı’nda henüz iskân edilmeyen 203 hane bulunduğunu belirterek, göçmenlerin İngiltere Konsolosluğu’na başvurduklarını bildirmiştir. Vali Bahri Paşa, ziyaret sırasında kendisine başvuran ve eğer evleri bir müddet daha inşa edilmez ise Girit’e geri döneceklerini bildiren⁴⁰⁸ göçmenlere evlerinin inşa edileceğini; konsolosluklara başvurularının “muzır” olduğunu söylemiştir. İngiltere Konsolosu’na da “münasib suretle cevap ita etmiş”; ancak daha sonra tekrar Konsolos tercümanı gelerek göçmen başvurularının giderek arttığını bu nedenle Mersin’de bulunan diğer konsolosluklar ile “müştereken sefaretlerine durumu bildirmeleri gereğinin hâsıl olduğunu” ifade etmiştir.⁴⁰⁹

Göçmenler, daha sonraki dönemde Adana ve Halep Fevkalade Kumandanı Ali Hasan Paşa’ya sundukları dilekçede Tarsus’a gönderilmelerinden beri iki yıl geçmiş olmasına rağmen iskânlarının gerçekleşmediğini “leyteülle’alla ile imrar-ı vakitle medrese köşelerinde” aileleri ile sefalet içinde olduklarını ve özellikle kalabalık ve rutubet yüzünden salgın tehlikesinin baş gösterdiğini belirtmişlerdir. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere göçmenlerin “perişanîyetleri son dereceye” gelmiştir.⁴¹⁰

Tarsus Redif Binbaşılığı vasıtasıyla ilettikleri şikâyetlerinde göçmenler çeşitli kereler durumlarını anlatarak birçok yerlere başvurularına rağmen herhangi bir sonuç

⁴⁰⁷B.O.A., A.MTK.MHM., no= 508-7, 14 Ağustos 1316-27 Ağustos 1900

⁴⁰⁸Göçmenlerin evleri inşa edilmez ise Girit’e geri döneceklerini ya da konsolosluklara başvuracaklarını söylemeleri yalnız Mersin Sancağı’nda olmamış, Adana Vilayeti’nin başka bölgelerinde de benzer durumlar meydana gelmiştir. Örneğin; Cebel-i Bereket’te göçmenler aynı şeyleri yerel yöneticilere bildirmişler, evlerinin inşası sorunun yine çözülmemesi üzerine burayı terk ederek İskenderun’a gitmişlerdir. B.O.A., A.MTK.MHM., no= 508-7, 2 Teşrin-i evvel 1316-15 Ekim 1900

⁴⁰⁹B.O.A., A.MTK.MHM., no= 508-7, 2 Teşrin-i evvel 1316-15 Ekim 1900

⁴¹⁰B.O.A., A.MTK.MHM., no= 512- 14, 11 Şubat 1901- 11 Şubat 1901

alamadıklarını, yevmiyelerinin “gün ve gün verilmeyip yirmi beş otuz gün biriktikten sonra” ihtiyaçları nedeniyle yaptıkları “zorlama ve feryatla” üç dört gün verilip sonradan yine verilmediğini söylemişlerdir. Aynı şikâyet dilekçesinde göçmenler, Vilayet Seyahat Gazetesi’nde okudukları bir ilanda güya iskânlarının yapıldığının belirtildiğini ancak durumun büsbütün tersi olduğunu bildirmişlerdir.⁴¹¹

Giritli göçmenler yerel yöneticilere yaptıkları başvurularda evlerinin bitirilerek iskânlarının gerçekleştirilmemesi “Maliye’ye atf olunmakta ise de” geldikleri günden beri kendilerine verilmesi gereken yevmiyenin toplamı yapılacak evlere karşılık olarak düşünülecek olursa bunun başlı başına bir kaynak oluşturacağını belirtmişlerdir. Son olarak eğer bütün başvurularına rağmen kalıcı iskânları yapılmaz ve özellikle yevmiyeleri ödenmez ise sefaletten tekrar Mersin’deki “ecnebi konsoloslarına” müracaat etmeye mecbur olacaklarını söylemişlerdir.⁴¹² Göçmenleri artan şikâyetlerinin yanı sıra inşaat müteahhitleri de istihkakları verilmediği halde inşaata devam ettiklerini söyleyerek yakınmalarını dile getirmişlerdir.⁴¹³

Süreç içerisinde göçmenlerin istekleri sonuçsuz kalmış, şartların giderek zorlaşmasıyla birlikte bu durum göçmenler içerisinde infialle sebep olmuştur. 5 Şubat 1901 günü 200 kişilik bir göçmen gurubu, yevmiyelerinin ödenmemesini protesto ederek Tarsus hükümet konağına ve kaymakamın evine saldırmışlardır. Göçmenler “ellerinde sopa ve bellerinde bıçak vesaire ile hanelerimizin inşa ve maişetimizin temin edilmesini isteriz ” sloganıyla hareket etmişlerdir.⁴¹⁴ Kaza kaymakamını “tehdit ve tazyik ederek”, kendilerini durdurmaya çalışan polis ve jandarmaya karşı durarak taşkınlık çıkarmışlardır.⁴¹⁵

⁴¹¹*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=512-14, 25 Kanun-ı sani 1316- 7 Şubat 1901

⁴¹²*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=512-14, 16 Kanun-ı sani 1316-29 Ocak 1901; *B.O.A., Y.MTV.*, no=211-39, 24 Kanun-ı sani 1316-6 Şubat 1901

⁴¹³*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no= 513- 4, 20 Şubat 1316 - 5 Mart 1901

⁴¹⁴*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no= 513-4, 20 Şubat 1316 – 5 Mart 1901

⁴¹⁵*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no= 512- 14, 26 Kanun-ı sani 1316 - 8 Şubat 1901

Tarsus'ta meydana gelen olayları merkeze bildiren Adana Valisi Bahri Paşa, Adana Vilayeti dahilinde göçmenlerin yaşlarının temini için çalışılmakta olduğunu belirterek, buna rağmen olayların çıkmasını “Vilayet idaresinin aksamasında menfaatleri olan bazı kişilerin” zaten yaratılış olarak “taayyüş-i haşin olan” göçmenleri kışkırtmalarına bağlamıştır. Olaylardan hemen sonra Adana Valisi'nin yanına gelen Tarsus Kaymakamı Salih Paşa'ya göre de “fesatçıların eseri” olan bu olaylar ile kendilerine iftira atılmaya çalışılmaktadır. Tarsus'ta inşa olunacak 130 evin müteahhide ihale olunması kararlaştırılmış ve inşaatın masraflarının ve göçmenlerin yevmiyelerinin verilmesi temin olmuşken böyle bir olayın çıkması göçmenlerin kışkırtılması nedeniyledir. Her ikisi de böyle bir durum meydana gelebileceğini daha önce merkeze bildirdiklerini belirtmişlerdir.⁴¹⁶ Adana Vilayeti böyle bir olayın gerçekleşmesini önlemek için “fesatçıların” önce Vilayetin sınırları içerisinde Tarsus'tan uzak bir yere sürülmelerini uygun bulmuşsa da daha sonra bunun yeterli olmayacağını düşünerek bunların Rodos'a sürülmelerini istemiştir.

Olayları değerlendiren Muhâcirîn Komisyon-u Âlisi Birinci Azası Rıza Paşa ise Adana ve Halep Fevkalade Komutanlığı ile Tarsus Redif Binbaşılığı'ndan gelen yazılarda her ne kadar göçmenlerin iskân işlerinin Vilayet'çe gerektiği gibi yapılmadığı ihbar ediliyorsa da; Vilayetin mali kaynakları derecesinde göçmenlerin evleri parça parça inşa edilerek, yevmiyeleri dahi imkân derecesinde verildiğini bildirmiştir. Paşa'ya göre iskân işlerinin hızlı bir şekilde gerçekleştirilememesinin nedeni “Vilayet'in maliyesinin zaruretidir”. Vilayet göçmenlerin “sızıltı” çıkarmamaları için çeşitli isteklerde bulunmuşsa da Maliye Nezareti bunları kabul etmeyerek “ emval-i umumiye-i vilayet ve bakıyye

---

⁴¹⁶B.O.A., A.MKT.MHM., no= 512- 14, 26 Kanun-ı sani 1316 - 8 Şubat 1901

tahsilâtından” göçmenlerin masraflarının karşılanmasını emrettiği için çıkan olaylar nedeni ile Vilayete de bir şey denilemez.⁴¹⁷

Tarsus Olayları sonucunda Babiâli, yabancı konsolosluklara başvurarak yardım isteyeceklerini belirten bu grubu, olaylar büyümeden engellemeye çalışmıştır. Göçmenleri sakinleştirmek için 10 günlük yevmiyeleri ödenmiştir. Ancak Mersin ve Tarsus'ta bulunanlara ödenmesi gereken toplam 2.000 lira yevmiye tutarının hepsinin ödenmesi mümkün olmadığından, çıkacak her türlü olay için önlem alınması da kararlaştırılmıştır.⁴¹⁸ Tekrar böyle olayların çıkmasını engellemek için göçmenlerin hükümet konağına saldırısına ön ayak olan Giritli göçmenler Hasan Ağa, Hasan Bin Derviş, Bezarul, Mustafa ve Hacı Şerifaki'nin Rodos'a sürülmeleri⁴¹⁹, “teb'id ve terbiyeleri esbabının istikmalı”⁴²⁰ kararlaştırmıştır.

IV.3.3.1.2. Evlerin İnşasının Tamamlanması

Tarsus Olayları, göçmenlerin evlerinin inşası konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Olaylardan sonra inşaat mevsiminin gelmesiyle birlikte yerel yönetim evlerin inşası çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu sıralarda Mersin bölgesinde de Hebilli mevkinde bitirilmiş olan evlere 19 Mart 1901 tarihinde resmi açılış ile birlikte göçmenler iskân edilmişlerdir.⁴²¹ Tarsus bölgesinde ise Deliminnet köyü civarındaki Pirice mevkiinde bir kerede 34, diğer defada da 24 ev inşa edilerek toplam 58 ev bitirilmiş ve buralara göçmenler yerleştirilmiştir.⁴²² Daha sonra aynı mevkide 22 ev daha inşa edilerek o kadar hane göçmen yevmiyeleri verilerek bu evlere iskân edilmişlerdir. Temmuz 1901'de

⁴¹⁷B.O.A., A.MKT.MHM., no= 512- 14, 26 Kanun-ı sani 1316 - 8 Şubat 1901

⁴¹⁸B.O.A., A.MKT.MHM., no=519-73, 19 Eylül 1318 - 02 Ekim 1902

⁴¹⁹B.O.A., A.MKT.MHM., no= 512- 14, 29 Kanun-ı sani 1316 - 11Şubat 1901

⁴²⁰B.O.A., A.MKT.MHM., no=519-73, 19 Eylül 1318 - 02 Ekim 1902

⁴²¹B.O.A., D.MKT., no= 2463-14, 26 Mart 1316-18 Mart 1901

⁴²²B.O.A., A.MKT.MHM., no= 512- 14, 3 Temmuz 1317 – 16 Temmuz 1901

bitirilen bu 80 evin yanında inşası planlanan 90 evin yarısının da Tarsus merkezde, Pirice ve Melemez (İhsaniye) mevkilerinde inşası için keşif çalışmaları yapıldığı ve yakında “muamelat-ı lâzime” yapılarak inşaatlara başlanılacağı Adana Vilayeti tarafından merkeze bildirilmiştir.⁴²³ Başka bir belgeden anlaşıldığı üzere bir kısım evinde Bülbüldere ve Sucular bölgelerinde yapılması kararlaştırılmıştı.⁴²⁴

Yukarıda bahsedilen evlerin inşası ile birlikte Tarsus'ta ev inşası sorunu bitmemiştir. Çünkü sayılarını gönderdikleri dilekçeden yaklaşık 20 hane olarak tahmin ettiğimiz bir Giritli göçmen kitlesi Adana'nın Payas kazasından Tarsus'a gelmişlerdir. Göçmenler verdikleri dilekçe de iki buçuk senedir iskân edilmediklerini, “1316 senesinin Ağustos ayından beri” [Ağustos 1900] yevmiyelerinin kesildiğini, çiftçi olmalarından dolayı bölgede geçimlerini sağlayacak imkân bulamadıklarını bu yüzden kendilerine birer ev inşa edemeyerek Tarsus ve Mersin'e gelmek zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir.

Yine aynı dilekçede Tarsus ve Mersin'de de zor durumdan kurtulamadıklarını, geldikleri günden beri hanlarda ve bazı bahçelerde kaldıklarını, kışın başlamasıyla birlikte artık bunun da imkânsızlaşacağını belirtmişlerdir. Dilekçeden anlaşıldığı üzere Payas'tan gelen göçmenler yevmiye alamadıkları için Mersin Sancağı'nda iki yolla hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Bunlardan birincisi kadın ve kızların Tarpani veya Mavromati'nin fabrikalarında çalışması ikincisi ise ufak tefek eşyalarını satmak ya da borç almaktır. Göçmenlerin isteği iskânlarının gerçekleştirilmesi ya da en azından artık ne satacak eşyaları ne de borç alacak itibarları kalmadığı için iki yıldır biriken yevmiyelerinin ödenmesidir.⁴²⁵

Göçmenlerin yönetime ilettikleri şikâyetleri üzerine kaleme alınan iradeye göre Adana Vilayeti'ndeki göçmenlerin hâlâ iskân olunamaması durumu Vilayet'teki

⁴²³B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 512- 14, 27 Haziran 1317 – 10 Temmuz1901

⁴²⁴B.O.A., *D.MKT.*, no= 2460- 26, 26 Şubat 1316-11 Mart 1901

⁴²⁵B.O.A., *İ.Hus.*, no=95-1317/Z-93, 9 Kanun-ı sani 1316-22 Ocak 1901

memurların tembelliğinden ileri gelmiştir. Görevlerini yerine getirmeyen memurların cezalandırılacağı göz önüne alınarak göçmenlerin iskânları bir an önce yapılmalıdır.⁴²⁶ İradede bu hükümlerin olmasına rağmen verilen şikâyet dilekçesi başta olmak üzere yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadar 1902'nin Ağustos ayına gelindiğinde Payas göçmenleri sorunu daha çözülememiştir.⁴²⁷

Babiâli göçmenler ile ilgili her konuda olduğu gibi göçmen evlerinin inşası ve göçmen köylerinin kurulması ile ilgili yapılan düzenlemelerde de dinsel ve siyasi propagandaya önem veriyordu. Ülke genelinde göçmenlerin yerleştirildiği her köy veya mahallede bir cami kuruldu. Göçmenler için teşkil edilen mahalle, köy ve camilere “İhsaniye, Hamidiye, Aziziye” gibi isimler veriliyordu. Örneğin, Mersin’de göçmenlerin yerleştirildikleri mahalleye ve Tarsus kırsalında göçmenlerin yerleştirildiği köye ve oralarda yapılan camilere “İhsaniye”⁴²⁸, Tarsus şehir merkezinde Girit göçmenleri için yapılan evlerin bulunduğu mahalleye ve oradaki camiye ise “Hamidiye” isimleri verildi.⁴²⁹

Sonuç olarak elimizde göçmenler için Mersin Sancağı’nda inşa edilen evler ile ilgili en ileri tarihli belge Tarsus’ta teslim edilen 42 ev için halk tarafından Padişah II. Abdülhamit’e “şükran gösterisi” yapıldığı hakkındadır.⁴³⁰ 1902 yılının Mayıs ayında önceden gelen bütün Girit göçmenlerinin evleri bitirilerek iskânları gerçekleştirilmiştir.⁴³¹ Böylece Mersin merkezde 50, Tarsus merkez ve çevresinde 225⁴³² olmak üzere 275 ev inşa

⁴²⁶B.O.A., *İ.Hus.*, no=95-1317/Z-93, 22 Mart 1318-4 Nisan 1902

⁴²⁷B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 519- 34, 15 Ağustos 1318-25 Ağustos 1902 Payas’tan Mersin Sancağı’na gelen bu göçmenler için daha sonra ne gibi bir düzenleme yapıldığı hakkında elimizde kayıt yoktur.

⁴²⁸Tarsus’ta kurulan göçmen köyüne “İhsaniye” isminin konulması hakkında bkz. B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no=527-20,18 Haziran 1321-1 Temmuz 1905

⁴²⁹Bu uygulamanın Mersin Sancağı dışındaki başka bölgelerde de birçok örneği görülmüştür. İsim koyma uygulaması sonraki göç hareketlerinde de devam etmiştir. Bu dönemde de rağbet gören yer ismi “Reşadiye” olmuştur. Hatta daha önceki dönemde göçmenlere tahsis edilip de ismi “Hamidiye” konan bazı yerlerin isimleri “Reşadiye” ye çevrilmiştir. Örneğin, yukarıda bahsettiğimiz Tarsus’taki “Hamidiye” ismi verilen mahallenin ismi Adana Vilayeti’nin isteği üzerine “Reşadiye” diye değiştirilmiştir. Bkz. B.O.A., *DH.İD.*, no=97/1-21,12 Nisan 1327-25 Mayıs 1911

⁴³⁰B.O.A., *D.MKT.*, no=490-42, 15 Nisan 1318-28 Nisan 1902

⁴³¹B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 508- 7, 24 Nisan 1318-7 Mayıs 1902

⁴³²B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 508- 7, 4 Nisan 1318-17 Nisan 1902

edilmiştir.⁴³³ Tarsus Kazasında inşa edilen evlerin 45'nin Hebilli-Puh bölgesinde⁴³⁴, 80'ni Deliminnet Karyesi civarında bulunan Pirice Mevkiinde, yine 80'i Melemez mevkiinde (İhsaniye) inşa edildiğini⁴³⁵ kesin olarak tespit etmekle beraber geriye kalan 65 evin kaçının Puh, Hebilli, Bülbüldere-Sucular ya da Tarsus merkezde inşa edildiğini bilemiyoruz.

IV.3.3.2.Göçmenlere Arazi Tahsisi ve Göçmenlerin Üretici Hale Getirilmeleri

Önemli sorunlardan bir diğeri ise gelen göçmenlere sonraki dönemde geçimlerini sağlamak için arazi tahsis edilmesidir. Babıâli 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'ya gelen göçmen kitlelerini iskân edebilmek için uygun araziler bulmaya çalışmıştır. Bu amaçla meralar, yaylalar, miri çiftlik ve çayrlar, yerli halka ait olup, boş durumda bulunan araziler satın alınıp göçmenlere dağıtılacaktır.⁴³⁶

1878 yılında yapılan “İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi”ne göre göçmenlere köy ve kasabalarda boş durumda bulunan “miri, metrûk veya mevkuf arazilerden” lüzumu miktarda yer gösterileceği hükme bağlanmakla birlikte; ne miktarda arazi verileceği konusunda her hangi bir belirleme yapılmamıştır. 1905 yılında çıkan “İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamesi”nin 29. Maddesine göre ise tahsis edilecek arazi yerel yönetimce 20 dönümden 50 dönüme kadar verimliliğe göre tayin edilecektir.⁴³⁷ Yine talimatname gereğince 10 yılı geçmedikçe araziyi başkasına satamayacaklardır.

⁴³³B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 508- 7, 4 Nisan 1318-17 Nisan 1902

⁴³⁴B.O.A., *DH. MKT.*, no=2463-14, 5 Mart 1317-18 Mart 1901. Belgede inşa edilen evlerin resmi açılışlarının yapıldığı belirtiliyor.

⁴³⁵İlk başta 40 ev inşa edilmiş, daha sonra müteahhide 75.000 kuruş civarındaki tahsisatsız verilmediği için bir müddet inşaatlar durmuşsa da daha sonra müteahhidin ikna edilmesiyle inşaatlar tekrar başlamış ve 40 ev daha yapılarak 153 göçmen buraya yerleştirilmiştir. Bkz. *B.O.A., A.MKT.MHM.*, no= 508- 7, 29 Mart 1318-11 Nisan 1902 ve 24 Nisan 1318-7 Mayıs 1902 tarihli varaklar.

⁴³⁶Emgili, *a.g.m*, s. 191

⁴³⁷1878 ve 1905 İskân-ı Muhâcirîn Talimatnamelerinden aktaran Yılmaz, *a.g.m*, s. 598

Mersin Sancağı'na gelen göçmenlere 1901 yılının Ağustos ayından itibaren tarım faaliyetlerinde bulunacakları araziler tahsis edilmiştir. Bu konuda Adana Vilayeti'nden merkeze gönderilen yazılarda her bir haneye kaç dönüm arazi verildiği belirtilmemiş, göçmenlere arazinin verilip verilmediği ya da verilmişse verilen toplam arazi miktarı merkeze iletilmiştir. Örneğin, bir belgeye göre Pirice mevkinde iskân edilen 80 hane göçmen için 5.831 dönüm arazi tahsis edilmesi için gerekli işlemler yapılmaktadır. Bu işlemler yapıldığı sırada zaten Tarsus'un Hebilli Karyesi'nde araziler verildiği gibi, İhsaniye, Bülbüldere ve Sucular mevkilerinde de göçmenler için gerekli arazinin verilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.⁴³⁸

Arazilerin tahsisi ile birlikte göçmenlerin sorunları bitmemiş, daha sonraki dönemlerde arazilerin sahipleri olduklarını iddia ederek ortaya çıkan kişiler mahkeme kararı ile arazilerini geri almışlardır. Bunun üzerine Babıâli'ye başvurarak durumu ileten göçmenler sefalet içinde olduklarından kendilerine yeni arazi tahsis edilmesini istemişlerdir.

Bu konuda en önemli örnek Hebilli ve Puh köylerinde Giritlilere verilen araziler ile ilgili yaşanmıştır. Buna göre Hebilli köyünde göçmenlere verilen ve tapuya kaydedilen arazinin sahipleri olduklarını iddia ederek Puh köyü ahalisinden Derviş Ağa, Hebilli köyünden Mehmet Ali Ağa, İğdir köyünden Musa Çavuş ve Ali ve Esenli köyünden Reşid mahkemeye yaptıkları başvuru sonucu arazileri göçmenlerin elinden almışlardır. Giritli göçmenlerin 5 Nisan 1907 tarihli dilekçesine göre bu bölgeye yerleştirilen 24 hanenin arazileri alınmıştır. Bunlardan Hebilli köyündeki 13 hanenin arazisi sahipleri bulunduğu iddiasıyla alınmış, Puh Köyü'ndeki 5 hane köyün merası olduğu için “ziraattan men edilmiş”, yine Puh köyündeki 6 haneye verilen arazi ise

---

⁴³⁸B.O.A., DH. MKT., no= 2536-76, 13 Eylül 1318-26 Eylül 1901

Mersin'in İğdir ve Esenli köyünden bu arazilerin sahipleri olduklarını iddia eden kişilerin mahkemeye başvurmaları sonucu göçmenlerin ellerinden alınmıştır. Giritli göçmenler Babîâli'ye gönderdikleri dilekçede sefalet içinde olduklarını ve geçimlerini sağlamak için kendilerine bu arazilerin geri verilmesini ya da yenilerinin tahsis edilmesini istemişlerdir.⁴³⁹

Giritli göçmenlerin şikâyetleri üzerine Babîâli, tahsis edilecek arazilerin durumunu belirleyen talimata uygun olarak sahipsiz ve boş bu arazilerin göçmenlere tahsis edildiğini, üstelik bu durumun tapuya da kaydedildiğini belirtmiştir. Bundan dolayı Babîâli, durumun tarafsız bir şekilde araştırılmasını ve eğer arazilerin kendilerine ait olduğu iddiasında bulunan kişiler haksız ise mahkeme kararı ile aldıkları araziler ellerinden alınarak yine Giritli göçmenlere verilmesini, yoksa göçmenlere yeni araziler tahsis edilmesini Adana Vilayeti'nden istemiştir.⁴⁴⁰

Göçmenlerin üretici duruma getirilmeleri konusunda yönetimin çözmek zorunda olduğu diğer bir sorun iskânları gerçekleştirilerek, arazi tahsisleri yapılmış göçmenlere gerekli çift hayvanı (öküz), saman, tohumluk ve sermaye verilmesidir. Finans sorunu nedeniyle yerel yönetim arasında yapılan yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla tarlaların ekim zamanına kadar bunların yetiştirilmesi düşünülmüşse de ancak 1902 yılının bahar aylarında bunların dağıtımı yapılabilmıştır. Örneğin kurulan İhsaniye köyündeki 80 haneye ancak Nisan ayında hane başı bir çift öküz ve 20 lira sermaye verilmiştir.⁴⁴¹

Şehirlere merkezlerine yerleştirilen göçmenlere ise köylerde yerleştirilenlere verilen aynı yardımların karşılığı nakden ödenmiş; bunların çocukları da, çeşitli zanaat alanlarına çırak olarak verilmiştir.

⁴³⁹B.O.A., *DH. MKT.*, no= 2536-76, 25 Mart 1323-7 Nisan 1907

⁴⁴⁰B.O.A., *DH. MKT.*, no= 2809-76, 10 Nisan 1323- 23 Nisan 1907

⁴⁴¹B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no= 508- 7, 4 Nisan 1318-17 Nisan 1902

IV.3.3.3.Göçmenlerin Masraflarının Karşlanması

Göçmenlerin masraflarının karşılanması konusu göçmenlerin iskân edilmek üzere gönderildiği bütün vilayetlerde olduğu gibi Adana Vilayeti'nde de çözülmesi gereken en önemli sorundur. Vilayet 3.600 göçmen için yapılacak masrafların karşılanması için merkezle birçok yazışma yapmıştır. Bu sorun Vilayet'te inşa edilmesi planlanan 900 evden 275'nin inşa edileceği Mersin Sancağı'nı da büyük ölçüde etkilemiş; kaynak yokluğundan dolayı uzunca bir dönem göçmenlere yevmiyeleri verilemediği gibi, özellikle Tarsus Kazası'nda inşaatına başlanılan göçmen evleri de bitirilememiştir. Göçmenler kaldıkları zor durum nedeniyle 1901 yılı Şubat'ında olaylar çıkarmışlardır.

Kaynak sorunun bu kadar büyük olmasının ardında yatan neden hem Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu zor durum, hem de Girit'ten göçün kısa bir süre içerisinde yoğun bir şekilde yapılması nedeniyle devletin hazırlıksız yakalanmasıdır. Bu iki nedene yaklaşık 40.000 kişi olarak hesapladığımız göçmen sayısının fazlalığını da eklemeliyiz. Çünkü her şeyini terk etmiş olan bu insanlara devlet evi, arazisi, hayvanı ve üretim araçları ile yepyeni bir hayat kurmak mecburiyetindeydi.

Yukarıda bahsedilen amacın gerçekleştirilmesi için başlangıçta çeşitli rüsumlar bu işe sarf edilmiştir. Bunlar içerisinde ülkede kesilen hayvan başına alınan ve zaten daha önce anlattığımız gibi Girit'teki muhtaçlara yardım için kullanılan Zebhiyye Rüsümü, alkollü içeceklerden alınan Zecriye Rüsümü örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında gerek ülke içinden gerekse ülke dışından çeşitli toplanan çeşitli yardımlarda bu yolda kullanılmıştır.⁴⁴² Ancak 1899 yılına gelindiğinde göçmen sayısındaki artış ve bütçe

⁴⁴²B.O.A., MV., no=96-3, 14 Teşrin-i evvel 1314-26 Ekim 1898

kaynaklarındaki sıkıntı nedeniyle yeni bir kaynağın oluşturulması zorunlu hal gelmiştir. Bu amaçla yeni bir yöntem olarak iki yıl süreyle uygulanacak pul satışı başlatılmıştır.⁴⁴³

Göçmenlerin masraflarının karşılanması amacıyla çıkarılacak bu pulların vilayetlere tebliği sorumluluğu Dâhiliye Nezaretine verilmiştir. Sistemin yürütülmesinden ise merkezde Maliye Nezareti, taşrada ise defterdarlar sorumlu olarak kabul edilmişlerdir. Pulların evraka yapıştırılmasından da, evrakın işlemini yapan memur sorumlu tutulmuştur. Pullar 20 para, bir, on ve elli kuruşluk⁴⁴⁴ olarak bastırılmış ve damga pulları satmakta olan bayilerde satışa sunulmuştur. Sonraki dönemde pul uygulaması kaldırılması kararlaştırılmakla birlikte⁴⁴⁵ sonradan bundan vazgeçilmiştir.

Göçmenlerin iskânları ile ilgili olarak 100.000 lira tahsis edilmiş bunun pul gelirinden karşılanması düşünülmüştür.⁴⁴⁶ 6 Mayıs 1900 tarihli bir yazıdan anlaşıldığı üzere göçmenlerin iskân masraflarına karşılık olmak üzere basılan pulların Adana Vilayeti'ndeki evraklarda da kullanılması kararlaştırılmıştır.⁴⁴⁷ Adana Vilayeti'nin pul hâsılatı topladığı ilk ayda hâsılatı 9.114 kuruş olmuştur.⁴⁴⁸ Sonraki dönemde Adana Vilayeti'nde pulların tükenmesi üzerine yeniden basılmasına o zamana kadar evrakların pullar olmaksızın işleme alınmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁹

Babıâli başlangıçta 100.000 lirayı, sonra sırasıyla 1316 (1900–1901) mali yılı bütçesinde 60.000 lirayı, 1317 (1901–1902) mali yılı bütçesinde 100.000 lirayı, son olarak 1318 (1902–1903) mali yılı bütçesinde ise yine 100.000 lirayı “tahsisat-ı fevkalade” adı

⁴⁴³ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, “İskân-ı Muhâcirin İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara, 1999, ss. 603–611, s. 606

⁴⁴⁴ Her işlem için farklı bedeli olan bir pul kullanılacaktır. Örneğin; tiyatro ve oyun kumpanyalarının her bir bileti için yirmişer pare; arzuhaller, ilmühâber, evlilik belgeleri gibi belgeler için birer kuruş; her türlü sözleşmeler, rüştiye mekteplerinde verilen diplomalar için beşer kuruş, taş ocağı ruhsatnameleri, idadiye diplomaları gibi belgeler için onar kuruş vs. Uygulama konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 606-611

⁴⁴⁵ Uygulama konusunda bilgi almak için bkz. Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 606-611

⁴⁴⁶ *B.O.A., Y.A.Res.*, no=101-29, 9 Haziran 1315-21 Haziran 1899

⁴⁴⁷ *B.O.A., MF.MKT*, no=502-27, 23 Nisan 1316-6 Mayıs 1900

⁴⁴⁸ *B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=508-7, 23 Mayıs 1316-5 Haziran 1900

⁴⁴⁹ *B.O.A., DH.MKT.*, no=604-76, 18 Teşrin-i evvel 1318-31 Ekim 1902

altında göçmenlere tahsis etmiştir.⁴⁵⁰ Bu miktarlardan da anlaşılacağı üzere göç Osmanlı yönetimi için her şeyden öte mali anlamda tam anlamıyla büyük bir yük olmuştur. Osmanlı yönetimi bu yükün altından pul hâsılatı gibi çeşitli yöntemler ile kalkmaya çalışsa da özellikle Adana Vilayeti başta olmak üzere çeşitli vilayetler ile yaptığı uzun yazışmalardan⁴⁵¹ anladığımız kadarıyla bu durum hem merkezi ve yerel yönetim, hem de göçmenler için zorlu bir süreç meydana getirmiştir.

Yukarıda bahsedilen sürecin Adana Vilayeti açısından en önemli konusu göçmenlerin yevmiyelerinin ödenmesi, evlerinin inşası ve kalıcı iskânları öncesinde kendilerine verilmesi gereken çift hayvanı, üretim araçları ve tohumluğun verilmesi için gerekli paranın nereden sağlanacağıdır. Bunun için Babiâli'nin ısrarla belirttiği kaynak “bakıyye-i kadime mahsulâtı”dır.⁴⁵²

Vilayet ise Babiâli'nin bakıyye tahsilâtından masrafların karşılanmasının işleri birkaç ay uzatacağını zaten bu tahsisattan karşılanmak istense bile paranın toplanamayacağını belirterek; bu durum karşısında mutasarrıflıkların masrafların nasıl karşılanacağını sorduklarını bildirmiştir. Çünkü “bakıyye-i kadime mahsulâtından” göçmen masraflarının karşılanmasına imkân olamadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Örneğin, Tarsus'taki evlerin inşası için gereken para 1.200.000 kuruştur.⁴⁵³ Üstelik Tarsus'ta bulunan göçmenlere verilen yevmiyenin toplamı senelik yaklaşık 290.000 kuruştur.⁴⁵⁴ Oysa “1315 emvâlden” aşar ve ağnam bakayasası olarak 10.000 kûsur kuruş, diğer kalemlerden ise 225.000 kuruş “bakıyye” olduğu; bu paranın da sene sonuna kadar ancak

⁴⁵⁰Tevfik Güran (Haz.), *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841–1918*, Tarihi İstatistikler Dizisi C. VII, DİE, Ankara, 2003, ss. 131–152

⁴⁵¹Sırf *A.MKT.MHM.*, no=508-7 no'lu belge Adana Vilayeti ile bu konuda yapılmış olan 120 yazışma vardır.

⁴⁵²*B.O.A., MV.*, no=99-75, 27 Mart 1316-9 Nisan 1900

⁴⁵³*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=508-7, 19 Temmuz 1316-1 Ağustos 1900

⁴⁵⁴*B.O.A., A.MKT.MHM.*, no=508-7, 17 Mart 1316-30 Mayıs 1900

100.000 kuruşunun toplanabileceği ve bunun da yalnız göçmenlerin iaşelerine yeteceği Adana Vilayeti'nce merkeze bildirmiştir.⁴⁵⁵

Göçmen masraflarının bakıyye tahsilâtından karşılamayacağını anlaşılmaması, Adana Vilayeti'nin ısrarlı istekleri ve en önemlisi de iskân işi giderek uzadığı için göçmenlerin sefaletе düşmeleri nedeniyle Babıâli, Vilayet'in “ağnam maada sene-i haliyye emvâlinden” kullanmasına bakıyye tahsilâtı ve pul hâsılatından yerine konulma şartıyla izin vermiştir.⁴⁵⁶ Ancak buna cevaben Adana Vilayet'i aşar'ı toplamanın uzun süreceğini, acilen paraya ihtiyaç olduğunu ve Tarsus'taki evlerin inşası için bankadan “iki üç bin lira” para alınabileceğini bildirmiştir. Vilayete göre biraz faiz verilecekse de göçmenlerin iskân edilmeleri ile onlara yevmiye verilmesine son verileceğinden pul hâsılatından geri vermek üzere sonuçta bu durumun Hazine'nin faydasına olacağını belirtmiştir.⁴⁵⁷ Son olarak Sadaret'ten gönderilen bir yazıda kesinlikle bankadan para alınmaması ve Adana Vilayeti'nin gereken masrafları karşılamak için senelik hâsılatı kullanılarak iskân işini halledilmesini emretmesiyle sorun çözülmüştür.⁴⁵⁸

Göçmenlerin iskân masraflarının karşılanması ile ilgili bir diğer sorun evler için gerekli malzemenin yanında özellikle müteahhitlere gerekli ödemelerin yapılmasıdır. 1902 Eylül'üne ait bir belgeden anladığımız kadarıyla Mersin Sancağı'ndaki evlerin bir çoğunu yapan müteahhit Çergizade Şakir Efendi'ye daha parası ödenmemiştir. Bunun üzerine Çergizade Şakir Efendi zor durumda bulunduğunu, alacaklılarının mallarını sattırdıklarını belirterek Babıâli'den parasının ödenmesini istemiştir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no=508-7, 16 Mart 1316-29 Mayıs 1900

⁴⁵⁶B.O.A., *MV.*, no=99-75, 27 Mart 1316-9 Nisan 1900; *A.MKT.MHM.*, no=508-7, 25 Mart 1316

⁴⁵⁷B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no=508-7, 5 Mayıs 1316 -18 Mayıs 1900

⁴⁵⁸B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no=508-7, 28 Mayıs 1316-10 Haziran 1900

⁴⁵⁹B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no=508-7, 25 Ağustos-7 Eylül 1902

Sonuç olarak; Adana Vilayeti bütün vilayet dâhilinde bulunan göçmenlerin yerleştirilmesi için iskânları için peyderpey harcadığı paranın toplamı 50.000 liradır.⁴⁶⁰ Bunun yaklaşık 15.000 lirası Mersin ve Tarsus'taki göçmenler için harcanmıştır.

IV.3.3.4.Göçmenlere Tanınan Muafiyetler

Göçmenler yeni yaşam alanlarında hayatlarını kurup, kendi kendilerini tam anlamıyla geçindirecek duruma gelene kadar devlet onlara çeşitli konuda muafiyetler ve ayrıcalıklar tanıdı.

Muafiyetlerden ilki daha önceki çeşitli göçmen gruplarına da uygulanan askerlik muafiyetidir. 21 Ocak 1903 tarihli iradeye göre Girit göçmenleri 6 sene müddetle askerlik hizmetinden muaf tutulacaklardır. 6 yıl sonra, yerli encümenler tarafından hazırlanan mazbata ile tarih ve numara verilerek göçmenlerin askere gitmesi kolaylaştırılacaktır.⁴⁶¹

İkinci olarak, yine daha önceki çeşitli göçmen gruplara uygulandığı üzere göçmenler bir süre emlak ve temettü vergilerinden muaf tutulacaklardır. Dâhiliye Nezareti'nin iki Giritli göçmenin kendilerine verilen vergi muafiyeti süresinin 7 yıl olduğunu belirterek; buna rağmen kendilerinden tezkere rüsumu istenildiğine dair şikâyetlerine cevaben Şehremaneti'ne tebliğ ettiği yazıda belirttiği üzere bu süre 2 yıldır.⁴⁶² Aynı belgedeki başka bir yazıdan anlaşıldığı üzerine Tarsus'ta henüz iskân olmamış olan ve ufak tefek zanaat ve ticaret ile uğraşan Giritli göçmenler iskân oluncaya kadar temettü vergisinden muaf olacaklardır. Mersin limanında sandallarda çalışan Giritli göçmenlerin çalışmakta oldukları sandallardan istenen aylık rüsum iskânların tam olarak

⁴⁶⁰B.O.A., A.MKT.MHM., no=508-7, 17 Eylül 1318-30 Eylül 1902

⁴⁶¹B.O.A. İ..AS. 43-13/-10,8 Kanun-ı sani 1908- 21 Ocak 1903

⁴⁶²B.O.A., A.MKT.MHM., no=509-30, 11 Temmuz 1317-24 Temmuz 1901

gerçekleşinceye kadar alınmayacaktı. Bunun için liman başkanlığına göçmenlerin iskânı ile ilgili nizamnamenin bir nüshası gönderilmiştir.⁴⁶³

Giritli göçmenler kendilerine verilen ev ve arazileri çocuklarına, eğer çocukları yoksa yoksul göçmenlere intikal edecektir.⁴⁶⁴ Yine Girit'te malları olan göçmenlerin bunları satmaları için tanzim ettirecekleri vekâletnameden harç alınmayacaktır.⁴⁶⁵

IV.3.3.5.Göçmenlerin Bölgeye Uyum Sağlama Çabaları ve Yerli Halk İle Olan İlişkileri

Göçmenler başlangıçta Girit'i tamamen bırakıp Anadolu'ya yerleşmeyi düşünmemişler; sürekli olarak yüzyıllardır yaşadıkları yerlere geri dönmeyi, tekrar orada yaşamalarına uygun bir ortamın oluşmasını beklemişlerdir. Devletin onları Konya Vilayeti gibi iç bölgelere yerleştirmek istemesine de bu yüzden karşı çıkmışlar, Girit'e yakın Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeyi istemişlerdir.⁴⁶⁶ Ancak daha sonra Ada'da yaşanan siyasi gelişmeler onları hayal kırıklığına uğratmış ve bir daha hiçbir zaman Ada'ya geri dönememişlerdir.

Ada'ya tekrar geri dönemeyeceklerini fark etmeleriyle birlikte göçmenler, bir taraftan eski hayatlarının kalıntısı olan Ada'daki mallarını satmaya⁴⁶⁷ diğer taraftan da yeni yaşam alanlarına uyum sağlayıp, yeniden hayatlarını kurmaya ve böylece eski sosyal ve ekonomik statülerini geri kazanmaya çalışmışlardır.

⁴⁶³B.O.A., *A.MKT.MHM.*, no=508-7, 16 Mart 1316-29 Mayıs 1900

⁴⁶⁴Kassab, a.g.m., s. 700

⁴⁶⁵B.O.A., *DH.MKT.*, no=2303-21, 28 Kanun-ı sani 1315-9 Şubat 1900

⁴⁶⁶B.O.A., *Y.A.RES.*, no= 99-6, 11 Nisan 1315– 23 Nisan 1900

⁴⁶⁷T.Ş.S. 350 no'lu defter bunun ile ilgili vekâlet kayıtları ile doludur. Göçmenler Ada'nın çeşitli bölgelerinde bulunan malları ile ilgili işlemler için çeşitli yakılarına vekâlet vermişlerdir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere en azından bazı göçmenler mallarını elden çıkartmak için kısa süreliğine Ada'ya geri dönmüşlerdir. Bunların dışında Anadolu'ya göç ettiğine pişman olup Ada'ya temelli olarak geri dönen olup olmadığını bilemiyoruz.

Bütün bu çalışmalarla birlikte Giritli göçmenlerinin kültürlerinde eski vatanlarına karşı duydukları özlem devam etmiştir. Girit, bu göçmenlerin gözünde belirli bir döneme kadar mutluluk içerisinde yaşadıkları, ancak sonra zorla ayrılmak zorunda bırakıldıkları idealize edilmiş bir yerdir. Özellikle İhsaniye köyünde yaptığımız görüşmelerde birçok Giritli göçmen torunun tekrarladığı şey göçmeden atalarının Girit'te çok bağlarının, zeytinliklerinin ya da büyük sürülerinin olduğudur.⁴⁶⁸

Göçmenler geldikten sonra bölge halkı ile gerek arazi anlaşmazlıkları nedeniyle gerekse yaşam şekillerinin farklılıklarından dolayı pek uyum içerisinde olamamışlardır. Bu uyumsuzlukta iletişim eksikliği önemli bir yer tutmuştur. Göçmenlerin bir çoğu sadece Rumca bildikleri için bunlar bölge halkı ile iletişim kurup, dertlerini anlatamamışlar; bölge halkı da daha sonraki dönemlerde de Anadolu'ya gelen göçmenler için sık sık kullanılacağı gibi gelen bu göçmenleri “Rum”, “Gavur” gibi ifadelerle⁴⁶⁹ dışlamışlardır. Bu yüzden başlangıçta pek yakın ilişkileri olmamıştır.

Göçmenler, yerli halk tarafın dışlanmaları ile birlikte “iki kere yabancı” olma gibi bir durumda bulunmuşlardır. Onlar uzun müddet yaşadıkları Ada'da hemşerileri olan ve kendileriyle birlikte yaşama istekleri bulunmayan Rum çoğunluğa göre Ada dışına çıkarılması gereken Müslüman yabancılarıdır. Yeni geldikleri bölgedeki dindaşları Müslüman çoğunluğa göre ise dışarıdan gelerek zaten sınırlı olan geçim olanaklarından devletçe pay verilmesi nedeniyle bu olanakları iyice azaltmış; alışık olmadıkları geleneklere sahip, anlamadıkları bir dili konuşan yabancılarıdır.

Giritli göçmenler, uzun bir göç sürecinden geçerek Mersin ve çevresine gelmişlerdir. Bu süreç içerisinde birçok acı ve yoklukla karşılaşmışlardır. Bunları aşmak

⁴⁶⁸İhsaniye Köyü'nde Yaşar Gönül, İbrahim Karabulut; Perice'de Necati Çimenlik ile yapılan görüşmeler 29 Mart 2009

⁴⁶⁹Tahmiscizade Mehmed Macid, *Girid Hatıraları*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, Tercüman yay., 1977

için kendilerine yardım eden ana güç ise Osmanlı yönetimi ve onun başındaki Sultan II. Abdülhamit'tir. Bu anlamda göçmenlerin içerisinde Sultan'a karşı büyük bir saygı ve bağlılık ortaya çıkmıştır.

1898 Girit göçleri sırasında Osmanlı merkezi yönetimindeki hâkim ideoloji Panislamizm'dir. Göçmenlerin Müslümanlık dışı unsurlardan gördükleri şiddet üzerine yüzlerce yıldır yaşadıkları yerleri terk ederek yerleştirildikleri yeni vatanlarında kendilerine uygulanan Panislamist propaganda ve göçmenlerin dindar yönlerini öne çıkartıp kendilerini kabul ettirme endişesi Giritli göçmenleri Ada'dakine göre daha muhafazakâr bir topluluk haline getirmiştir.

Böylece sonraki dönemde Mübadele ile gelen hemşerilerinden kendilerini ayırmak için kendilerini "yerli" diyen niteleyen, kurtarıcıları olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamit'e büyük bir saygı besleyen bir kitle ortaya çıkmıştır. Kendi içlerinde Mübadele ile gelen Giritlilerden ayrılmak için "Eski Giritli" olarak adlandırılan bu kitle oluşan muhafazakâr yapıları nedeniyle siyasi tercihlerinde daha muhafazakâr-milliyetçi söylemler ile öne çıkan siyasi oluşumları desteklemişlerdir.

Cumhuriyet döneminde mübadele ile gelen ve "Yeni Giritliler" diye adlandırılan grup ise kendilerininin kurtarıcısı ve hamisi olarak gördükleri, geldikleri dönemin iktidarı CHF'na ve onun yönetici kadrosuna bağlılık göstererek, bu oluşumu ve onun temsilcisi olduklarını iddia edenleri desteklemişlerdir. Böylece iki Giritli grup arasında sadece Anadolu'ya gelme zamanları arasında bir fark oluşmamış; bunu yanında yaşama bakış açıları ve siyasi tercihleri de farklılaşmıştır.

SONUÇ

6-7 Eylül 1898'de Kandiye'de meydana gelen olaylar Osmanlı Devleti'nin Girit'teki hâkimiyeti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Devletlerin bu olayların sorumlusu olarak gördükleri Osmanlı asker ve memurlarını baskıyla Ada'dan çıkartması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin Ada'daki hâkimiyeti fiilen sona ermiştir. Bu durum üzerine Ada'daki Müslüman ahalinin güvenlikleri iyice tehlikeye düşmüş ve Osmanlı askerinin Ada'dan ayrılması Müslüman ahalide, Rumların keyfi idaresine tamamen terk edildikleri izlenimini uyandırmıştır. Özellikle kendilerinde oluşan bu izlenimin etkisiyle Ada'nın Müslüman ahalisi, Büyük Devletlerin güvence vermelerine rağmen, 1898 yılından itibaren giderek yoğun bir şekilde Ege adalarına ve başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu kıyı şehirlerine göç etmeye başlamışlardır.

1898 yılının Aralık ayından itibaren İzmir'de bulunan göçmen sayısı hızlı bir şekilde artmış ve Mayıs 1899'a gelindiğinde 21.000'i geçmiştir. Göçmen sayısının artmasıyla birlikte Babıâli, Giritli göçmenleri İzmir'de toplayarak sonradan hazırlayacağı plan çerçevesinde çeşitli başka bölgelere iskân edilmek üzere göndermeyi planlamıştır. Babıâli, özellikle İzmir'de yoğun bir şekilde Rum nüfusun bulunması nedeniyle eğer Giritli göçmenler sıkıntı çekecek olurlar ise kışkırtmaların da etkisiyle Kandiye'de yaşanan olaylara benzer olayların çıkmasından endişelenmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda Muhâcirîn Komisyon-ı Âlisi Birinci Azası Rıza Paşa'nın projesi kabul edilerek İzmir'de toplanan göçmenler çeşitli sayılarda başka vilayetlere dağıtılmışlardır.

Göçmenlerin İzmir'de buldukları süre içerisinde olduğu gibi dağıtımları yapılırken de devletin ana hareket noktası Panislamizm'dir. Göçmenleri İzmir'den Anadolu vilayetlerine gitmeye ikna etmek için yayınlanan beyannamede belirtildiği gibi, göçmenlerin dağıtılmasındaki amaç hem onların bir an evvel iskânlarının sağlanmasıyla

mağduriyetlerinin azaltılması; hem de gittikleri bölgelerde Müslüman nüfusun artırılmasıdır. Göçmenler ise bu sıralarda uygun ortam oluşursa Ada'ya geri dönmek umudundadırlar.

Ada'ya dönme umutlarının azalması ve mağduriyetlerinin artması ile göçmenler vilâyetlere sevk edilmeye razı olmuşlardır. Devletin yaptığı plan doğrultusunda Haziran 1899'da göçmenlerin sevklerine başlanılmış ve yılsonuna doğru hepsi çeşitli vilayetlere sevk edilmişlerdir.

Göçmenlerin sevk ve iskânı için seçilen vilayetlerden biri de Adana Vilayeti'dir. Süreç içerisinde 4.000 göçmen Adana Vilayeti'ne iskân edilmek üzere gönderilmiştir. Bunlardan 400'ü kendi istekleri ile çeşitli bölgelerdeki akrabalarının yanına gitmiş, geriye kalan 3.600 kişi ise buraya iskân edilmişlerdir. Adana Vilayeti'ne gönderilen göçmenlerden 273 hane (yaklaşık 1.500 kişi) Vilayet'e bağlı Mersin Sancağı'nda iskân edilmişlerdir. 1898 Girit göçleri sürecinde Mersin Sancağı bir iskân merkezi olmanın yanında, Mersin limanı nedeniyle göçmenlerin çeşitli başka iskân bölgelerine gönderildikleri bir nakil merkezi olmuştur. Özellikle Adana Vilayeti'ne gönderilen göçmenler genellikle Mersin limanına getirilmiş, oradan da karayolu veya demiryolu ile belirlenen iskân bölgelerine gönderilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeni ile Mersin Sancağı'na gönderilen göçmenler hemen iskân edilememiş; özellikle Tarsus'ta uzun süre zor durumda kalmışlardır. Temmuz-Ağustos 1899'da Mersin Sancağı'na getirilen göçmenlerin tamamen iskân edilmeleri ancak Mayıs 1902'de mümkün olmuştur. Bu sürecin böyle uzamasında en önde gelen sebep finans sorunudur.

Göçmenler kaldıkları zor durumun ve özellikle kendilerine verilmesi gereken yevmiyenin verilmemesi nedeniyle gerek yerel yöneticilere gerekse merkezi yönetime

başvurmuşlar; ancak başvurularının hiç birinin olumlu sonuçlanmaması nedeniyle Şubat 1901’de Tarsus’ta olaylar çıkartmışlardır. Tarsus Olayları ile birlikte Babıâli yerel yöneticilerin istedikleri tahsisatları kullanmalarına izin vererek evlerin inşasını hızlandırmış ve böylece gecikerek de olsa göçmenlerin iskânı tamamlanabilmiştir.

Mersin ve Tarsus kazalarını içine alan Mersin Sancağı’nda göçmenler için yeni mahalle veya köyler kurulması amaçlanmıştır. Buna göre Mersin’de İhsaniye Mahallesi, Tarsus kırsalında Pirice ve İhsaniye köyleri bu amaçla kurulmuş yerleşim birimleridir. Aynı zamanda göçmenlere bu bölgelerde araziler verilmiş ve çeşitli muafiyetler tanınmıştır. Örneğin göçmenler tam olarak iskânlarının gerçekleşmesinden sonra iki yıl vergiden, altı yıl ise askerlik hizmetinden muaf tutulacaklardır.

1898 Girit göçlerinin üç etkileneni olmuştur. Bunlardan birincisi yüzyıllardır yaşadıkları yerleri terk eden ve yanlarına birkaç eşyaları ve hayvanlarından başka sadece hatıralarını alabilen Giritli göçmenler, ikincisi Giritli göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerde bulunan ve zaten sınırlı olan ekonomik kaynaklarını bu yeni gelen ve anlamadıkları bir dili konuşmakta olan göçmenlerle paylaşmak zorunda kalan yerli haktr. Üçüncüsü ise bulunduğu olumsuz siyasi ve ekonomik duruma rağmen, büyük bir ekonomik külfet tutan göçmenlerin iskânları işini gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı Devletidir. Panislamizm’in etkisi ya da Büyük Devletlerin müdahale etme riski karşısında duyulan kaygı gibi nedenler de göz önünde tutulmakla birlikte Babıâli’nin “devletin şan-ı iktizası gereği” tavrıyla ortaya koyulan devlet geleneği göçmenlere karşı devletin gösterdiği davranışlarda etkili olmuştur.

Sonuçta çeşitli zorluklar yaşanmak ile beraber göçmenlerin iskânları gerçekleşmiştir. Göçmenlerin iskânlarının gerçekleşmesi ile Ada’ya geri dönmek konusundaki umutları da sona ermiştir. Başlangıçta özellikle dil sorunu nedeniyle bölgeye

uyum sağlamakta zorlanmışlar ve bölge halkı tarafından dışlanmışlardır. Sonraki dönemde ise Girit'ten getirdikleri çeşitli kültürel unsurlarını korumak ile beraber giderek bölgeye uyum sağlamaya başlamışlardır. Böylece Mersin Sancağı'nın kozmopolit nüfus yapısına "Eski Giritliler" adı verilen yeni bir unsur katılmıştır.

Mersin Sancağı'na iskân edilen Giritli göçmenler, çoğunlukla çiftçilik ve hayvancılık ile geçimlerini sağlayan ve Ada'da Kandiye bölgesi kırsalında yaşayan Müslüman ahaliden oluşmuştur. Bu nedenle göçmenler Sancağın kırsal bölgelerine yerleştirilmiş ve kendilerine arazi tahsisi yapılmıştır. Böylece Mersin Sancağı'ndaki kırsal nüfus bu grubun gelmesi ile birlikte artmıştır.

Mersin ve Tarsus bölgesinin ekonomik ve sosyal yapısının oluşmasında Eski Giritliler denilen bu göçmen grubu özellikle bölgede daha sonra Mübadele ile tanınacak unsurların ilk örneklerini vermeleri açısından önemlidirler. Mersin Sancağı ahalisi günümüzde Giritliler denilince akla ilk gelen zeytincilik ve bağcılık uğraşlarının, ot yemeklerinin, kendilerine has müziklerin ve folklorik öğelerin ilk örneklerini bu Giritli göçmenler sayesinde tanımışlardır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

I.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (B.O.A.)

- Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.): no= 604-76, 2234-119, 2242-134, 2336-30, 2239-29, 2378-24, 2536-76, 2809-76
- Girid İradeleri Kataloğu (İ..MTZ.Gr.), no= 31-190, 31-352, 31-1198, 32-1259, 32-1248, 32-1266, 32-1282, 33-1304, 33-1305, 33-1307, 33-1308, 33-1343, 33-1346, 33-1349, 33-1351, 33-1354, 33-1356, 33-1360, 33-1361, 33-1362, 33 -1363, 33-1366, 34-1468
- Hariciye Nezareti Siyasi Kataloğu (HR. SYS.): no= 500/1-61
- İradeler Askeri Kataloğu (İ..AS.): no= 43-13/-10
- İradeler Hususi Kataloğu (İ..Hus): no= 76-1317/Ra 30, 77-1317/Ca 88
- Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.): no= 502-27
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.): no= 96-3, 96-13, 96-31, 96-43, 97-9, 97-62, 99-25, 99-75
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MTK.MHM): no= 507-11, 508-7, 509-30, 510-12, 512-14, 513-4, 519-73
- Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.): Zarf no= 114, Belge no= 2579(20)X, Sarı Kitap Tercümesi
- Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP): no= 86/9-858,
- Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.): no= 190-134, 192-115, 211-39
- Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. DH.): no= 3-39
- Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.): no= 111-56, 115-118, 118-2 120-39, 156-47, 199-76,
- Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.): no=47-22

- Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM): no= 10-26, 10-31, 10-4
- Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM): no= 41-61
- Yıldız Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.): no= 94-70, 94-85, 99-6, 100-31, 100-46, 101-12, 101- 29,
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.): no= 352-61, 353-66, 359-154, 397-29, 396- 28, 396-64, 399-16

I.2. Ankara Milli Kütüphanesi

Tarsus Şer'iyeye Sicilleri (T.S.Ş.) Defter no: 316, 350

I.3. Mersin Belgeliği Arşivi

İhsaniye Köyü Nüfus Esas Defteri

II. Salnameler

- 1286 H. (1869 M.) Tarihli Halep Vilayet Salnâmesi
- 1293 H. (1876 M.) Tarihli Girit Vilayet Salnamesi
- 1293 H. (1876 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1294 H. (1877 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1296 H. (1879 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1308 H. (1892 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1309 H. (1892 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1311 H. (1892 M.) Tarihli Devlet Salnâmesi
- 1312 H. (1894 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1314 H. (1896 M.) Tarihli Devlet Salnâmesi
- 1316 H. (1898 M.) Tarihli Devlet Salnâmesi
- 1318 H. (1900 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Salnâmesi
- 1326 H. (1908 M.) Tarihli Devlet Salnâmesi

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

- Adıyeke, A. N. (1999). Osmanlı sefirlerinin gözüyle Girit sorunu karşısında Avrupa basını ve kamuoyu. *Toplumsal tarih*, 67, 25–30.
- Adıyeke, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896–1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Adıyeke, N. (1988). *Hikayet-i azimet-i sefer-i Kandiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2000). Yunan isyanı sırasında Girit’te irtidad olayları. *Kebikeç*, 10, 125–132.
- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2001). *Kıbrıs sorununun anlaşılmasında tarihsel bir örnek olarak Girit’in Yunanistan’a katılması*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Etüt Merkezi Yayınları.
- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2004). Modernleşmenin doğurduğu kent: Mersin. *Sırtı dağ, yüzü deniz: Mersin içinde* (ss.69–89). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların makûs talihi göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Akkaya, Y. (2004). 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Mersin ekonomisi. *Sırtı dağ, yüzü deniz: Mersin içinde* (ss. 335–349). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aktan, S. (1982). *İçel ili yakın çevre incelemeleri*. İstanbul: Garanti Matbaacılık.
- Armaoğlu, F. (1961). *Siyasi tarih dersleri (1789–1919)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Artan, G. (2003). *Mersin tarihi kronolojisi*. Mersin: İçel Sanat Kulübü Yayını.
- Aydın, M. (2008). *Sarı kitap*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Beyoğlu, S. (2000). Girit göçmenleri (1821–1924). *Türk Kültürü İnceleme Dergisi*, 2, 123–138.
- Bozkurt, İ. (2001). *Salnamelerde Mersin*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cuinet, V. (1892). *La Turquie d'Asie, tome deuxime*. Paris.
- Çadircı, M. (1997). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keyder, ., zveren Y. E. ve Quataert, D. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda liman kentleri: bazı kuramsal ve tarihsel perspektifler. *Doğu Akdeniz'de liman kentleri içinde* (ss. 121-157). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Çıplak, M., N. (1968). *İçel tarihi (tarihi turistik güzellikleriyle)*, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası
- Darkot, B. (1997). Mersin maddesi. *İslam ansiklopedisi içinde* (C. VII, ss. 770-775). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Develi, ř. (2001). *Dünden bugüne Mersin 1836–1990*. Mersin: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Driault, E. (Hicri 1329). *şark meselesi*, (ev.: Mehmed Nafiz). İstanbul: Gayret Kütüphanesi.
- Emgili, F. (2004). *Mersin mübadilleri*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Emgili, F. (2006). Tarsus'ta Girit göçmenleri (1897–1912). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 39, 189–197

- Erkan, S. (1999). XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin göçmenleri iskân politikasına yabancı ülkelerin müdahaleleri. *Osmanlı içinde* (Cilt IV, ss. 612–631). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Geray, C. (2004). Kentsel ve kıyusal yağmaya terk edilen kent: Mersin. *Sırtı dağ, yüzü deniz: Mersin içinde* (ss.169–175). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Girid, mazisi-hali-istikbali.* (Hicri 1328). İstanbul: Ebuzziyya Matbaası.
- Girid Meselesi nasıl hal edilmeli.* (Hicri 1326). İstanbul.
- Güran, T. (Hazırlayan). (1997). *Osmanlı Devleti'nin ilk istatistik yıllığı 1897.* Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt V. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları
- Güran, T. (Hazırlayan). (2003). *Osmanlı mali istatistikleri bütçeler 1841–1918.* Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt VII. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları
- Hüseyin Kami Hanyevi. (Hicri 1288). *Girit tarihi.* Cilt I. İstanbul.
- Hüseyin Hıfzı. (Hicri 1326). *Girit vekayii.* İstanbul.
- İpek, N. (1979). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Karal, E. Z. (1968). *Osmanlı Tarihi.* C. IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830–1914).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kasaba, R. (2005). *Dünya imparatorluk ve toplum.* İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kassab, S. A. (1999). II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Vilayetleri'ne iskân edilen Giritli göçmenler. *Osmanlı içinde* (Cilt IV, ss. 697–702). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Faruk Kocacık, Rumeli'den Anadolu'ya göçler ve sonuçları. *Osmanlı içinde* (Cilt IV, ss. 655–665). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Mansel, A. M. (1988). *Ege ve Yunan Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin iktisadi ve siyasi fikirleri 1895–1908*, İstanbul.
- Mersin Evleri*. (1995). (Hazırlayanlar: Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyeleri). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oğuz, İ. (2006). *Mersin kentinin kuruluş öyküsü*. Mersin: Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözcüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Phillips, R. (2001). Candia-6th September 1898 (25 Ağustos 1898), *İ Teleftia Fasi tu Zitimatosis* içinde (ss. 451–479). İraklio.
- Sarıcaoğlu, M. E. (1999). İskân-ı muhâcirîn i'âne pulları (Osmanlı Devleti'nin göçmen harcamalarında uyguladığı bir finansman yöntemi). *Osmanlı* içinde (Cilt IV, ss. 603–611). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sezer, T. (2006). *Osmanlı yer adları*. Akara: Devlet Arşivleri genel Müdürlüğü Yayınları.
- Stathakou, K. P. (2008). Victimisers or victimised? The role of Christian atrocities in the voluntary emigration of Cretan Muslims in the end of the 19 th century. Mersin Sempozyumu 2008. Yayınlanmamış Bildiri Metni. Mersin.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ül-A'lâm*. Cilt V. İstanbul
- Şimşir, B. (1976). *Ege Sorunu, Belgeler I-II*. Ankara.
- Tahmiscizade Mehmed Macid. (1977). *Girid Hatıraları*. (Yayın Hazırlayanlar: İsmet Miroğlu-İlhan Şahin). İstanbul: Tercüman Yayınları
- Tukin, C. (1945). Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları ve 1821 yılına kadar Girit. *Belleten*, 24, ss. 136–206.
- Tukin, C. (1997). Girit Maddesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt IV, ss. 791-804). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Türkgeldi, A. F. (1987). *Mesail-i mühimme-yi siyasiye*. Cilt III. (Yayına Hazırlayan: Bekir S. Baykal). Ankara: TTK.
- Uğur, S. (1943). *İçel tarihi*. Mersin: Yeni Mersin Matbaası.
- Ulutaş, S. (2006). *Şer'iyye Sicillerine göre Tarsus'ta ekonomik yapı*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünlü Selvi, T. (2007). *19. yüzyılda Mersin'in kentsel gelişimi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünlü Selvi, T. ve Ünlü, T. (2009). *İstasyon'dan fener'e Mersin*, Mersin: Mersin Sanayi ve Ticaret Odası Yayınları.
- Yaşar, F. (2005). *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*. Ankara: Phoenix Yayınevi
- Yenişehirlioğlu Çalışlar, F. (2004). Mersin evleri. *Sırtı ağ, yüzü deniz: Mersin içinde* (ss. 177–189). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, M. (1999). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin muhaciri iskân politikası. *Osmanlı içinde* (Cilt IV, ss. 587–602). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yorulmaz, Ş. (2002). “Doğu Akdeniz’de bir Osmanlı liman kenti olarak gelişen Mersin’de yabancı tüccarın rolü ve Mersin’de Levanten kültürü (19.yüzyıl). *19. yy.’da Mersin ve Akdeniz Dünyası Kolokyumu içinde* (ss. 2–14). Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Yorulmaz, Ş. (2005) Doğu Akdeniz’de bir cemaat serüveni: liman kenti olma sürecinde Mersin’de gelişen ‘Marunî taifesi’. *Tarih İçinde Mersin Kolokyum ve Sergisi II içinde* (ss. 68–95). Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Yurt Ansiklopedisi*. (1982). Cilt V. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Zoroğlu, L. (2004). Luwilerden Çukurovalılara adı değişmeden kalan Tarsus. *Sırtı dağ, yüzü deniz: Mersin içinde* (ss. 91–109). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

IV. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Çimenlik, Necati. Mersin Pirice Köyü, 29.03.2009–29.05.2009

Gönül, Yaşar. Mersin İhsaniye Köyü, 29.05.2009

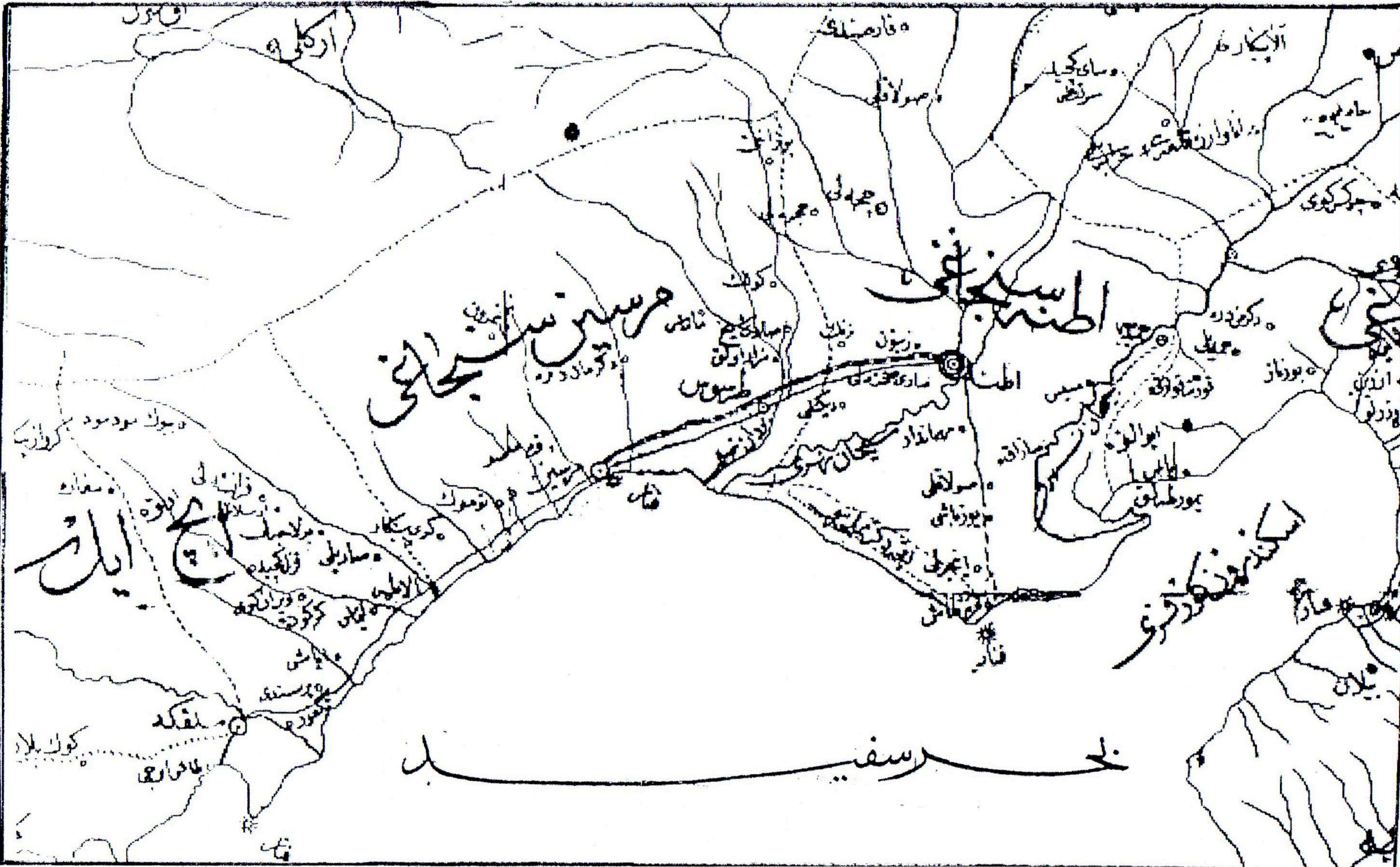
Karabulut, İbrahim. Mersin İhsaniye Köyü, 29.05.2009

V. Elektronik Kaynaklar

<http://grypas.heraklion.gr> Erişim Tarihi: Şubat-Mayıs 2009

EKLER

EK.I:19. Yüzyılın Sonunda Mersin Sancağı

Kaynak: AVS, 1320.

Hane	İsim	Doğum Tarihi	Doğum Yeri
H-1	Hasan Kademaki	1290(1874-75)	Kandiye
	Anası Fatma	1255(1840-41)	Kandiye
	Hasan Kademaki Eşi Zehra	1295(1879-80)	Kandiye
	Hasan Kademaki Kızı Zehra	1318 (1902-03)	İhsaniye
H-2	Cemali	1260(1844-45)	Kandiye
	Cemali Oğlu Yusuf	1290(1874-75)	Kandiye
	Cemali Oğlu İbrahim	1302(1886-87)	Kandiye
	Cemali Eşi Mehriban	1260(1844-45)	Kandiye
	Yusuf Eşi Saliha	1295(1879-80)	Kandiye
	İbrahim Eşi Afet	1303(1887-88)	Kandiye
	İbrahim Kızı Fahriye	1318 (1902-1903)	İhsaniye
	İbrahim Kızı Zehra	1320(1904-05)	İhsaniye
H-3	Hasan	1285(1869-70)	Kandiye
	Babası Mehmet Halilaki	1255(1840-41)	Kandiye
	Hasan Oğlu Mehmet	1318 (1902-03)	İhsaniye
	Mehmet Eşi Kadem	1260(1844-45)	Kandiye
	Hasan Eşi Rabia	1295(1879-80)	Kandiye
	Hasan Kızı Fatma	1319(1903-04)	İhsaniye
H-4	Hasan Halilaki	1255(1840-41)	Kandiye
	Hasan Oğlu Hüseyin	1306(1890-91)	Kandiye
	Hasan Eşi Nesibe	1260(1844-45)	Kandiye
	Hüseyin Eşi Fethiye	1309(1893-94)	Kandiye
H-5	İbrahim	1260(1844-45)	Kandiye
	İbrahim Oğlu Hasan	1320(1904-05)	İhsaniye
	İbrahim Eşi Fatma	1290(1874-75)	Kandiye
	Hasan Kızı Saniye	1318(1902-03)	İhsaniye
H-6	İbrahim	1285(1869-70)	Kandiye
	İbrahim Eşi Hatice	1290(1874-75)	Kandiye
	İbrahim Kızı Fatma	1319(1903-04)	Kandiye
H-7	Hasan Bayramaç	1250(1835-36)	Girit
	Hasan Oğlu Hüseyin	1288(1872-73)	Girit
	Hasan Oğlu İbrahim	1290(1874-75)	Girit
	Hasan Oğlu İsmail	1318(1902-03)	İhsaniye
	Üvey Oğlu Hasan	1312(1896-97)	Girit
	Hasan Eşi Kamer	1255(1840-41)	Girit
	Hüseyin Eşi Halime	1295(1879-80)	Girit
	İbrahim Eşi Zeynep	1295(1879-80)	Girit
	Hüseyin Kızı Zehra	1318(1902-03)	İhsaniye
	İbrahim Kızı Hediye	1319(1903-04)	İhsaniye

	Üvey Kızı Nazlı	1308(1892–92)	Girit
H-8	Bayram	1250(1835–36)	Girit
	Bayram Oğlu Adem	1301(1885–86)	Girit
	Bayram Eği Emine	1260(1844–45)	Girit
	Bayram Kızı Sıddıka	1298(1882–83)	Girit
H-9	Hasan	1265(1849–50)	Girit
	Hasan Oğlu Ali	1285(1869–70)	Girit
	Hasan Oğlu Mustafa	1290(1874–75)	Girit
	Hasan Oğlu Hasan	1310(1894–95)	Girit
	Hasan Oğlu Hüseyin	1315(1899–1900)	Girit
	Mustafa Oğlu Ali	1317(1901–02)	Girit
	Hasan Eği Penpe	1260(1844–45)	Girit
	Ali Eği Zehra	1290(1874–75)	Girit
	Mustafa Eği Hatice	1295(1879–80)	Girit
	Ali Kızı Zeynep	1320(1904–05)	İhsaniye
H-10	Ali Efendilaki	1290(1874–75)	Girit
	Anası Fatma	1265(1849–50)	Girit
	Ali Eği Asiye	1285(1869–70)	Girit
H-11	Ali	1285(1869–70)	Girit
	Ali Oğlu Mehmet	1311(1895–96)	Girit
	Ali Oğlu Arap Ahmet	1321(1905–06)	İhsaniye
	Ali Oğlu Mehmet	1315(1899–1900)	Girit
	Ali Eği Servinaz	1286(1870–71)	Girit
	Ali Kızı Hatice	1318 (1902–03)	İhsaniye
H-12	Abdülaziz	1254(1839–40)	Kandiye
	Abdülaziz Oğlu İbrahim	1260(1844–45)	Kandiye
	Abdülaziz Oğlu Salih	1285(1869–70)	Kandiye
	Abdülaziz Oğlu Ali	1286(1870–71)	Kandiye
	İbrahim Oğlu Ali	1321(1905–06)	İhsaniye
	Salih Oğlu İbrahim	1320(1904–05)	İhsaniye
	Ali Oğlu Abdülaziz	1318(1902–03)	İhsaniye
	Abdülaziz Eği Melek	1260(1844–45)	Kandiye
	İbrahim Eği Penpe	1285(1869–70)	Kandiye
	Salih Eği Zeynep	1290(1874–75)	Kandiye
	Ali Eği Saadet	1295(1879–80)	Kandiye
	İbrahim Kızı Zehra	1310(1894–95)	Kandiye
	İbrahim Kızı Zeynep	1315(1899–1900)	İhsaniye
	Salih Kızı Fatma	1318 (1902–03)	İhsaniye
	Abdülaziz Kızı Naciye	1305(1887–88)	İhsaniye
H-13	Salih	1299(1883–84)	Girit

	Mehmet	1306(1890–91)	Girit
	Abdullah	1307(1891–92)	Girit
	Anaları Fatma	1260(1844–45)	Girit
H-14	Ramazan Bilalaki	1285(1869–70)	Girit
	Ramazan Oğlu Ali	1313(1897–98)	Girit
	Ramazan Oğlu Osman	1317(1901–02)	İhsaniye
	Ramazan Oğlu Hasan	1319(1903–04)	İhsaniye
	Ramazan Eşi Halime	1290(1874–75)	Girit
	Ramazan Kızı Fatma	1310(1894–95)	Girit
H-15	Hasan	1255(1840–41)	Girit
	Hasan Oğlu Mustafa	1303(1887–88)	Girit
	Hasan Eşi Fatma	1260(1844–45)	Girit
H-16	İbrahim	1265(1849–50)	Girit
	İbrahim Oğlu Hasan	1294(1878–79)	Girit
	İbrahim Oğlu Halil	1303(1887–88)	Girit
	Hasan Eşi Nazmiye	1301(1885–86)	Girit
H-17	Hasan	1255(1840–41)	Girit
	Hasan Oğlu Ahmet	1290(1874–75)	Girit
	Hasan Oğlu Hüseyin	1305(1889–90)	Girit
	Hasan Oğlu Ali	1308(1892–92)	Girit
	Hasan Eşi Kamer	1260(1844–45)	Girit
	Hasan Kızı Fatma	1305(1889–90)	Girit
H-18	Hasan Efendilaki	1286(1870–71)	Girit
	Hasan Eşi Zehra	1290(1874–75)	Girit
	Hasan Oğlu Ali	1319(1903–04)	İhsaniye
H-19	Ağakaç Hüseyin	1280(1864–65)	Girit
	Ağakaç Hüseyin Oğlu Hasan	1319(1903–04)	İhsaniye
	Ağakaç Hüseyin Anası Emine	1260(1844–45)	Girit
	Ağakaç Hüseyin Eşi Halime	1290(1874–75)	Girit
H-20	Haydar	1283(1867–68)	Girit
	Haydar Eşi Güldane	1290(1874–75)	Girit
	Haydar Oğlu Salih	1319(1903–04)	İhsaniye
H-21	Selim Ağa Reșidaki	1265(1849–50)	Girit
	Selim Ağa Reșidaki Oğlu Mustafa	1306(1890–91)	Girit
	Selim Ağa Reșidaki Eşi Kamile	1275(1859–60)	Girit
	Selim AğaKızı Hatice	1313(1897–98)	Girit
H-22	Gemur Ağa	1275(1859–60)	Girit

	Gemur Ağa Oğlu Mustafa	1304(1888–89)	Girit
	Gemur Ağa Oğlu Hüseyn	1308(1892–92)	Girit
	Gemur Ağa Eşı Penpe	1280(1864–65)	Girit
	Gemur Ağa Kızı Fatma	1305(1889–90)	Girit
	Gemur Ağa Kızı Melek	1309(1893–94)	Girit
	Gemur Ağa Kızı Zehra	1314(1898–99)	Girit
H-23	İbrahim	1245(1830–31)	Girit
	İbrahim Oğlu Ali	1290(1874–75)	Girit
	İbrahim Oğlu Hüseyn	1307(1891–92)	Girit
	İbrahim Oğlu Cemal	1285(1869–70)	Girit
	İbrahim Kızı Nuriye	1305(1889–90)	Girit
	İbrahim Kızı Halime	1310(1894–95)	Girit
	Cemal Eşı Fatma	1290(1874–75)	Girit
H-24	Fehim	1280(1864–65)	Kandiye
	Fehim Eşı Asiye	1285(1869–70)	Kandiye
	Fehim Kızı Fatma	1313(1897–98)	Girit
	Fehim Kızı Zehra	1318(1902–03)	İhsaniye
	Fehim Kızı Sıddıka	1321(1905–06)	İhsaniye
H-25	Mustafa Arifaki	1292(1876–77)	Kandiye
	Mustafa Arifaki Oğlu Hasan	1320(1904–05)	İhsaniye
	Mustafa Arifaki Eşı Melek	1295(1879–80)	Girit
H-26	Huriye	1290(1874–75)	Girit
H-27	Ali	1290(1874–75)	Girit
	Ali Eşı Naciye	1305(1889–1890)	Girit
Toplam: 72 Erkek 68 Kadın 140 Kişı			

EK.II: İhsaniye Köyü Nüfus Esas Defterine 27 Temmuz 1321(9 Ağustos 1905)

Tarihiyle Kayıtlı Olanlar

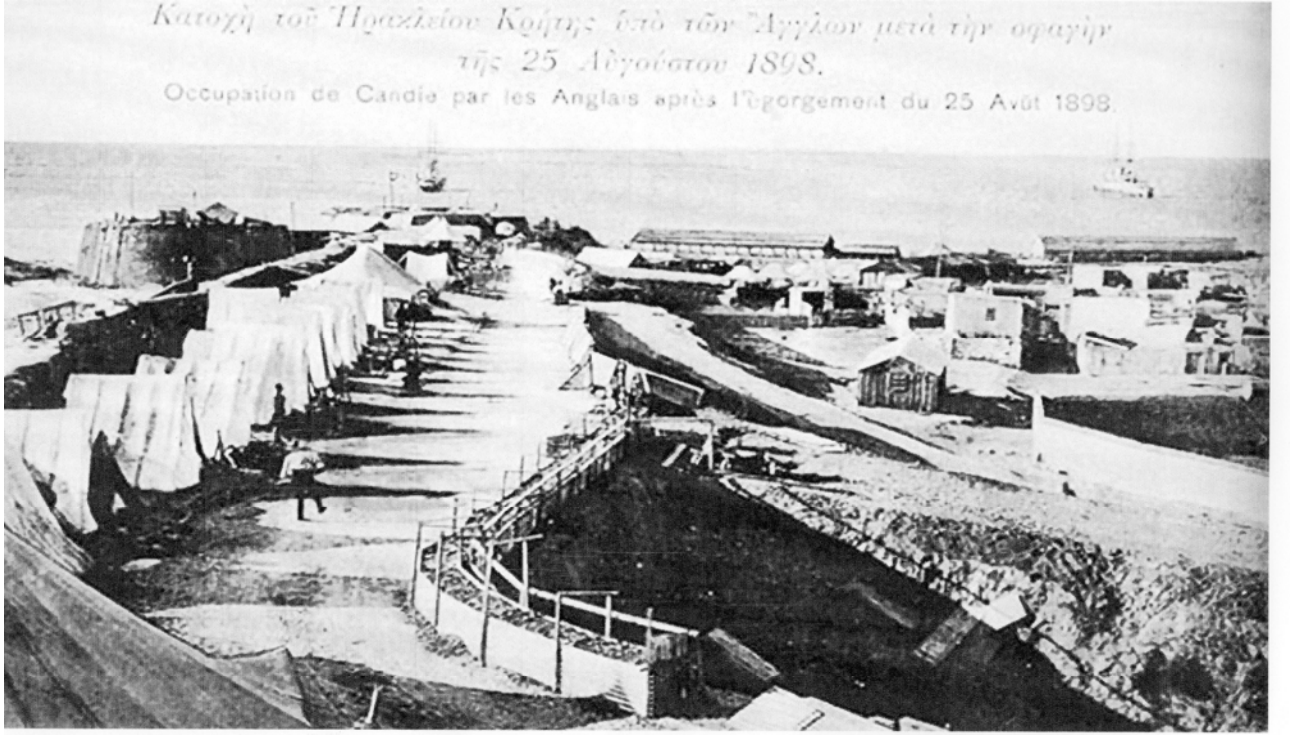
Kaynak: Mersin Belgeliği

EK.III: FOTOĞRAFLAR 1-6

FOTOĞRAF-1: OLAYLARIN BAŞLADIĞI LİMAN KAPISI 1898
Kaynak:<http://grypas.heraklion.gr>

**FOTOĞRAF-2: KANDİYE OLAYLARI SIRASINDA BASKIN YAPILARAK ATEŞE VERİLEN
İNGİLİZ KARARGÂHI**

Kaynak:<http://grypas.heraklion.gr>

FOTOĞRAF-3: KANDİYE OLAYLARI SONRASI VEZİR ÇARŞISI CADDESİ
Kaynak:<http://grypas.heraklion.gr>

FOTOĞRAF-4: KANDİYE OLAYLARI SONRASI
Kaynak:<http://grypas.heraklion.gr>

FOTOĞRAF-5: PİRİCE KÖYÜ'NDE GÖÇMENLERE VERİLEN EVLERDEN BİRİ. ŞU ANDA BİR ÇİFTLİK İÇERİSİNDE DEPO OLARAK KULLANILIYOR. FOTOĞRAFLAR: LEYLA CELİK

FOTOĞRAFLAR 6. BİRİCE'DEKİ GÖCMEN EVİNİN OCAKLIK BÖLÜMÜ